

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ
Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΟΥ ΠΑΡΑ ΠΛΩΤΙΝΩ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εισαγωγικά τινες παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν εἶναι ἀπαραίτητοι. Δημοσιεύομεν ἐνταῦθα τὸ πρῶτον μέρος σειρᾶς ἀναζητήσεων ἐπὶ τοῦ φανταστικοῦ κατὰ τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἀποσκοποῦσάν εἰς τὴν διακρίβωσιν θεμάτων τὰ ὅποια ἐπὶ μακρὸν παρέμειναν παρημελημένα. Συμφώνως πρὸς ὀρισμένας ἐνδείξεις περιεχομένας εἰς τὰ ἔργα των, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδουν ἤδη ποίαν τινὰ σημασίαν εἰς ὃ,τι θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἐξωνοητικὰς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Τοῦτο ἐπιτρέπει ὅπως ἐνδεχομένως τὰ ἀνοίγματα τῆς ἀρχαίας διανοήσεως πρὸς ὀρισμένας ἀντιλήψεις θεωρουμένας ὡς προσφάτους ἐκτιμηθοῦν ὑπὸ νέον φῶς. Αἱ ἐνδείξεις αὗται, καίπερ ὀλιγάριθμοι, εἶναι ἀρκούντως ὑποβλητικάι, καί, ὡπωσδήποτε, θέτουν τὸ πρόβλημα τῆς διευρύνσεως τοῦ πλαισίου εἰς τὸ ὅποιον ἡ ἔννοια τῆς φαντασίας τοποθετεῖται γενικῶς, ἐν συνεχείᾳ δέ, τὸ πρόβλημα τῆς ὑποκαταστάσεως τῆς διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ φανταστικοῦ. Εὐρισκόμεθα δηλαδὴ ἐνώπιον διευρύνσεως καὶ ὑποκαταστάσεως ἐπιτρεπουσῶν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἐπὶ τὸ τοῦ δυναμισμοῦ τῆς συνειδήσεως.

Προκειμένου ν' ἀναζητηθοῦν μαρτυρίαι αἱ ὁποῖαι νὰ εἶναι πλέον ἢ ἐνδείξεις, προσήκει ὅπως τὸ πρόβλημα μελετηθῇ ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἀκολουθίας ὀρισμένων ἰδεῶν ἐντὸς τῆς νεοπλατωνικῆς διανοήσεως, ὡς καὶ ἐν συναρτήσει πρὸς παραδόσεις ἄλλας ἢ ἡ πλατωνικὴ καὶ ἡ ἀριστοτελική, καὶ τῶν ὁποίων ὁ Πλωτίνος κατ' ἀρχάς, ἐν συνεχείᾳ δὲ οἱ διάδοχοί του, ἐπωφελήθησαν, προσθέντες εἰς αὐτὰς καὶ στοιχεῖα νέα. Ἡ σπουδὴ τῶν κειμένων φέρει εἰς φῶς δεδομένα ἐνδιαφέροντα τόσον ὥστε νὰ φαίνεται ἀναγκαῖον ὅπως, τελικῶς, ἡ ἔρευνα ἡμῶν ἐπεκταθῇ καὶ πέραν τῶν συμβατικῶν ὁρίων τοῦ κυρίως νεοπλατωνισμοῦ, ἥτοι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας. Οὐδόλως πρόκειται περὶ διατυπώσεως μιᾶς ἱστορίας τῆς

ἐννοίας τοῦ φανταστικοῦ, ἥτις, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπλῶς ὑπονοεῖται μέσῳ τῶν ἐννοιῶν τῆς φαντασίας καὶ τοῦ φαντάσματος (ἢ εἰκόνας), ἀλλὰ μᾶλλον περὶ διατυπώσεως τῆς ἱστορίας μιᾶς ἀποβολῆς. Ὅθεν, αἱ δυσκολίαι τὰς ὁποίας μία τοιαύτη ἀναζητήσις δύναται νὰ συνεπιφέρει, καὶ τὰς ὁποίας μολαταῦτα προσεπαθήσαμεν ὅσον οἶόν τε νὰ περιορίσωμεν θεμελιοῦντες αὐτὴν ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῶν κειμένων, καθίστανται ἐμφανεῖς.

Ἡ ὑπὸ τοῦ M. W. Bundy συγγραφείσα ἱστορία τῶν περὶ φαντασίας θεωριῶν παρουσιάζει ὠρισμένα κενά : οὕσα κατευθύνσεως παραδοσιακῶς «ἱστοριογραφικῆς», παραμελεῖ τὸ ἐξωνοητικὸν στοιχεῖον τῆς φαντασίας· οὕσα ἐξ ἄλλου, ἐργασία σαφῶς ἐπιστημονικὴ, ὅπου εἶναι αἰσθητὴ ἡ τάσις πρὸς σύλληψιν τοῦ νήματος τοῦ συνδέοντος τὰς θεωρίας πρὸς ἀλλήλας, ἔχει βεβαίως ὡς κυριώτερον σκοπὸν νὰ ὑπογραμμίσῃ ἀπλῶς τὴν ὑπαρξίν μιᾶς τοιαύτης διαδοχῆς θεωρητικῶν ἐνατενίσεων χωρὶς ὅμως νὰ προβαίνει καὶ εἰς ἀξιολογήσεις· τέλος, συνοπτικῶς μόνον ἀναφέρει, ὅποτε δὲν παρασιωπᾷ, τὸν τρόπον καθ' ὃν τὸ πρόβλημα παρουσιάζεται εἰς τὸ ἔργον ἐνίων στοχαστῶν, καί, πρᾶγμα σημαντικόν, ἀγνοεῖ, ὁμοῦ μετὰ μεγάλου μέρους τῆς βιβλιογραφίας, τὸν βυζαντινὸν παράγοντα. Πρόθεσις ἡμῶν ἀκριβῶς παραμένει ὅπως ἀναζητηθῇ ἡ σχέσις διαδοχῆς ὠρισμένων ἐνοράσεων ἀφορωσῶν εἰς τὸ φανταστικόν. Περισσότερον ἢ μία «ἱστορία» μὲ τὴν τρέχουσαν σημασίαν τοῦ ὅρου, ἡ ἡμετέρα ἔρευνα θέλει γενικῶς παραμείνῃ μία ἀπλῇ σειρὰ ἀναζητήσεων· καὶ περισσότερον ἢ περὶ μιᾶς «βουλῆσεως ἱστορικῆς συνθέσεως», θέλει, νομίζομεν, μαρτυρήσῃ περὶ μιᾶς ἐνότητος συλλήψεως τοῦ προβλήματος ¹.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α'

Η ΠΡΟΠΛΩΤΙΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Περισσότερον ἢ περὶ πλήθους κληρονομιῶν, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος, ἀναφορικῶς πρὸς τὰς πηγὰς ἐμπνεύσεως τοῦ Πλωτίνου, ἐντὸς τοῦ ὑπὸ θεώρησιν πλαισίου, περὶ μιᾶς μόνης κληρονομίας ἐμφανιζούσης πολυπλατῆς ὅψεως, τῆς ὁποίας ἡ πλωτινικὴ διανόησις ἠδυνήθη νὰ ἐπωφεληθῇ δημιουργικῶς. Πράγματι, παρὰ τὰς διαφοράς των, αἱ ὅψεις αὗται παρουσιάζουν ἓνα κοινὸν χαρακτηριστικόν, ἥτοι μίαν τάσιν ἀναλυτικὴν, πολὺ

1. Ἐπὶ τῶν ἀρχῶν αἱ ὁποῖαι θὰ πρέπη νὰ διέπουν μίαν τοιαύτην ἔρευναν, πβ. τὴν ἡμετέραν μελέτην, Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἱστορικὴ καὶ μετα-ἱστορικὴ ἐπιστήμη, περιοδ. Παρνασσός, τ. 8, 1966, σσ. 367 - 387, ἰδίᾳ σσ. 372 - 373 καὶ 377.

ὀλιγώτερον ἐμφανῆ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πλωτίνου. Βεβαίως, ἡ Ἀρχαιότης ἐκληροδότησε μίαν σύλληψιν τρόπον τινὰ ἐνιαίαν τῆς φαντασίας, καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἐπίδρασις καθίσταται αἰσθητὴ πέραν τῆς Ἀναγεννήσεως¹. Αἱ κυριώτεραι συνθέτουσαι αὐτοῦ τοῦ ἀμαλγάματος θεωρήσεων, ὅπου ἡ διάκρισις μεταξὺ διαφόρων τάσεων παραμένει δυσχερής, εἶναι αἱ δοξασίαι τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῆς Στοᾶς.

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης φαίνονται νὰ ὑπῆρξαν οἱ κυριώτεροι διδάσκαλοι τοῦ Πλωτίνου εἰς τὸν τομέα τῆς ψυχολογίας. Μέγα μέρος τῶν γνωμῶν τῶν περιεχομένων εἰς τὰς *Ἐννεάδας*, ἀναφερομένων δὲ εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς τὰς λειτουργίας της καὶ εἰς τὴν δραστηριότητά της ἐν γένει, ἐμπνέονται ἀπ' εὐθείας ἢ ἐμμέσως ὑπὸ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων ἢ τοῦ Ἀριστοτελικοῦ *Περὶ ψυχῆς* κλπ. Ἡ εὐαισθησία τοῦ Πλάτωνος ἐναντι τῆς εἰκόνης², τοῦ μύθου³ καὶ τοῦ θαυμαστοῦ⁴ δὲν ἐξεδηλώθη χωρὶς νὰ καταλίπη ἵχνη ἐπὶ τοῦ Πλωτίνου⁵ καὶ τῶν διαδόχων του, τῶν ὁποίων ἐξ ἄλλου ἢ διαμόρφωσις τῆς διανοήσεως συνετελέσθη⁶ κατὰ τὴν ἐπαφὴν τῶν πρὸς ἄλλα φιλοσοφικὰ ρεύματα.

Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι, διὰ τὸν Πλάτωνα ὅπως καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλην, τὸ προέχον εἰς τὸν πνευματικὸν βίον εἶναι ἡ νοητικὴ λειτουργία καθ' ἑαυτήν⁷,

1. Πβ. ἡδὴ L. Ambrosi, La psicologia della immaginazione nella storia della filosofia, Roma 1898, σσ. 6 - 60. Πβ. M. W. Bundy, The theory of imagination in classical and medieval thought, Urbana, Univ. of Illinois, Studies in Language and Literature, τ. 12, 1927. Ἐπὶ τῆς σχετικῆς προσωκρατικῆς κληρονομίας, σχεδὸν ἀνυπάρχου, πβ. αὐτόθι, σσ. 11 - 16.

2. Πβ. P. Aubin, L'image dans l'oeuvre de Platon, ἐν Recherches de Science Religieuse, τ. 41, 1953, σσ. 348 - 379. E. Bréhier, Images plotiniennes, images bergsoniennes, ἐν Les Études Bergsoniennes, τ. 2, 1949, σσ. 107 - 128, ἰδίᾳ σσ. 113 κ.ἐξ.

3. Πβ. F. Romano, Logos e mythos nella psicologia di Platone, Padova, Cedam, 1964, σ. 5.

4. Πβ. P. - M. Schuhl, Le merveilleux, la pensée et l'action, Paris, Flammarion, 1952, σσ. 7 κ.ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Études sur la fabulation platonicienne, β' ἐκδ., Paris, P.U.F., 1947, σσ. 83 κ.ἐξ.

5. Πβ. R. Ferwerda, La signification des images et des métaphores dans la pensée de Plotin, Groningen, Wolten, 1965, σ. 23.

6. Πβ. H. R. Finberg, The filiation of aesthetic ideas in the neoplatonic school, ἐν Class. Quart., τ. 20, 1926, σσ. 148 - 151. P. Courcelle, Quelques symboles funéraires du néoplatonisme latin. Le vol de Dédale, Ulysse et les Sirènes, ἐν Rev. Ét. Anc., 1944, σσ. 65 - 93.

7. Πβ. K. Oehler, Die Lehre vom noetischen und dianoetischen Denken bei Platon und Aristoteles. Ein Beitrag zur Erforschung der Geschichte des Bewußtseinsproblems in der Antike, München, Beck, 1962 (συλλ. Zetemata, 35), σσ. 17 κ.ἐξ. E. Barbottin, La théorie aristotélicienne de l'intellect d'après Théophraste, Paris, Vrin, 1954, σσ. 89 κ.ἐξ.

εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι, διὰ τὸν πρῶτον τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὁ κόσμος τοῦ φανταστικοῦ ἔχει κεφαλαιώδη σημασίαν, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὴν περιοχὴν ἐνθα αἰσθητὸν καὶ νοητὸν συναντῶνται ¹. Ἀριστοτέλης ² καὶ Πλωτίνος ³ θὰ μνησθῶν τοῦ πλατωνικοῦ μαθήματος ὅταν θ' ἀναγνωρίσουν εἰς τὴν φαντασίαν φύσιν ἐνδιάμεσον μεταξὺ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοήσεως, τῶν ὁποίων ἐκείνη μετέχει καὶ τὰς ὁποίας συνδέει. Τὸ ἐν λόγῳ μάθημα ἐμφανίζεται ὡς ἐπίλυσις τοῦ προβλήματος τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀξίας αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἡ ἑλληνικὴ διανόησις εἶχε θέσει ἤδη ἀπὸ τοῦ Παρμενίδου, κυρίως ὁμῶς ἀπὸ τῶν Σοφιστῶν ⁴, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν θὰ παύσῃ ν' ἀπασχολῇ τοὺς φιλοσοφοῦντας. Δὲν πρέπει, πάντως, ἡ προνομιόχως σημασία νοητικοῦ ἄξονος, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει εἰς τὴν φαντασίαν, νὰ ἐκκληφθῇ ὡς ἐπιβαλλομένη ὡς ἐξ ἀπλῆς τινὸς θεωρήσεως τῆς ἀξίας καὶ τῆς δημιουργικῆς τῆς λειτουργίας ⁵. Γνωστὸν τυγχάνει πόσον οὗτος ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς παραμορφώσεως τὴν πραγματικότητα μιμήσεως ⁶, μολονότι γνωρίζομεν ἐπίσης πόσον εὐαίσθητος δέικνται ἔναντι τῆς ἰδέας τοῦ κάλλους ⁷. Δι' αὐτὸν, ἡ φαντασία εἶναι κατ' οὐσίαν λειτουργία παραστασιακῇ, τὸ δὲ φανταστικόν, ἀποτέλεσμα τῆς εἰσβολῆς τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν διάνοιαν, ὡς καὶ παντὸς δυνάμενου νὰ γεννήσῃ πλά-

1. Πβ. A. De Maignac, *Imagination et dialectique. Essai sur l'expression du spirituel par l'image dans les dialogues de Platon*, Paris, Les Belles Lettres, 1951, σ. 9.

2. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 414b 16 καὶ 432a 8. E. E. Spicer, *Aristotle's conception of the Soul*, London, Univ. Press, 1934, σ. 90.

3. Πβ. *'Err.*, IV, 4, 3.

4. Πβ. P. Salzi, *La genèse de la sensation dans ses rapports avec la théorie de la connaissance chez Protagoras, Platon et Aristote*, Paris, Alcan, 1934. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ προβλήματος, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Ἀντισθένην, πβ. K. Oehler, *μν. ἔργ.*, σσ. 31 κ.ἑξ. J. - I. Beare, *Greek theories of elementary cognition from Alcmeon to Aristotle*, Oxford 1910. G. - M. Stratton, *Theophrastus and the greek physiological psychology before Aristotle*, London 1917. H. Rader, *Platon und die Sophisten*, København, Munksgaard 1939. Πβ. τὸ ἡμέτερον, *La musique dans l'oeuvre de Platon*, Paris, P.U.F., 1959, σ. 30.

5. Πβ. O. Wichmann, *Platos Lehre von Instinkt und Genie*, Berlin, Reuther und Reichard, 1917.

6. Πβ. P. - M. Schuhl, *Platon et l'art de son temps*, Paris, Alcan, 1933. P. Vicaire, *Recherches sur les mots désignant la poésie et le poète dans l'oeuvre de Platon*, Paris, P.U.F., 1964. Τοῦ αὐτοῦ, *Platon, critique littéraire*, Paris, Klincksieck, 1960. H. Koller, *Die Mimesis in der Antike, Nachahmung, Darstellung, Ausdruck*, Bern, Francke, 1954. Πβ. *La musique dans l'oeuvre de Platon*, σσ. 245 κ.ἑξ. Πβ. ἡδὴ B. Schweizer, *Die bildende Künstler und der Begriff des Künstlerischen in der Antike. Μίμησις und φαντασία*, ἐν *Neue Heidelberger Jahrbücher*, 1925, σσ. 95 κ.ἑξ.

7. Περιοριζόμεθα ἐν παραπέμῳμιν εἰς L. Quattrocchi, *L'idea del bello nel pensiero di Platone*, Studio storico e bibliografico, Roma, Ed. di Storia e Letteratura, 1953. Πβ. J. G. Warray, *Greek aesthetic theory. A study of callistic and aesthetic concepts in the works of Plato and Aristotle*, New York, Barnes and Noble, 1962.

νην, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς δραστηριότητος δι' ἧς συλλαμβάνεται ἡ ἀλήθεια. Οὕτω, παρὰ τὸν μετριασμόν εἰς ὃν ὑπόκειται ὡς ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν θεωρήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ἄλλωστε θὰ ἔδει νὰ προστεθῇ ὁ ρόλος ὅστις ἀλλαχοῦ ¹ ἀποδίδεται εἰς αὐτήν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν αἰσθητῶν δεδομένων, ἡ κρίσις τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς φαντασιακῆς λειτουργίας καὶ τῶν συγκεκριμένων της ἐκδηλώσεων, ἂν δὲν εἶναι αὐστηρά, τοῦλάχιστον περιέχει συχνάκις μίαν σχετλιαστικὴν ἀπόχρωσιν ἀπὸ μακροῦ ἐπισημανθεῖσαν ².

Πράγματι, τὸ φανταστικόν, ὡς φαντασιακὴ λειτουργία, σχετίζεται πρὸς τὰ φαινόμενα, καί, ὡς τοιοῦτο, εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πραγματικόν. Γίνεται εὐκόλως ἀντιληπτὸν ὅτι καὶ μόνη ἡ τοιαύτη ἐτυμολογικὴ καὶ σημασιολογικὴ προσέγγισις ἤρκεσεν ὅπως καθορίσῃ τὴν ἀρνητικὴν τοῦ Πλάτωνος στάσιν ἔναντι τῆς λειτουργίας αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν παραγῶγων της, ὅχι μόνον ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* καὶ τῷ *Φαίδρῳ*, ἀλλὰ, καίπερ προβαίνουσιν εἰς ἐλαφρὰς διακρίσεις, καὶ ἐν τῷ *Σοφιστῇ* καὶ τῷ *Τιμαίῳ*.

Τὸ φαίνεσθαι, ὡς καὶ πᾶν ὅ,τι τοῦτο δύναται νὰ περιέχῃ σφαλερὸν διὰ τὴν συνειδήσιν, εἶναι κατ' ἀρχὴν τὸ ἀπείκασμα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὁντος ἀπεικάσματος τοῦ νοητοῦ τοιούτου, διακρινομένου δὲ μέσῳ τῶν αἰσθήσεων πολλᾶκις ὑπὸ ἀνестραμμένην ὄσιν ³ ἢ ὑπὸ σχέσιν πολλαπλότητος ⁴. Δύνανται ὡσαύτως νὰ εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου διάφορον τῆς πραγματικότητος ⁵, διαφορούμενον ⁶, ρευστὸν καὶ διαφορούμενον ⁷, ἢ ἀκόμη ἀπείκασμα τῆς ψυχῆς θεωρουμένης μέσῳ μιᾶς πεπλανημένης αὐταισθησιακῆς ἐνοράσεως ⁸.

Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει μὲ τὰς Ἰδέας μὲ τὴν τοῦ καλοῦ, ἐπὶ παραδείγματι, ἢ ὁποία οὕσα ἀλήθεια καθ' ἑαυτήν, δὲν δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ὑπὸ αἰσθητὰ μόνον χαρακτηριστικά ⁹, ὡς συμβαίνει μὲ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς συνειδή-

1. Πβ. P. E. G o h l k e, Die Lehre von der Abstraktion bei Platon und Aristoteles, Halle, Niemeyer, 1914 (Abh. zur Philos. und ihrer Gesch., 1914), σσ. 40 - 41.

2. Πβ. ἡδὲ A. E. C h a i g n e t, De la psychologie de Platon, Paris, Durand, 1862, σσ. 264 κ.ἐξ. H. B a r t h, Die Seele in der Philosophie Platons, Tübingen, Mohr, 1921, σσ. 204 κ.ἐξ. E. T o p i t s c h, Die platonisch - aristotelische Seelenlehren in Weltanschauungskritischer Beleuchtung, Wien, Rohrer, 1959, σσ. 35 κ.ἐξ.

3. Πβ. *Τίμ.*, 43e : «τὰ ἀριστερὰ δεξιὰ ἐκατέροις τὰ ἐκατέρῳ φαντάζεται».

4. Πβ. *Φαίδ.*, 110d : «ξυνεχὲς ποικίλον φαντάζεσθαι».

5. Πβ. *Πολ.*, B', 380d : «φαντάζεσθαι ἄλλοτε ἐν ἄλλαις».

6. Πβ. *Τίμ.*, 60a : «τότε μὲν οὕτω, τότε δὲ ἄλλως». *Πολ.*, Δ', 476a : «πανταχοῦ φανταζόμενα».

7. *Σοφ.*, 216c : «παντοῖοι φανταζόμενοι». *Τίμ.*, 49d : «οὐδέποτε τῶν αὐτῶν ἐκάστων φανταζομένων».

8. *Φαίδ.*, 110d καὶ *Τίμ.*, 54b : «τὰ οὐκ ὀρθῶς φανταζόμενα».

9. Πβ. *Συμπ.*, 211a : «οὐδ' αὖ φαντασθήσεται αὐτὸ τὸ καλόν, οἷον πρόσωπόν τι». *Ἰππ. μείζ.*, 300c : «ὅτι σοὶ μὲν οὐ φαντάζεται».

σεως¹, ἀπλᾶς παραστασιακὰς εἰκόνας² ἢ ὄνειρα³. Σφαλερόν, τὸ φαίνεσθαι παραμένει ἄλλωστε πάντοτε τοιοῦτο, ἀφοῦ εἶναι συνδεδεμένον πρὸς τὴν δόξαν, καὶ διὰ τὴν «μευδῆ» τοιαύτην, προκύπτουσιν ἐκ τῆς αἰσθήσεως⁴. Εἶναι σημαντικὸν τὸ ὅτι ὁ Πλάτων ἐπανειλημμένως συνδέει τὴν ἔννοιαν τοῦ φαντάσματος ἢ τῆς εἰκότος πρὸς τὰς τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς δόξης. Οὕτω, ἐν τῷ *Θεαίτητῳ* θεωρεῖ ὅτι ἡ παραστασιακὴ εἰκὼν ἰσοδυναμεῖ σχεδὸν πρὸς αἶσθημα⁵, ἐνῶ συγχρόνως βλέπει εἰς αὐτὴν ἐν εἶδος δόξης⁶. Ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* ἡ ὀπτική εἰκὼν⁷ ρητῶς παραλληλίζεται πρὸς τὴν ὁμίλιαν, οὐσαν εἰκόνα ἀκουστικὴν⁸. Ἀντιτίθεται μάλιστα πρὸς τὸ ὄν, ὡς μὴ ὄν⁹. Ἐπ' αὐτῆς τῆς βάσεως οἰκοδομεῖται ἐν τῇ *Πολιτείᾳ*¹⁰ ἡ κριτικὴ τῆς τέχνης ὡς δημιουργοῦ εἰκόνων ἐστερημένων πραγματικῆς οὐσίας. Ἄλλ' ἤδη πρὸ

1. Πβ. *Σοφ.*, 265a : «καὶ τισιν ἐν τούτοις εἶδεσιν ἐφαντάζετο ἡμῖν». *Φίληβ.*, 51a : «πολλὰς ἡδονὰς φαντασθεΐσας». Πβ. Δ α μ α σ κ ί ο υ, *Eis Philēbon*, 168, 8 (Westerink) : «ἡ κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ λυπηροῦ φανταζομένη ἡδονή».

2. Πβ. E. N. L e e, *The concept of the «image» in Plato's metaphysics*, διατρ., Princeton 1964.

3. Πβ. *Πολ.*, Θ', 572b : «αἱ ὄψεις φαντάζονται τῶν ἐνυπνίων».

4. Πβ. P. K u c h a r s k i, *Les chemins du savoir dans les derniers dialogues de Platon*, Paris, P.U.F., 1949, σσ. 14 καὶ 114. E. T o p i t s c h, μν. ἔργ., σσ. 198 κ.ἑξ. J. S p r u t e, *Der Begriff der Doxa in der platonischen Philosophie*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1962. Πβ. ὡστόσον R. K. S p r a g e, *Plato's use of fallacy. A study of the «Euthydemus» and some other dialogues*, London, Routledge and Kegan Paul, 1962, καὶ τὰ ἡμέτερα, Νόησις καὶ πλάνη, Ἀθῆναι 1961, κεφ. Α'. Περὶ τῆς ὄντολογικῆς ὑποστάσεως τῆς τέχνης ἐν τῷ πλατωνικῷ «Σοφιστῇ», περιοδ. Ἀθηνᾶ, τ. 62, 1958, σσ. 369 - 378. Ἐπιστημολογία καὶ ὄντολογία ἐν τῷ πλατωνικῷ «Θεαίτητῳ», αὐτόθι, τ. 65, 1961, σσ. 230 - 238. H. R a e d e r, ἐνθ' ἂν. A. L e v i, *Il problema dell'errore nella filosofia di Platone*, περιοδ. Athenaeum, 1930. H. B a r t h, μν. ἔργ., σσ. 198 κ.ἑξ., καὶ P. - M. S c h u h l, *L'oeuvre de Platon*, Paris, Hachette, 1954, σσ. 123 καὶ 160.

5. *Θεαίτ.*, 152c : «φαντασία... καὶ αἰσθησις ταῦτόν ἐν τε θερμοῖς καὶ πᾶσι τοῖς τοιοῦτοις». Ἐπὶ τῶν σχέσεων αἰσθήσεως (= αἰσθήματος) καὶ φαντασίας παρὰ Πλάτωνι, πβ. Π λ ο υ τ., Ἀρεσκ. φιλοσ., IV, 8 : «Πλάτων τὴν αἰσθησιν ἀποφαίνεται ψυχῆς καὶ σώματος κοινωνίαν πρὸς τὰ ἐκτός· ἡ μὲν γὰρ δύναμις ψυχῆς, τὸ δ' ὄργανον σώματος· ἄμφω δὲ διὰ φαντασίας (= φαντάσματος, εἰκότος, παραστάσεως) ἀντιληπτικὰ τῶν ἐξωθεν γίνονται».

6. *Θεαίτ.*, 161e : «ἐλέγγειν τὰς ἀλλήλων φαντασίας τε καὶ δόξας». Πβ. *Σοφ.*, 263d : «δόξα καὶ φαντασίαν».

7. Ἐπὶ τῆς ἰσοδυναμίας τῶν ὄρων εἰκὼν καὶ φαντασία, πβ. *Σοφ.*, 260d.

8. Πβ. *Πολ.*, Β', 382a : «ἡ λόγῳ ἢ ἔργῳ φάντασμα προτείνων». Αὐτόθι, 382e : «οὔτε κατὰ φαντασίας οὔτε κατὰ λόγους». *Τίμ.*, 72b : «φήμης καὶ φαντάσεως». *Σοφ.*, 234e : «τὰ ἐν τοῖς λόγοις φαντάσματα».

9. Πβ. *Παρμ.*, 166a : «οὐδ' ἄρα δόξα τοῦ μὴ ὄντος παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐστὶν οὐδέ τι φάντασμα».

10. Πβ. *Πολ.*, Γ', 598b : «φαντάσματος ἢ ἀληθείας οὐσα (ἢ τέχνη) μίμησις». Αὐτόθι, 599a : «φαντάσματα γὰρ ἄλλ' οὐκ ὄντα ποιοῦσιν».

τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ διὰ τὴν νόησιν σημασία τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος ἀναγνωρίζεται παρὰ Πλάτωνι ¹ ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι, εἰς ὥρισμένους παριπύσεις διανοήσεως, ὡς ἡ παράστασις μιμημάτων μορφῶν, «εἰκότων καὶ φαντασίας πάντα ἀνάγκη μεστὰ εἶναι» ², καὶ ὁ ὁποῖος, ἐξ ἄλλου, ἐν τῷ *Σοφιστῇ*, θά ἐπανεέλθῃ ἐπὶ τῆς ἀκάμπτου θέσεως τοῦ προβαίνων εἰς διάκρισιν μεταξὺ τέχνης παραστασιακῆς (εἰκαστικῆς) καὶ τέχνης μορφοποιῦ (φανταστικῆς) ³, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη παράγει ἀπεικίσματα ἀντικειμένων, ἡ δὲ δευτέρα ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὴν παραγωγὴν μορφῶν ἀποκλειστικῶς φανταστικῶν ⁴. Εἶναι παραδεδεμένον ὅτι τὰ δύο εἶδη τέχνης παράγουν μὴ ὄντα, πλὴν κατὰ βαθμοὺς διαφόρους : Οὕτω, ἐν σχέσει πρὸς τὴν φανταστικὴν μορφήν, τὸ ἀπείκασμα ἐνὸς ἀντικειμένου ἀπέχει ὀλιγώτερον τῆς πραγματικότητος ⁵. Ἐπὶ πλέον, δις τοῦλάχιστον, τὸ προῖον τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος, ἐλαττωματικὸν καθ' ἑαυτό ⁶, ἔχει, ἀπεναντίας, τὴν δυνατότητα νὰ γοητεύῃ τὴν ψυχὴν μέχρι τοῦ σημείου νὰ καθορίξῃ μίαν ὥρισμένην *ψυχαγωγίαν* ⁷. Τοιαῦτα οὐχὶ πραγματικά δεδομένα γίνονται ἀντιληπτὰ ὄχι μόνον ἐν τῇ φύσει ⁸, ἀλλ', ἐνδεχομένως, καὶ πέραν αὐτῆς ⁹, εἶναι δὲ κυρίως μορφαὶ τὰς ὁποίας αὕτη αὕτη ἡ συνειδήσις δημιουργεῖ ¹⁰ καὶ συχνάκις ἐξαντικειμενίζει ¹¹.

Εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα καταφανῶς ἐνώπιον μιᾶς νοησιοκρατικῆς θεωρίας περὶ φαντασίας. Μολαταῦτα, ὥρισμένα ἐνδείξεις ἐπιτρέπουν ὅπως

1. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 431a 16 καὶ 434a 10.

2. Πβ. *Σοφ.*, 260d. Πβ. R. B o e h r i n g e r, *Platons Bildnisse und Nachweise*, Breslau, Hirt, 1935. Ἡ φαντασία ἀποβαίνει οὕτω μεῖγμα αἰσθήσεως καὶ δόξης (*Σοφ.*, 264a), ἐνῷ ἡ εἰκασία, εἶδος δόξης, προορίζεται ὅπως σεβασθῇ τὴν εἰκόνα τῶν αἰσθητῶν. Πβ. *Πολ.*, *Σ'*, 509d, 510a, 511e.

3. Πβ. Περὶ τῆς ὄντολογικῆς ὑποστάσεως τῆς τέχνης ἐν τῷ πλατωνικῷ «Σοφιστῇ», ἐνθ' ἄν. Πβ. M. W. B u n d y, μν. ἔργ., σ. 36.

4. Πβ. *Σοφ.*, 236c : «εἰκαστικὴν καὶ φανταστικὴν». Πβ. αὐτόθι : «τὴν φάντασμα, ἀλλ' οὐκ εἰκόνα ἀπεργαζομένην τέχνην». Πβ. αὐτόθι, 240d.

5. Πβ. αὐτόθι, 236b : «φαίνεται μὲν, ἔοικε δ' οὐ, φάντασμα».

6. Πβ. αὐτόθι, 232a : «τὸ φάντασμα τοῦτο οὐκ ἔσθ' ὑγιές». Πβ. *Πολ.*, *Θ'*, 584a.

7. Πβ. *Πολ.*, *Θ'*, 584a : «οὐδὲν ὑγιές τούτων τῶν φαντασμάτων πρὸς ἡδονῆς ἀληθιαν, ἀλλὰ γοητεία τις». *Τίμ.*, 71a : «ἐπὶ... εἰδῶλων καὶ φαντασμάτων νυκτός τε καὶ μεθ' ἡμέραν ψυχαγωγῆσοιτο». Ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς διαδικασίας ταύτης, πβ. *La musique dans l'oeuvre de Platon*, σσ. 259 κ.ἑξ. Θά ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν ὅπως ἐπανεέλθωμεν ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

8. Πβ. *Πολ.*, *Σ'*, 510a : «τὰ ἐν τοῖς ὕδασι φαντάσματα». Πβ. 532c. *Σοφ.*, 234a κ.ἑξ. Πβ. 266b : «ὅσα μεθ' ἡμέραν φαντάσματα αὐτοφυῆ λέγεται». Πβ. *Πολ.*, *Β'*, 382a, 382e. *Σοφ.*, 234e. *Τίμ.*, 72e.

9. Πβ. *Φαίδ.*, 81d : «ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσματα».

10. Πβ. *Παρμ.*, 165a.

11. Πβ. *Φιλ.*, 40a : «φαντάσματα ἐξωγραφμένα».

διασκελίσωμεν τὰ ὅρια τῆς στατικῆς λογοκρατίας τὴν ὁποίαν ἐπισήμως ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει : πρῶτον, ἡ «ψυχαγωγικὴ» διαδικασία ἡ ἀφορῶσα εἰς μίαν ὀρισμένην κίνησιν ἢ μᾶλλον εἰς μίαν μεταγωγὴν τῆς ψυχῆς ἐκτὸς τῆς κανονικῆς τῆς κατοικίας ἥτοι τοῦ σώματος, ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔκτοτε εὐρισκόμεθα ἐν πλήρει περιοχῇ μυθικῆς νοοτροπίας, ὡς τοῦτο συμβαίνει παρὰ Πλάτωνι ¹ ὡςάκις πρόκειται περὶ ἐξωλογικῶν δραστηριοτήτων, συγκεκριμένως περὶ τῆς τέχνης ², κίνησιν ἢ ὁποία, ἐπιβαλλομένη ἐπὶ τῆς ψυχῆς, παρασύρει αὐτὴν πρὸς ἓνα κόσμον καθάρσεως, χωρὶς νὰ καθίσταται ὡς ἐκ τούτου ἀναγκαῖον ὅπως αὕτη διέλθῃ ἐξ ὀργιαστικῶν καθαρτηρίων καταστάσεων. Πρόκειται περὶ κινήσεως σχετιζομένης πρὸς μίαν τέχνην ὑγιά, συνεπῶς ἀβαβῇ ³. Διακρίνει δέ τις, ἐνταῦθα, πάλιν, τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Πλάτωνος νὰ παραμείνῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς λογοκρατίας καίτοι προβαίνει εἰς ὀρισμένας ὑποχωρήσεις πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του ⁴ καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν ⁵. Δεύτερον, ἡ σημασία ποῦ ἀποδίδεται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν εἰκόνα θεωρουμένην ὡς ὄχμα καὶ φορέα τῆς ἐξωλογικῆς κινητικῆς δυνάμεως, ἐνῶ ἀριθμὸς τις γεγονότων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως ⁶ ὑπόκεινται εἰς παραγωγὴν ⁷ διὰ μόνης τῆς παρουσίας τῆς ὡς ἄνω δυνάμεως ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ κόσμου τῆς συνειδήσεως. Τρίτον, τέλος, ἡ δυναμικὴ, εὐρετικὴ καὶ προηγητικὴ λειτουργία τῆς εἰκόνης εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ἀναμονῆς μιᾶς ἐντατικῆς βιωματικῆς καταστάσεως ⁸, πᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει μίαν νέαν ὄψιν τῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας.

1. Πβ. La musique dans l'oeuvre de Platon, σσ. 296 κ.ἐξ. καὶ 'Απὸ τοῦ μύθου εἰς τὸν λόγον (πολυγρ.), Θεσσαλονίκη, Γαρταγάνης, 1966, σσ. 3 κ.ἐξ.

2. Πβ. τὰς μελέτας ἡμῶν, Une philosophie de la musique chez Eschyle, ἐν Rev. des Ét. Gr., τ. 72, 1959, σσ. 18 - 56, ἰδίᾳ σσ. 29 κ.ἐξ., Sophocle et la philosophie de la musique, ἐν Annales de la Fac. des Lettres et Sc. Hum. d'Aix., τ. 36, 1960, σσ. 107 - 138, ἰδίᾳ σσ. 108 - 122, Euripide et la philosophie de la musique, ἐν Rev. des Ét. Gr., τ. 75, 1962, σσ. 396 - 452, ἰδίᾳ σσ. 408 - 426. Πβ. 'Αριστ. Κοῖντ., XIII, σ. 107 (Meibom).

3. Πβ. La musique dans l'oeuvre de Platon, σσ. 99 κ.ἐξ. R. W. Hall, Plato and the individual, The Hague, Nijhoff, 1963 καὶ H. D. Rankin, Plato and the individual, New York, Barnes and Noble, 1964.

4. Πβ. P.-M. Schuhl, Platon et la musique de son temps, ἐν Rev. Internat. de Philos., N° 32, 1955, σσ. 276 κ.ἐξ.

5. Πβ. τὴν ἡμετέραν μελέτην, La philosophie de la musique et le théâtre d'Aristophane, Χάρτις, 'Αθῆναι 1964, σσ. 201 - 237, ἰδίᾳ σσ. 236 - 237.

6. Πβ. J. B. Skemp, The theory of motion in Plato's later dialogues, Cambridge, Univ. Press, 1942, καὶ τὴν ἡμετέραν μελέτην, Μουσικὴ κίνησις καὶ Ψυχολογία ἐν τοῖς ἐσχάτοις πλατωνικοῖς διαλόγοις, περιοδ. 'Αθηνᾶ, 1960, σσ. 194 - 208.

7. Πβ. Κρατ., 386c : «ἐλκόμενα ἄνω καὶ κάτω τῷ ἡμετέρῳ φαντάσματι». Παρμ., 165e : «τῷ τοῦ ἐτέρου φαντάσματι». Τίμ., 52c : «ἐτέρου δέ τινος ἅει φέρεται φάντασμα».

8. Πβ. Φιλ., 51a. A. Gropalli, La dottrina del piacere in Platone ed Aristo-

Ἀληθῶς εἰπεῖν, ἡ ἔννοια τῆς φαντασιακῆς λειτουργίας δὲν μνημονεύεται ρητῶς ὡς τοιαύτη παρὰ Πλάτωνι, ἐνυπάρχει ὁμως δυνάμει ἐν τῇ διανοήσει τοῦ φιλοσόφου. Ἡ παρουσία τῆς ὑποδηλοῦται διὰ τῆς μνείας τῶν «προϊόντων» αὐτῆς, ἤτοι τῶν εἰκόνων, νοητικῶν παραστάσεων, ἀλλὰ καὶ δημιουργιῶν τῆς συνειδήσεως συμφώνων πρὸς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων¹. Αἱ δύο αὗται λειτουργίαι δὲν εἶναι εἰσέτι ἐπαρκῶς διακεκριμέναι ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ἂν γίνεται λόγος περὶ μνήμης, αὕτη δὲν θεωρεῖται ὡς νοητική, ἀλλ' ὡς γνωσιολογικὴ δραστηριότης², ἐξ ὁλοκλήρου προσανατολισμένη πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν Ἰδεῶν, ἥτις, κατὰ βάθος, εἶναι ἀναγνώρισις προϋποθέτουσα μίαν *ἀνάμνησιν*³. Τοῦτο συμβαίνει καθ' ὅσον, παρὰ Πλάτωνι, μία ὀρισμένη σύγχυσις βασιλεύει εἰσέτι ὡς πρὸς τὰ παραστασιακὰ καὶ τὰ φαντασιακὰ δεδομένα τῆς συνειδήσεως, καθὼς καὶ πρὸς τὰς νοητικὰς⁴ καὶ ἐξωνοητικὰς λειτουργίας αὐτῆς ταύτης τῆς φαντασίας, σύγχυσις ἡ ὁποία δὲν θὰ ἀρθῇ εἰμὴ διὰ τῶν ἀριστοτελικῶν ἀναλύσεων τῆς νοήσεως. Ἄν συνεπῶς ἐχρειάζετο νὰ ἐξενεχθῇ μία γενικὴ κρίσις ἐπὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων προβλημάτων, θὰ ἡδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι, παρὰ τὰς προσπάθειάς του διὰ μίαν ἀναλυτικὴν διάκρισιν τῶν νοημάτων, ὁ Πλάτων φέρεται πρὸς μίαν ἄκραν γενίκευσιν τῶν γεγονότων, ἐπιτρέπουσαν ὅπωςδήποτε νὰ ἀναφανοῦν αἱ πλούσιαι διαστάσεις τοῦ προβλήματος, τῶν ὁποίων ἐκμετάλλευσις θὰ γίνῃ ἐν συνεχείᾳ. Ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ φανταστικόν, τοῦτο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι προῖον εἰσβολῆς τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὴν συνείδησιν, ἐμφανίζεται ὡς εὐρίσκον ἐν αὐτῇ ἐν θετικῶν ἐξωνοητικῶν βάθρον, καί, ὡς ἐκ τούτου, ἀναδεικνύεται ἐν εἶδος μεσότητος ὀντολογικῆς ἀναλόγου πρὸς ἐκεῖνας τῶν ὁποίων ὁ *Παρμενίδης* δίδει τὴν ἐνόρασιν, καὶ τῶν ὁποίων ὁ *Σοφιστής* υπογραμμίζει τὴν ἰδιαιτέραν πραγματικότητα, στενῶς συνδεδεμένην πρὸς τὴν συγκεκριμένην ὑπαρξιν.

Ὡς πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, αὕτη προβάλλει δύο σημαντικά θέματα τὰ ὁποῖα ἡ πλατωνικὴ διανόησις εἶχεν ἀπλῶς διίδει. Διὰ τὸν

tele, Milano 1900. H. D. Voigtländer, Die Lust und das Gute bei Platon, Würzburg, Triltsch, 1960. Πβ. τὴν ἡμετέραν μελέτην, Αἱ ἡδοναί. Φαινομενολογικὴ ἔρευνα ἐνίων προνομίωχων συνειδησιακῶν καταστάσεων, ἐν Ἐπιστ. Ἑπετ. Φιλ.σ. Σχ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης, τ. 10, 1968, κεφ. Β'.

1. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ἐπωφελούμενος τῶν ἀριστοτελικῶν ἀναλύσεων, ὁ Πλωτῖνος θὰ εἶναι πολὺ περισσότερον ἀκριβολόγος ἢ ὁ Πλάτων, ὅταν θὰ διακρίνῃ δύο ἰδιαιτέρας λειτουργίας τῆς φαντασίας, καὶ θὰ ἐπιχειρήσῃ ν' ἀντιθέσῃ καὶ συγχρόνως νὰ συνδυάσῃ τὴν τελευταίαν αὐτὴν πρὸς τὴν μνήμην.

2. Δραστηριότης μὴ ἐστερημένη μεταφυσικῶν προεκτάσεων.

3. Πβ. *Mén.*, 81a κ.ἐξ. C. E. Huber, Anamnesis bei Plato, München, Hueber, 1964.

4. Πβ. K. Oehler, μν. ἔργ., σσ. 36 κ.ἐξ.

Ἀριστοτέλῃ, ἡ εἰκὼν εἶναι κίνησις¹. Ὅτι εἶναι μία κινητικὴ δύναμις, ὁ Πλάτων ἤδη τὸ εἶχε ὑποπεύσει. Ὅτι ὁμως ἐφεξῆς καθιστᾷ τὴν ἄποψιν ταύτην σημαντικὴν, εἶναι ὅτι εὐρηται προσηρμοσμένη πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς δυνάμεως ἐδραζόμενον δίστημον ἀριστοτελικὸν σύστημα. Ἐντὸς τοῦ συστήματος τούτου «ἡ φαντασία ἂν εἴη κίνησις ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως κατ' ἐνέργειαν γιγνομένη»². Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀπλῆς ἀντιλήψεως ἢ, ἔστω, παραστάσεως, ἀλλὰ περὶ συμπλέγματος ὅλου δραστηριοτήτων τῆς συνειδήσεως, ἀνοικτῆς εἰς τὴν ἐν αὐτῇ παρουσίαν ἐνὸς τοσοῦτον ἀποτελεσματικοῦ δεδομένου. Ἡ διαβεβαίωσις ὅτι ἡ εἰκὼν παραμένει ἀρχὴ μιᾶς κινήσεως³ θὰ ἦτο, συνεπῶς, ἀτελής. Εἰς τὴν πραγματικότητα, αὕτη αὕτη ἡ φαντασιακὴ λειτουργία θὰ πρέπει νὰ εἶναι κίνησις μεταβιβαζομένη εἰς ὁλόκληρον τὴν ψυχὴν μέσῳ τοῦ συνοδευόντος αὐτὴν αἰσθηματος⁴. Ἐγγίζομεν οὕτω τὴν δευτέραν βάσιν τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος, ἦτοι τὴν διάκρισιν μεταξύ ὕλης καὶ μορφῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν συμφώνως ἡ «φαντασία», περισσότερον ἢ ἐν δεδομένον ἀποκλειστικῶς ὕλικόν, εἶναι ἐκδήλωσις ὕλομορφικῆ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἡ κίνησις τὴν ὁποίαν αὕτη ἐνέχει κατακλύζει, μέσῳ τοῦ σώματος, ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ὁποίαν προσδίδει τὴν ἰδικήν της ὁρμὴν⁵. Μόνον ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας «ἡ φαντασία δὲν εἶναι περισσότερον ἢ ἡ αἴσθησις μία κατάστασις παθητικῆ... Ἀποτελεῖ ἀνάπτυξιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ μετατροπὴν τῶν δυνάμεων τοῦ εἰς ἐνέργειαν»⁶. Μία ἐν-
τονος ἐπικοινωνία, μία ἀνταλλαγὴ καὶ μία κοινότης καταστάσεων ὀρίζονται οὕτω μεταξύ τοῦ σωματικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ, εἰς σημεῖον ὥστε

1. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 429a 31 - 32. Φαίνεται ὅτι, μὲ τὸν Ἀριστοτέλῃ, μεταβαίνομεν ἀπὸ τῆς σημασίας «εἰκὼν» ἀποδιδομένης εἰς τὸν ὅρον *φαντασία*, ἐπὶ τὴν σημασίαν «νοητικὴ λειτουργία», ἡ σημασία ὁμως αὕτη δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιβληθῇ. Δὲν θὰ ἐπιβληθῇ ἄλλωστε ποτὲ τελεσιδικίως.

2. *Περὶ ψυχῆς*, 429a 31 - 32. Πβ. αὐτόθι, 428b : «ἡ δὲ φαντασία κίνησις τις δοκεῖ εἶναι καὶ οὐκ ἄνευ αἰσθήσεως γίγνεσθαι». Ἐνταῦθα, *φαντασία* σημαίνει εἰσέτι τὴν εἰκόνα καὶ οὐχὶ τὴν λειτουργίαν. Πβ. M. W. Bundy, μν. ἔργ., σ. 69. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 414b 1 : «τὸ ὁρεκτικὸν κινούμενον κινεῖ». Πβ. J. Freudenthal, *Über den Begriff des Wortes φαντασία bei Aristoteles*, Göttingen, Reute, 1863, σ. 23.

3. Πβ. E. E. Spicer, *Aristotle's conception of soul*, London, Univ. Press, 1934, σ. 120 : «*imagination originates movement*».

4. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 414b 16 καὶ 434a 1 : «ὅπου αἰσθησις, καὶ φαντασία» (ὑποδηλούμενων ἐνταῦθα τῶν σημασιῶν : εἰκὼν, *παράστασις*). Πβ. K. Oehler, μν. ἔργ., σσ. 190 κ.ἑξ.

5. Πβ. E. E. Spicer, μν. ἔργ., σ. 90. F. C. Nuyens, *L'évolution de la psychologie d'Aristote*, γαλλ. μτφρ. ὑπὸ A. Mansion καὶ Th. Schillings), Louvain, Inst. Sup. de Philos., 1948, σσ. 251 - 252.

6. Πβ. G. Rodier, εἰς τὴν ἐκδ. τοῦ *Περὶ ψυχῆς*, τ. II, σ. 429.

όχι μόνον ἡ ψυχὴ νὰ κινῆται ὑπὸ εἰκόνων προερχομένων ἐξωθεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα νὰ κινῆται ὑπὸ τῶν ἐκφραζουσῶν τὴν νόησιν τοιούτων, ἀφοῦ τόσον ἡ τελευταία ὅσον καὶ αὐτὴ ἡ φανταστικὴ λειτουργία ἔχουν τὸν ἀντίκτυπόν των εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σωματικοῦ¹, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν γενικὴν ἀριστοτελικὴν ἀνθρωπολογίαν ἥτις, ὡς τὸ εἶπωμεν, δὲν ἔμεινεν ἄνευ ὀρισμένων ἐρμηνειῶν μᾶλλον ἢ ἡττον μονιστικῶν².

Ἐξ ἄλλου, οὔτε ἐπιθυμία οὔτε κἂν νόησις θὰ ὑπῆρχεν ἄνευ εἰκόνοσ³. Θὰ ἡδύνατο τις νὰ θεωρήσῃ τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην ὑπὸ τὴν αὐτὴν, ὡς καὶ τὴν προηγουμένην, γωνίαν. Ἐὰν νόησις καὶ ἐπιθυμία, ἥτοι ὀρεκτικόν, ἐξαρτῶνται ἀμφοτέραι ἐκ τῆς εἰκόνοσ, τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ ἔχουν ὀρισμένους χαρακτῆρας κοινούς. Συγκεκριμένως, ἐὰν ἡ νόησις εἶναι ἡ λειτουργία τῆς γνώσεως⁴, ἡ δὲ γνώσις ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας τοῦ γνωρίζειν⁵, συμπεραίνομεν ὅτι μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν λειτουργιῶν ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανίζεται τόσον ἀπόλυτος ὅσον λ.χ. παρὰ Πλάτωνι⁶. Ὑπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις ὅπου τὸ ὀρεκτὸν καὶ τὸ νοητὸν ὁμοῦ ὑποκινοῦν ἐν τῇ συνειδήσει, ἐν συναρτήσει πρὸς ἄλληλα καὶ σχεδὸν ἄνευ βασικῆς ἀντικειμενικῆς διακρίσεως, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποκτήσεώς των⁷. Γενικῶς εἰπεῖν, ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἡ φαντασία ὄχι μόνον εὐρίσκεται εἰς ἅμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἀντίληψιν⁸, ἀλλὰ καὶ ὅτι τυγχάνει ἀπαραίτητος δι' αὐτὴν ταύτην τὴν νόησιν⁹. Μέσῳ αὐτῆς ἡ διά-

1. Κατὰ τὸ *Περὶ ζῶων κινήσεως*, 701b 7 κ.ἑξ., οὗτος ἀκολουθεῖται ὑπὸ ἀνόδου τῆς θερμοκρασίας.

2. Πβ. λ.χ. P. Siwek, *La psychosomatique humaine d'après Aristote*, γαλλ. μτφρ., Paris, Alcan, 1930, ἰδίᾳ σ. 119.

3. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 431a 16. A. E. Chaignet, *Essai sur la psychologie d'Aristote*, Paris, Hachette, 1884, σ. 444.

4. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 402b 17, 429a 10 κ.ἑξ.

5. Πβ. Αὐτόθι, 433a 9-10 (μτφρ. G. Rodier): «Du moins est-il manifeste que ces deux facultés sont multitres... soit le désir soit l'intellect, si l'on considère l'imagination comme une sorte d'intellection». Πβ. *Μτφ.*, A, 980a 21.

6. Πβ. *Φαῖδρ.*, 245a κ.ἑξ. *Πολ.*, Δ', 443d.

7. Πβ. *Μτφ.*, A, 7, 1072a 26-29. P. Aubenque, *Le problème de l'être chez Aristote. Essai sur la problématique aristotélicienne*, Paris, P.U.F., 1962, σ. 387. Πβ. τὴν ἡμετέραν μελέτην, Ἡ ἐξαντικειμενιστὶς τῆς συνειδησιακῆς προθετικότητος. Πρὸς μίαν φαινομενολογίαν τῶν ἀξιών, ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλολ. Σχ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1967, σσ. 461-539, ἰδίᾳ σ. 465.

8. Πβ. K. Oehler, μν. ἔργ., σ. 191.

9. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 431a 16: «οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἡ ψυχὴ». *Περὶ μν. καὶ ἀνάμν.*, 449b 33-450a 1: «νοεῖν οὐκ ἔστιν ἄνευ φαντασίας». Πβ. P. E. Gohlke, μν. ἔργ., σ. 107. Τὸ αὐτὸ σχῆμα ἀνευρίσκεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὀρεκτικοῦ. Πβ. *Περὶ ψυχῆς* 433b 28: «ὀρεκτικὸν δὲ οὐκ ἄνευ φαντασίας». Πβ. P.-M. Schuhl, *La*

νοια συλλαμβάνει τὰ ἀντικείμενά της¹, τοῦ λόγου ὄντως εἰς θέσιν νὰ συνδυάσῃ ὀρισμένον ἀριθμὸν ἐξ αὐτῶν² συμφώνως πρὸς τὰς προθέσεις του. Οἰκοθεν νοεῖται ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι ἐξαρτῶνται, μέχρις ἐνὸς σημείου, ἐκ τῆς προσφορᾶς τῶν αἰσθήσεων. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν θὰ διστάσῃ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι «ἄνευ αἰσθήσεως καὶ ἄνευ φαντασίας οὐκ ἔστιν ὑπόληψις»³, εἰς τρόπον ὥστε, «ἐὰν (ἡ νόησις) εἶναι ἐπίσης ἐν ὀρισμένον εἶδος φαντασίας, ἢ ἐὰν ἀποβαίνει ἄνευ ταύτης ἀδύνατος, ἀδυνατεῖ καὶ αὕτη νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ σώματος»⁴. Ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης κατορθῶνῃ νὰ ἀπομονώσῃ ἀπ' εὐθείας τὴν νόησιν ἀπὸ τὰς συνδέσεις τῆς πρὸς τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν φαντασίαν, τοῦτο συμβαίνει χάρις εἰς τὴν δυνατότητα στοχαστικοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζει εἰς αὐτήν, δυνατότητα τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων εἶχε διίδει ὅταν ἀνεφέρετο εἰς μίαν νόησιν νοήσεως⁵, ἀλλ' ἡ ὁποία ἐνταῦθα ἐπεξηγεῖται ἔτι περισσότερο, ἀφοῦ θεωρεῖται ὡς νόησις ἀνακλωμένη, ἐξαντικειμενιζομένη ὡς πρὸς ἑαυτήν⁶.

Νόησις καὶ αἴσθησις συνεργάζονται χάρις εἰς τὴν φαντασίαν, στενῶς συνδεδεμένην πρὸς ἑκατέραν ἐξ αὐτῶν⁷. Αἱ σχέσεις των ὁμως καθίστανται ἐμφανεῖς ἀφ' ἧς χρειασθῇ ν' ἀναπαρασταθῇ τὸ δίκτυον ἀλληλεπιδράσεων τῶν διαφόρων διαδικασιῶν διὰ τῶν ὁποίων ἡ παράστασις ὑπαισέρχεται εἰς τὴν νόησιν προκειμένου νὰ ἐπηρέασῃ αὐτήν κατὰ τρόπον σχεδὸν καθοριστικόν. Πράγματι, ἂν οὔτε ἐπιθυμία οὔτε νόησις ὑπάρχουν ἄνευ εἰκόνων⁸, καὶ ἂν, ἐξ ἄλλου, εἰκὼν ἄνευ αἰσθήματος εἶναι ἀνύπαρκτος⁹, ἔπεται ὅτι ἡ φαντασία

puissance de l'imagination, ἐν Imaginer et réaliser, Paris, P.U.F., 1963, σσ. 1 κ.ἐξ., ἰδίᾳ σ. 14.

1. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 432a 8 : «ὅταν... θεωρεῖ (ὁ νοῦς) ἀνάγκη ἅμα φαντάσματι θεωρεῖν» τὰ γὰρ φαντάσματα ὥσπερ αἰσθήματά ἐστι, πλὴν ἄνευ ὕλης». Πβ. αὐτόθι, 433a 10, 427b 8, 427b 28, 431a 16, 432a 8, 433a 10. *Περὶ αἰσθ.*, 6, 445b 16 - 17.

2. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 431b 7 - 13 καὶ 434a 10 : «(ὁ λογισμὸς) δύναται ἐν ἐκ πλείονων φαντασμάτων ποιεῖν». Συμβαίνει ὁ Ἀριστοτέλης νὰ χρησιμοποιοῖ τὸν ὅρον *μνήμη* ἀντὶ τοῦ ὅρου *φαντασία*, ὅπως ὅταν βεβαιῶι ὅτι πολλαὶ μνῆμαι συνενοῦνται εἰς *ἐμπειρίαν μίαν* (*Ἀναλ. ὅστ.*, Β', 19, 100a 5). Πβ. O. Hamelin, *Le système d'Aristote*, ἐκδ. ὑπὸ L. Robin, Paris, Alcan, 1920, σ. 382, σημ. 3.

3. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 427b 15. P. Salzi, μν. ἔργ., σσ. 83 κ.ἐξ.

4. G. Rodier, μν. ἔργ., τ. I, σ. 9. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 403a 8.

5. Πβ. K. Oehler, μν. ἔργ., σ. 210.

6. Πβ. P. Siwek, ἐνθ' ἂν. *Περὶ ψυχῆς*, 427b 17. Ἐπὶ ἐπιπέδῳ διαφορητικοῦ, πβ. Γαλην., *Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ.*, Z', 6, 36 : «οὐκ οὐν ἀλλοιώσις ἐστὶν ἡ αἴσθησις, ἀλλὰ διὰ γνῶσιν ἀλλοιώσεως».

7. Πβ. E. E. Spicer, μν. ἔργ., σ. 41 : «Sensation, memory and imagination involve... self-consciousness, and above these are self-conscious activities of knowing». Πβ. C. Shute, *The psychology of Aristotle*, New York, Columbia Univ. Press, 1941, σσ. 58, 62 καὶ 107 - 112.

8. Δηλαδή «φαντασμάτων». Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 431a 16.

9. Πβ. αὐτόθι, 414b 16 καὶ 434a 1.

ἐκπληροῖ μίαν λειτουργίαν ἐνδιάμεσον μεταξύ τῶν δύο τούτων ψυχικῶν δραστηριοτήτων, καὶ ὅτι εὐρηταί ὥσει «τοποθετημένη μεταξύ τοῦ αἰσθηματος, ὄντος ὁρου αὐτῆς, καὶ τῆς ἐπιθυμίας τὴν ὁποίαν ἡ ἰδία καθορίζει, ἀφ' ἐνός, ἀφ' ἑτέρου δέ, τοῦ λόγου τὸν ὁποῖον τροφοδοτεῖ διὰ τῶν ὑλικῶν τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως»¹. Μία διαφοροποίησις τῶν νοητικῶν δυνάμεων σκιαγραφεῖται τοιουτοτρόπως² ἐντὸς τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας λαμβανούσης ὑπ' ὄψιν τὴν συνέχειάν των, μὴ ἀπαξιούσης ὅμως νὰ καταγγεῖλῃ τὴν «ἐνιστικὴν» στάσιν τῶν προαριστοτελικῶν φιλοσοφῶν³ — μιᾶς ἐπὶ μέρους θέσεως ἐπιφυλασσομένης ὡπωσδήποτε εἰς τὸν Πλάτωνα⁴ — καθ' ἧς διάνοια καὶ αἴσθησις συγχέονται εἰς τὸ πλαισίον τῆς στοιχειώδους νοητικῆς δραστηριότητος⁵. Ὁ Ἀριστοτέλης προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅπως ἡ δοξασία αὕτη, κοινῶς παραδεδεγμένη ἀπὸ τοῦ Ἀλκμαίωνος, κυρίως δὲ ἀπὸ τῶν Σοφιστῶν⁶, δύναται νὰ εἶναι πεπλανημένη ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸ ἐνδεχόμενον τῆς πλάνης⁷.

Αἱ μεταριστοτελικαὶ μηχανοκρατικαὶ στάσεις δὲν φαίνονται νὰ ἔχουν ἰδιοποιηθῇ τὸ διδάγμα τῆς ὥς ἄνω παρατηρήσεως⁸, ὁ πειρασμὸς δὲ ὅπως τὸ αὐτὸ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἰσχυρὸς⁹. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ ἀριστοτελικὴ θέσις στηρίζεται ἐπὶ στερεᾶς ἐπιχειρηματολογίας : ἡ αἴσθησις εἶναι λειτουργία κοινὴ εἰς ὅλα τὰ ζῶντα, ἐνῶ ἡ διάνοια διακρίνει ὅσα ἐξ αὐτῶν εὐρηναὶ πεπρoικισμένα διὰ τοῦ λόγου¹⁰. Ἐὰν ἡ αἴσθησις ὑπάρχῃ ἀνεξαρτήτως τῆς διανοίας, τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ οὐδόλως τῆς εἶναι ἀναγκαία, συνεπῶς ἐπειδὴ οὐδόλως συγγέεται πρὸς αὐτήν. Μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ γνώσεως¹¹ ὑπάρχει σχέσις ὄχι ταυτότητος, ἀλλὰ συνεχείας, ἐξασφαλι-

1. A. E. Chaignet, *Essai sur la psychologie d'Aristote*, σ. 444.

2. Πβ. K. Oehler, μν. ἔργ., σσ. 65 - 67.

3. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος ἐν γένει πβ. H. F. Cherniss, *Aristotle's criticism of presocratic philosophy*, Baltimore, 1935.

4. Ἐχομεν καθορίσει τὸ στίγμα τοῦ θέματος εἰς παλαιότεραν ἔρευναν ἡμῶν, *Sur quelques fragments du «Symposium» aristotélicien*, ἐν *Annales de la Fac. des Lettres et Sc. Hum. d'Aix*, 1959, σσ. 139 - 147.

5. Πβ. J. - I. Beare, μν. ἔργ., σσ. 15 κ.ἑξ.

6. Πβ. P. Salzi, μν. ἔργ., σσ. 18 κ.ἑξ. K. Oehler, μν. ἔργ., σσ. 31 κ.ἑξ.

7. Πβ. γενικῶς L. M. Régis, *L'opinion selon Aristote*, Paris - Ottawa (Publ. de l'Inst. d'Ét. Médiév. d'Ottawa), 1935.

8. Πβ. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 445.

9. Πβ. *Err.*, I, 1, 9 καὶ I, 8, 15.

10. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 428a 23 - 24 καὶ 429a 6.

11. Πβ. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 445. Ἀληθές εἶναι ὅτι ζῶα τινα φαίνονται ἐστερηνέμενα καὶ αὐτῆς τῆς φαντασίας τῆς ὁποίας χαίρουν ἄλλα ἐξ αὐτῶν (πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 433b 30 : «τῆς αἰσθητικῆς φαντασίας μετέχουσι τὰ ζῶα». Πβ. 434a 5). Ἡ διαβεβαίωσις αὕτη φαίνεται ὥστος ὅσον ἀρκετὰ σχετικῇ, καθ' ὅσον ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἀρχὴν καθ' ἣν ἡδονὴ καὶ λύπη συνοδεύονται ἀντιστοίχως ὑπὸ ἐπιθυμίας ἢ ἀπωθητικῆς τάσεως, τῆς

ζομένη ἀκριβῶς μέσῳ τῆς φαντασίας. Ἐξ ἄλλου, αἰσθησις καὶ νόησις διαφέρουν, καθ' ὅτι ἡ δευτέρα ἐξ αὐτῶν ὑπόκειται εἰς πλάνην, οὐχὶ ὁμως καὶ ἡ πρώτη. Τὸ αἶσθημα τὸ προσφερόμενον ὑπὸ τῶν δι' ἕκαστον αἰσθητήριον προοριζομένων ἀντικειμένων δὲν δύναται νὰ εἶναι πεπλανημένον, τοῦναντίον δέ, ἀποδεικνύεται πάντοτε «ἀληθές καὶ ὀρθόν»¹. Ἐὰν πλάνη ὑπάρχη, ἐντοπίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς νοήσεως, πεπρoικισμένης τόσον διὰ τῆς ἀτελείας ὅσον καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς. Ἡ τελευταία αὕτη εἶναι οὐσιαστικῶς, καὶ κατὰ περίπτωσιν, σοφία, φρόνησις, ἐπιστήμη, βεβαιότης ἰδιάζουσα εἰς τὴν ἀληθῆ δόξαν². Αἱ ἀντίθετοι ἰδιότητες ἀποτελοῦν τὸν πεπλανημένον, ἀτελεῖ χαρακτήρα τῆς διανοίας³. Ὡς ἐκ τούτου, οὐδεμία σύγχυσις μεταξὺ τῶν δύο νοητικῶν δυνάμεων εἶναι δυνατή.

Τὴν ἐπιχειρηματολογίαν ταύτην συμπληροῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ προσπαθείᾳ τοῦ ὅπως ἀντιταχθῇ πρὸς τὰς θεωρίας τὰς ταυτιζούσας αἶσθησιν καὶ νόησιν, ἐκθέτων, σχεδὸν ἐν παρόδῳ, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ περὶ φαντασίας θεωρίαν. Κατ' αὐτήν, ἡ φαντασία πρόσκειται πρὸς τὴν διάνοιαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ συγγέεται πρὸς αὐτήν⁴, διαφέρει ὁμως ταύτης ὡς πρὸς τὰ προϊδόντά της, τὰς παραστασιακὰς εἰκόνας⁵. Ἀνάλογοι εἶναι αἱ σχέσεις της καὶ πρὸς τὴν αἶσθησιν⁶ οὖσαν ὄρον ἀπαραίτητον ἐκείνης. Μὲ τὴν σειράν της, ἡ φαντασία εἶναι ὄρος ἀπαραίτητος τῆς νοήσεως, χωρὶς ὥστ' ὅσον νὰ ταυτίζεται πρὸς αὐτὴν περισσότερον ἢ πρὸς τὴν αἶσθησιν, παρμένει δὲ δυνάμει χαρακτηριζομένη ὡς παθητικὴ⁷, ἐφ' ὅσον «εἶναι ὑποτεταγμένη εἰς τὴν... βούλησιν καὶ τὸν λόγον ἡμῶν, ποὺ τὴν φωτίζουν»⁸. Κατὰ βάθος, ἡ κυριώτερα, ἂν μὴ ἡ μόνη, ἀποδιδομένη εἰς τὴν

ἐπιθυμίᾳ πάλιν συνοδευομένης ὑπὸ παραστασιακῶν εἰκόνων, εἰς τρόπον ὥστε ἐὰν ἀρνηθῇ τις τὴν φαντασίαν εἰς τὰ κατώτερα ζῶα, θὰ πρέπει ὡσαύτως νὰ ἀρνηθῇ εἰς αὐτὰ καὶ τὴν μνήμην, ἥτις ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «ἐξίς (ἦτοι κατοχή) φαντάσματος» (ἦτοι εἰκόνας. Πβ. *Περὶ μν. καὶ ἀναμν.*, 451a 15 - 16), ὡς παρατηρεῖ ὁ Chaignet, αὐτόθι, προσθέτων ὅτι τὰ ζῶα ταῦτα ἔχουν αἶσθησιν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἐπιθυμίαν, φαντασίαν, πλὴν κατὰ τρόπον συγκεχυμένον, ἀορίστως, κατ' Ἀριστοτέλην (πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 434a 5).

1. Πβ. A. E. Chaignet, αὐτόθι. Ἄλλως, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἀντιλαμβάνεται, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ πρᾶγμα ὁ Ἐπίκουρος.

2. Πβ. P. Aubenque, *La prudence chez Aristote*, Paris, P.U.F., 1963, σ. 147.

3. Πβ. L. M. Régis, μν. ἔργ., σσ. 47 κ.έξ.

4. Πβ. J. Freudenthal, μν. ἔργ. σσ. 11 κ.έξ. P. E. Gohlke, μν. ἔργ., σ. 101.

5. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 427b 28: «τούτου (τοῦ νοεῖν) ... φαντασία δοκεῖ εἶναι». Πβ. O. Hamelin, *La théorie de l'intellect d'après Aristote et ses commentateurs*, ἐκδ. μετὰ εἰσαγ. ὑπὸ E. Barbotin, Paris, Vrin, 1953, σσ. 20 - 24.

6. Πβ. P. Siwek, μν. ἔργ., σ. 115.

7. Πβ. E. Barbotin, μν. ἔργ., σ. 95.

8. Πβ. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 445.

φαντασίαν λειτουργία είναι ή της παραστάσεως¹, ήτοι ή συνισταμένη εις τὸ νὰ εἰσάγῃ εἰς τὴν συνείδησιν² εἰκόνας ἀντικειμένων γενομένων προηγουμένως ἀντιληπτῶν, ἔνεκα τούτου ὅμως οὐσῶν ἀπλῶς ἀπεικασμάτων ἐκείνων³. Ὑπόκειται ὅμως καὶ ή φαντασία εἰς καθορισμὸν τῆς δραστηριότητος τῆς ὑπὸ τῆς βουλῆσεως καὶ τοῦ λόγου τῶν ὁποίων παρέχει τὰ ὑλικά.

Ἡ τοιαύτη ἀνακλητικὴ διαδικασία δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν συνισταμένην εἰς συνδυασμὸν ὀρισμένων ἰδεῶν πρὸς αἰσθητὰς πραγματικότητας. Ἀντιτίθεται ὅμως, ἐξ ἄλλου, πρὸς τὴν ἐξ ἧς προκύπτουν αὐτὰ ταῦτα τὰ νοήματα, ἀνεξάρτητα τῆς βουλῆσεως ἡμῶν, καὶ τῶν ὁποίων ή ὀρθότης ή τὸ πεπλανημένον συνίσταται εἰς τὸν τρόπον τῆς συνδέσεώς των. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸ πλαίσιον τοῦτο οὐδεμία μνεία γίνεται περὶ φαντασίας ἀθορμήτου, ἐκτός ἴσως ἑνὸς ἀορίστου ὑπαινιγμοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν παρουσίαν ὀρισμένων εἰκόνων ἐξ ὁλοκλήρου ἐστερημένων ὁμοιότητος πρὸς τινα πραγματικότητα, καὶ τῶν ὁποίων ὁ σφαλερὸς χαρακτήρ εἶναι καταφανής, εἰς σημεῖον ὥστε νὰ τὰς θεωρῶμεν μεθ' ἑνὸς ἰδιαιτέρου συναισθήματος δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸ αἰσθητικὸν τοιοῦτο ὅπερ γεννᾶται ἐν ἡμῖν ὑπὸ ὀρισμένων ἔργων παριστάντων τρομερὰ θέματα⁴, ὑπαινιγμοῦ μὴ αἰτιολογούντος παρὰ ταῦτα ὅλας τὰς ἀπόψεις τοῦ μεταξὺ τῶν δύο περιπτώσεων ὑπάρχοντος ἐνδεχομένου παραλλήλου⁵.

Ὡς ἐκ τοῦ ρόλου τῆς, ή φαντασία τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἐξ ὧν δύναται νὰ ἐκπηγάσῃ ή πλάνη, οἷα ή δόξα⁶. Πλὴν, μολονότι τὰ προϊόντα τῆς εἶναι συχνάκις πεπλανημένα⁷, ή πλάνη δὲν εἶναι συνυφασμένη πρὸς αὐτήν, οὐσαν εἰς θέσιν νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦλάχιστον καθ' ὃ μέτρον κινδυνεύει νὰ τὴν ἀφήσῃ νὰ διαφύγῃ⁸. Ἀπὸ τῆς

1. Πβ. M. De Corte, La doctrine de l'intelligence chez Aristote. Essai d'exégèse, Paris, Vrin, 1934, σσ. 38 κ.ἐξ. E. Barbotin, μν. ἔργ., σσ. 91 κ.ἐξ. J. Freudenthal, ἐνθ' ἄν.

2. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 427b 18 - 19 : «πρὸ ὀμμάτων ποιήσασθαι».

3. Πβ. Αὐτόθι, 427b 19 - 20 : «εἰδωλοποιούντες». Πβ. A. E. Chaignet, ἐνθ' ἄν., σχολιάζοντα (σημ. 3) : «il est impossible de mieux décrire l'imagination représentative».

4. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 427b 21 - 22 : «δεινὸν ή φοβερόν». Δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα ν' ἀποφύγουμεν ὅπως ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ συναισθημα τοῦ *ὄφρηλοῦ*, οἷον περιγράφεται ὑπὸ τῶν Burke καὶ Kant. Πβ. τὴν ἡμετέραν μελέτην, *Forme et subjectivité dans l'esthétique Kantienne*, Aix-en-Provence, Ophrys, 1964 (συνλ. Publ. de la Fac. des Lettres et Sc. Hum. d'Aix), σσ. 78 κ.ἐξ.

5. Πβ. L. M. Régis, ἐνθ' ἄν.

6. Πβ. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 446. E. Rolfes, Die Philosophie des Aristoteles als Naturerklärung und Weltanschauung, Leipzig, Meiner, 1923, σσ. 21 κ.ἐξ.

7. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 418a 18 καὶ 428a 12 : «αἱ πλείους ψευδεῖς».

8. Πβ. αὐτόθι. Πβ. 428a 3 - 4 καὶ 15 : «ἀληθὴς ή ψευδής». Πβ. A. E. Chaignet, ἐνθ' ἄν.

ἀπόψεως τῆς αἰσθήσεως ἡ σύγκρισις εἶναι εὐχερής, ἐπειδὴ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐγένετο δεκτὸν ὅτι ἡ αἴσθησις δὲν εἶναι πεπλανημένη καθ' ἑαυτήν, εἰμὴ μόνον καθ' ὃ μέτρον ἐρμηνεύεται μέσφ τῆς ἐπὶ τῆς συμφωνίας τῆς πρὸς τὸ πραγματικὸν ἐκφερομένης κρίσεως¹, ἡ αὕτη αἴσθησις θεωρεῖται ἐπὶ πλεον ἄδύνατος, ἄνευ τῆς παρουσίας τῶν εἰς ἃ ἀναφέρεται ἀντικειμένων, ἐνῶ ἡ εἰκὼν εἶναι παρούσα ἐν τῇ συνειδήσει ἔστω καὶ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἀναπαραγομένου ἀντικειμένου².

Ἐκ παραλλήλου, τὸ αἶσθημα εἶναι συνεχῶς παρόν, ὑπὸ τινα μορφήν, τοῦλάχιστον ἐντὸς τῆς ἐν ἐγρηγόρσει εὐρισκομένης συνειδήσεως³, ἐνῶ τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας εἶναι παρόντα ἐν αὐτῇ μόνον κατ' εὐκαιρίαν καὶ ἄνευ τινὸς προσπάθειας ἐκ μέρους τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου⁴. Ὡς πρὸς τὴν διαφορὰν μεταξύ τῶν δύο ψυχικῶν δραστηριοτήτων, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς δυαδικότητος: δύναμις - ἐνέργεια, «αἴσθησις μὲν γὰρ ἦτοι δύναμις ἢ ἐνέργεια οἶον καὶ ὄρασις»⁵. Εἶναι ὁμως δυνατόν εἰς μίαν φαντασιακὴν παράστασιν οὔτε ὄψις οὔτε ὄρασις νὰ ὑπάρχῃ⁶. Περισσότερον ἢ νοητικὴ λειτουργία ἐνδιάμεσος μεταξύ αἰσθήσεως καὶ διανοίας, ἡ φαντασία εἶναι δεδομένον τι τῆς μεταξύ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ἐνδιαμέσου συνειδήσεως. Ὁ ὀπλισμὸς τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος ὀρίσεται οὕτω παραμορφωτικὰς ὥθήσεις. Αἱ ὡς ἄνω ὁμως θεωρήσεις, μολονότι ἀρχικῶς τοῦ εἶναι ξένοι, φθάνουν εἰς τὸ τέλος νὰ ἐνσωματωθοῦν εἰς αὐτόν, εἰς σημεῖον ὥστε ὁ Σταγίριτης νὰ προστρέχῃ ἐκούσιως εἰς σύγχυσιν τῶν δύο σημασιῶν τῶν περιεχομένων εἰς τὸν ὅρον φαντασία: τὴν τοῦ φαίνεσθαι καὶ τὴν τοῦ ἐμφανίζεσθαι⁷, σύγχυσιν διευκολύνουσαν βεβαίως τὴν διαφύλαξιν τῆς ἀριότητος τοῦ συστήματος, ἀντιτιθεμένην ὁμως πρὸς τὸ ἀναλυτικὸν πνεῦμα τὸ χαρακτηρίζον τὴν ἀριστοτελικὴν διανόησιν. Γεγονὸς παραμῆνει πάντως ὅτι ἡ ὑπάρξις ἐνὸς ὀρισμένου κενοῦ γίνεται αἰσθητὴ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ὑπόστασιν τοῦ φαντασιακοῦ τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ ὑπερβαίνει τὰ πλαίσια τῆς ὡς ἄνω σημειωθείσης δυαδικότητος προκειμένου νὰ ἐγγραφῇ ἐντὸς σχήματος λαμβάνοντος ὑπ' ὄψιν τὰς προθεσιακὰς τάσεις τῆς ὑπάρξεως.

1. Πβ. *Μτφ.*, Γ', 7, 1011b 25. *Περὶ ἐρμ.*, 4, 17a 2.

2. Ὡς εἰς τὰ ἐνύπνια. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 428a 8.

3. Πβ. αὐτόθι: «αἴσθησις μὲν αἰεὶ πάρεστι».

4. Ἀργότερον ὁ Φιλόπονος, *Σχ. εἰς τὸ Περὶ ψυχῆς*, σ. 497 (Hayduck) θὰ διακρίνῃ ὡσαύτως *φαντασίαν ἐκούσιον* ἀπὸ μῆς *ἀκουσίον*, τοιαύτης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ φαντασία παραμένει λειτουργία παραστασιακὴ.

5. *Περὶ ψυχῆς*, 428a 6-8.

6. Πβ. αὐτόθι: «φαίνεται δὲ τι καὶ μηδετέρου ὑπάρχοντος τούτων». Ἐπὶ τῶν δυναμικῶν προεκτάσεων αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως, πβ. *Ρητορ.*, 1370b 34-35: «φαντασία γὰρ ὑπεροχῆς γίγνεται οὐ πάντες ἔχουσιν ἐπιθυμίαν».

7. Πβ. αὐτόθι, 428a 12 καὶ 429a 3.

Ἄφοῦ συγκρίνῃ τὴν φαντασίαν πρὸς τὴν αἴσθησιν, ὁ Ἀριστοτέλης τὴν συγκρίνει πρὸς τὸν λόγον¹. Τὸ κριτήριον τῆς πλάνης χρησιμεύει καὶ πάλιν, ἐνταῦθα, πρὸς διάκρισιν τῶν. Πράγματι, ἂν ἡ αἴσθησις εἶναι σφαλερὰ καθ' ὃ μέτρον μία κρίσις πεπλανημένη ἐκφέρεται ἐπ' αὐτῆς². ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ ἐν ὀρθῶν προῖδν τοῦ λόγου, κατ' ἀρχὴν οὐχὶ ἄνευ ἐξωτερικῆς αἰτίας πλανωμένου³, εἰς τοῦτο δὲ συνίσταται ἡ κυριωτέρα του διαφορὰ πρὸς τὴν φαντασίαν. Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει μία προσέγγις μεταξὺ φαντασίας καὶ δόξης⁴. Σχολιασταὶ τινες⁵ εὐρίσκουν τὴν τοιαύτην ἰδέαν περὶ συγκρίσεως ὀλίγον παράδοξον, μολονότι ἀναγνωρίζουν ὅτι εὐρίσκεται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν συνήθη ἀριστοτελικὴν μέθοδον, συνισταμένην εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τῶν λεπτομεριακῶν διαφορῶν ὧσων δύναται ἐν συνεχείᾳ ν' ἀναδειχθοῦν οὐσιαστικῶν. Ὡς πρὸς τὸ ἐνταῦθα τιθέμενον πρόβλημα, παρετηρήθη ἡδη⁶ ὅτι ἡ προσωρινὴ αὕτη προσέγγις δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὴν ἐν τῷ πλατωνικῷ *Σοφιστῇ*⁷ ἐκτιθεμένην ἄποψιν, καθ' ἣν ἡ φαντασία θεωρεῖται, τρόπον τινά, ὡς εἶδος δόξης. Φαίνεται ὁμως ὅτι ἡ ἰδέα τῆς συγκρίσεως μεταξὺ τῶν δύο ὄρων ὑπεβλήθη εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι, δι' αὐτόν, ἡ πλάνη εἶναι σημεῖον διακριτικὸν τῆς φαντασίας, καὶ ὅτι, ἡδη διὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ δόξα ἐνδέχεται νὰ εἶναι ψευδὴς⁸ ὡς ἀκριβὲς καὶ ἡ *ὑπόληψις*⁹, «ἡ στοιχειώδης αὕτη λειτουργία ἡ ἀντιστοιχοῦσα σχεδὸν πρὸς ὅ,τι ὀνομάζομεν κρίσιν... καὶ... ἐνέχουσα ἀλήθειαν καὶ πλάνην, δύο πράγματα ἐκ τῶν ὁποίων ἡ φαντασία δὲν εἶναι ἀνέξαρτος»¹⁰.

Παρά μίαν φαινομενικὴν ὁμοιότητα ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πεπλανημένου, ἡ φαντασία διαφέρει τῆς δόξης, κανονικῶς ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς πί-

1. Πβ. αὐτόθι, 428a 16 - 18. Ἐπὶ τῆς διαδικασίας ταύτης πβ. H. Cassirer, *Aristoteles' Schrift von der Seele und ihre Stellung innerhalb der aristotelischen philosophie*, Tübingen, Mohr, 1932, σσ. 108 κ.ἐξ.

2. Πβ. *Μτφ.*, Γ', 7 1011b 25. *Περὶ ἐρμην.*, 4, 17a 2.

3. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 428a 17: «τῶν αἰε ἀληθευόντων». Ἐπὶ τῶν πιθανότητων πλάνης, πβ. L. M. Regis, ἐνθ' ἂν., καὶ τὸ ἡμέτερον, Νόησις καὶ πλάνη, κεφ. Α' καὶ Δ'.

4. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 428a 19 κ.ἐξ. E. Rolfes, μν. ἐργ., σσ. 21 - 28, καί, ἡδη, H. Siebeck, *Aristoteles*, Stuttgart, Frommans, 1899, σσ. 78 - 79.

5. Οἶος ὁ E. E. Spicer, μν. ἐργ., σ. 89.

6. Πβ. R. D. Hicks, *De anima*, text, translation and commentary, Cambridge 1907, σ. 465.

7. *Σοφ.*, 263d. Πβ. *Θεαίτ.*, 161e.

8. Πβ. R. D. Hicks, ἐνθ' ἂν. Πβ. C. Schute, μν. ἐργ., σ. 102.

9. Πβ. O. Hamelin, *Le système d'Aristote*, σ. 383: «De l'ὑπόληψις se différencie à peine la δόξα. Au-dessus de l'une et de l'autre sont la prudence, φρόνησις et la science». Πβ. αὐτόθι, καὶ σημ. 3. P. Aubenque, *La prudence*, σσ. 33 κ.ἐξ.

10. O. Hamelin, ἐνθ' ἂν.

στεως εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀντικειμένου της. Περαιτέρω ἡ φαντασία δὲν δύναται νὰ εἶναι δόξα συνοδευομένη ὑπὸ αἰσθήματος οὔτε μία οἰαδήποτε μεικτή δραστηριότης τῆς νοήσεως λαμβάνουσα ὑπ' ὅσιν συγχρόνως τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς δόξης¹. καθ' ὅσον τοῦτο θὰ ἠδύνατο ἐπίσης ν' ἀποτελέσῃ ὑπερκερασμὸν τοῦ πραγματικοῦ. Ἐὰν ἡ φαντασία εἶναι δραστηριότης συνθετική, τοῦτο συμβαίνει καθ' ὃ μέτρον αὕτη συνδέει τὰς ἄλλας λειτουργίας. Κίνησις ἢ ἀναφορά² ἔχουσα τὴν ἀρχὴν της ἐν τῇ δραστηριότητι τῶν αἰσθήσεων, οὕσα ἡ ἰδίᾳ δραστηριότης τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς, καὶ χωρὶς, ἔνεκα τούτου, νὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν κίνησιν τῶν αἰσθητηρίων τῶν ὁποίων εἶναι «τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ προέκτασις»³, ἀναφέρεται εἰς ὁλόκληρον τὴν ὑπαρξιν ὡς ἰδέα αἰσθητὴ⁴, ὑποκειμενικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ συγχρόνως, καὶ ὡς λειτουργία δομοῦσα ὅσον καὶ δομουμένη.

Ὅσα προηγούνται ἀφοροῦν εἰς τὴν *αἰσθητικὴν* φαντασίαν⁵ ἀντιτιθεμένην πρὸς τὴν *λογιστικὴν* τοιαύτην ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς ἡ «πρακτικὴ» ὅψις τῆς φαντασιακῆς λειτουργίας⁶, καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν συμφώνως ἡ συνείδησις παριστᾷ εἰς ἑαυτὴν τὸν σκοπὸν ἥτοι τρόπον τινὰ τὴν τελικότητα τῶν πράξεων της, πρὶν ἢ ἐξετάσῃ αὐτάς, δικὴν προηγήσεως ἐκάστης, θεωρουμένης ὡς προθετικότητος δομηθείσης⁷. Ματαίως ὅμως θ' ἀνεζήτηι τις, παρὰ τὰ πλοῦσια ἀνοίγματα πρὸς μίαν δυναμικὴν ἀντίληψιν τῆς ὑπάρξεως, μίαν οἰαδήποτε ἐνδείξιν ἐπιτρέπουσαν ὅπως βεβαιωθῇ ὅτι ἡ ποιητικὴ, δημιουργικὴ, καλλιτεχνικὴ⁸ λειτουργία τῆς φαντασίας⁹ εἶναι τοῦλάχιστον δυνατόν νὰ διοραθῇ. Οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης ὅστις ἀφήνει νὰ φανοῦν αἱ δυναμοκρατικαὶ τοῦ ἐνοράσεις ὡς πρὸς τὰς ἐξωνοητικὰς λειτουργίας τῆς φαντασίας, παραβλέπει τελείως νὰ λάβῃ ὑπ' ὅσιν τὴν κατα-

1. Πβ. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σσ. 448 - 449. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 428a 25 : «οὐκ ἔστι συμπλοκὴ δόξης καὶ αἰσθήσεως».

2. Πβ. αὐτόθι, 434a 10.

3. A. E. Chaignet, ἐνθ' ἄν.

4. Πβ. τὴν ἡμετέραν ἔρευναν, *Imagination and experience. A study in some cases of formal and dynamic structure of numerical series*, περιοδ. Χρονικὰ Αἰσθητικῆς, τ. 3, 1965, σσ. 34 - 44. Διὰ τοῦ συνθετικοῦ της χαρακτήρος, ἡ ἀριστοτελικὴ θεωρία περὶ φαντασίας δὲν ἀντιτίθεται πρὸς ὀρισμένες συγχρόνους δυναμικὰς ἀντιλήψεις. Πβ. G. Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire. Introduction à l'archétypologie générale*, Grenoble, Allier, 1960, σσ. 15 κ.ἐξ.

5. *Περὶ ψυχῆς*, 433b 29.

6. Αὐτόθι, καὶ 434a 5.

7. Ὁ A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 450, τὴν ἀνάγει εἰς τὸν «πρακτικὸν λόγον».

8. Εἴδομεν ὅτι ἡ σημασία τῆς *αἰσθητικῆς* φαντασίας εἶναι ὅλως ἄλλη.

9. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἡ τέχνη εἶναι οὐσιαστικῶς μιμητικὴ, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δέ, ἡ ἀριστοτελικὴ θεωρία περὶ φανταστικοῦ ἀποτελεῖ ὀπισθοδρόμησιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον τοῦ Πλάτωνος.

φανεστέραν των ἔκφρασιν¹, ἀρκούμενος εἰς τὴν λίαν περιορισμένην, ἄλλωστε, ἐξέτασιν μόνης τῆς πρακτικῆς τῆς διαστάσεως². Διχοτομικὴ³ καὶ ἀναλυτικὴ πολὺ περισσότερον ἢ ἡ τοῦ Πλάτωνος, ἡ διανόησις τοῦ Ἀριστοτέλους φέρεται συχνάκις πρὸς τὸ οὐσιώδες, συλλαμβανόμενον μέσφ ὑποβλητικῶν, πλὴν ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμένων, φραστικῶν τύπων, οἱ ὅποιοι ἀρκεῖ ἐνίοτε ν' ἀναλυθοῦν μὲ τὴν σειράν των προκειμένου νὰ δειχθῇ ὅποσον πλούσιοι εἶναι εἰς προοπτικάς.

Ἡ ἀριστοτελικὴ παράδοσις, ὡς καὶ ἡ πλατωνικὴ τοιαύτη, εἰς τὰ ἔργα τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἀκαδημίας⁴ καὶ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη διαιωνίζεται ἀνὰ τοὺς μέσους χρόνους⁵, προεκτείνεται εἰς τὸ ἔργον τῶν ἀμέσων μαθητῶν τοῦ Σταγίριτου⁶, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ συγγράμματα

1. Συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἐποχῆς του. Πβ. *La musique dans l'oeuvre de Platon*, σσ. 245 - 258.

2. Ἡ διάστασις αὕτη θὰ «ἐκλογικευθῇ» ὡς *προαίρεσις* ἥτοι ὡς ἐλευθέρη πρόθεσις. Παρὰ Θεμιστίῳ μολαταῦτα, ἡ *φαντασία βουλευτικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλους καθίσταται *φαντασία λογικὴ*. Πβ. M. W. B u n d y, μν. ἔργ., σ. 85 καὶ σημ. 1.

3. Ἡ μόνη μνεία τοῦ ὅρου *ποιητικός* γίνεται ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ νοῦ. Ὁ ὅρος ἀντιτίθεται πρὸς τὸν ὅρον *παθητικός*. Ἀλλ' αἱ δύο ἔννοιαι συνδέονται μέσφ τῆς θεωρήσεως ὅτι ὁ ποιητικὸς νοῦς θὰ ἔσπερειτο ἀποτελεσματικότητος ἂν δὲν ἦτο μεμειγμένος πρὸς τὸν παθητικὸν τοιοῦτον (ἥτοι πρὸς τὴν φαντασίαν), καὶ — ὅπερ σημειώτεον — ἂν ἔσπερειτο *φαντάσματος* (ἥτοι εἰκόνας). Πβ. P. E. G o h l k e, μν. ἔργ., σ. 107. M. D e C o r t e, μν. ἔργ. σσ. 42 κ.ἑξ., καὶ 90. Πβ. ἡδὲ F. B r e n t a n o, *Die Psychologie des Aristoteles ins besondere seine Lehre vom νοῦς ποιητικός*, Mainz, 1867, σσ. 208 - 209. P. B o k o n e w, *Der νοῦς παθητικός bei Aristoteles*, ἐν *Arch. für Gesch. der Philos.*, τ. 22, 1909, σσ. 493 - 510. A. M a g e r, *Der νοῦς παθητικός bei Aristoteles und Thomas von Aquin*, ἐν *Rev. Neoscol. de Philos.*, τ. 36, 1934, 263 - 274.

4. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου πβ. F. W. B u s s e l, *The School of Plato, its Origin, Development and Revival under the Roman Empire*, London, Macmillan, 1896. H. F. C h e r n i s s, *The Riddle of the Early Academy*, Berkeley and Los Angeles, Univ. of Calif. Press, 1945. J. B r u n, *Platon et l'Académie*, Paris, P.U.F., 1960. H. H e r t e r, *Platons Akademie*, β' ἔκδ., Bonn, Scheur, 1952. W. H. T h a c k a b e r r y, *Lucian's relation to Plato and the post-aristotelian philosophers*, Toronto 1930. Διὰ τοὺς Σκεπτικούς, ἡ ἔννοια τῆς *φαντασίας* φαίνεται νὰ εἶχε τεραστίαν σημασίαν, ἀφοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐθεωρεῖτο συμπληρωματικὴ πηγὴ πλάνης. Ἡ ἀντίληψις αὕτη, συμφωνεῖ πρὸς τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν παράδοσιν, ἀντιτίθεται δὲ πρὸς τὴν στωικὴν περὶ *φαντασίας καταληπτικῆς* τοιαύτην. Πβ. A. Ὑ λ. Γ ε λ λ., *Noct. att.*, XI, 5 (2, 7, ἔκδ. Hosijs, Lipsiae 1903), καὶ M. W. B u n d y, μν. ἔργ., σ. 92 καὶ σημ. 33.

5. Πβ., μεταξύ ἄλλων, J. K o c h, *Platonismus im Mittelalter*, Krefeld, Scherpe, 1948, 1951 (σὺλλ. Kölner Universitätsreden, ἀρ. 4), σσ. 14 κ.ἑξ. R. J. H e n l e, *Saint Thomas and platonism. A study of the Plato and Platonic texts in the writings of Saint Thomas*, The Hague, Nijhoff, 1956. F. M a s a i, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, Paris, Les Belles Lettres, 1956.

6. Πβ. E. B a r b o t i n, μν. ἔργ., σσ. 158 κ.ἑξ.

τῶν ἐλασσόνων περιπατητικῶν¹ ἢ ἄλλων, μᾶλλον ἢ ἤττον ἀνεξαρτήτων, στοχαστῶν. Ὁ Φιλόστρατος φαίνεται ν' ἀποτελῇ ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος. Κατ' αὐτόν, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ σχολιαστῶν τινῶν βεβαιούμενα, ἡ φαντασία δὲν εἶναι μόνον εἰκαστική, ἀλλὰ καὶ δημιουργική². Τοῦτο πάντως δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον, πιθανώτατα δὲ ὁ Φιλόστρατος δὲν ὑπερβαίνει τὴν ἀριστοτελικὴν ἄποψιν ὅταν διακρίνῃ τὴν *φαντασίαν* ἀπὸ τῆς *μυμῆσεως*³. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἀντιγραφῆς, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ φαντασία ὑποτίθεται ἀντιγράφουσα τὶ τὸ πνευματικόν, ἐνῶς ἡ μίμησις τὶ τὸ αἰσθητόν⁴. Οὐδὲν ὅμως τὸ ἀληθὺς νέον ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει διακρίνει τις ἐνταῦθα, ἐφ' ὅσον ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι ἡ λειτουργία τῆς τέχνης συνίσταται εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῶν πραγμάτων ὅχι ὡς ἔχουν, ἀλλ' ὡς θὰ ἔδει νὰ εἶναι⁵. Εἴτε ὅμως περὶ τῆς πραγματοκρατικῆς εἴτε περὶ τῆς ἰδεοκρατικῆς θέσεως πρόκειται, μεθ' ὅλων τῶν νεωτέρων προεκτάσεών των, εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Φιλόστρατος ἐγκατέλιπον ποτὲ τὸν τομέα τοῦ νοητικοῦ.

Ἡ πλατωνικὴ παράδοσις καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ τοιαύτη, ἐμπλουτίζονται διὰ προσφορῶν προερχομένων ἔξωθεν, εὐρίσκονται δὲ εἰς προσφό-

1. Ἐπὶ τῶν σχέσεων τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τοὺς πρώτους Περιπατητικούς, πβ. E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, 4η ἐκδ., τ. 4, Leipzig, Reissland, 1921, σσ. 85 κ.ἐξ. Πβ. τὴν συλλογὴν κειμένων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ F. Wehrli. Πβ. P. M o r a u x, *Alexandre d'Aphrodise exégète de la poétique d'Aristote*, Liège - Paris, Droz, 1942. Πβ. Ἀ λ ε ξ. Ἀ φ ρ ο δ., *Περὶ ψυχῆς*, 135b: «(φαντασία) ... τῆς φανταστικῆς δυνάμεως ἐνέργεια», ἐνθα ἡ σημασία «εἰκῶν» φαίνεται νὰ ἔχῃ ὑπερισχύσει. Πβ. ἀντιθέτως Θ ε μ ι σ τ., *Παράφρ.* τοῦ *Περὶ ψυχῆς*, 89 κ.ἐξ. (Heinze): «ἡνίκα καὶ ἡ αἴσθησις περὶ τὸ αἰσθητόν ἐνεργεῖ, τῆνικαὶ καὶ ἡ φαντασία».

2. Ὁ Φιλόστρατος ἀντιπροσωπεύει, μετὰ τοῦ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανοῦ καὶ τοῦ Λογγίνου, τὴν «αἰσθητικίζουσαν» συνισταμένην τῆς περαιτέρω διαμορφώσεως τῆς σημασίας τοῦ ὅρου. Ἐν τῷ Ἀπολλωνίῳ βίῳ αὐτοῦ θὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι χάρις εἰς τὴν φαντασίαν ἡ ἀνθρωπίνη νόησις κατέχει δύνάμιν ἀνωτέραν πάσης διαδικασίας ἀντιγραφῆς ἢ μυμῆσεως τῆς φύσεως. Ἡ σημασία τοῦ στωϊκοῦ ὅρου *φαντασία τεχνικὴ* ἐπιβάλλεται οὕτω. Πβ. M. W. B u n d y, μν. ἐργ., σσ. 105 κ.ἐξ., ἰδίᾳ σσ. 112 καὶ 114.

3. Κατὰ τὸν J. W a l t e r, *Die Geschichte der Aesthetik im Altertum, ihrer begrifflichen Entwicklung nach dargestellt*, Leipzig 1893, σσ. 792, ὁ Φιλόστρατος πρέπει νὰ ἐθεώρῃ τὴν φαντασίαν ὡς παράστασιν τῆς ἀντιλήψεως ἐν τῇ μνήμῃ.

4. Πβ. αὐτόθι. Δὲν νομίζομεν ὅτι τὸ πρόβλημα εἶναι, εἰς τὴν πραγματικότητα, τοσοῦτον ἀπλοῦν.

5. Τὸ πρᾶγμα ὑπεργραμμίσθη ἤδη ὑπὸ τῶν μεγάλων γερμανῶν ἱστορικῶν τῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν. Πβ. E. M ü l l e r, *Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten*, τ. 2, Breslau 1837, σ. 137. R. Z i m m e r m a n n, *Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft*, Wien 1858, σσ. 149 - 150. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ἐρείδεται ἡ ἔρις ἡ ὁποία κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα μονίμως κεντρίζει τὴν γαλλικὴν δραματούργιον. Πβ. R. B a y e r, *Histoire de l'esthétique*, Paris, A. Colin, 1961.

ρους ἐπαφὰς πρὸς ἄλλας σημαντικὰς παραδόσεις, ὡς ἡ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν ¹, αἰτίες, διαμορφωθείσαι σχεδὸν συγχρόνως, ἔχουν ποίαν τινα συγγένειαν δομῆς παρὰ τὴν ἀντίθεσίν των ὡς πρὸς τὴν τελικότητα αὐτῶν. Διὰ τὴν ἐπικουρείον μηχανοκρατίαν ², νοητικὴ λειτουργία οἷα ἡ φαντασία δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐρμηνευθοῦν ἄλλως ἢ ὡς κινήσεις ἀτόμων ³: ἀπεικάσματα προερχόμενα ἐξ αἰσθητῶν ἀντικειμένων φθάνουν μέχρι τῶν αἰσθητηρίων ⁴ ἐπιβάλλοντα ἐν εἶδος κινήσεως ⁵ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως ἥτις ἀντιδρᾷ εἰς τὰ ἐρεθίσματα ταῦτα, ἐπαναλαμβάνόμενα μὲ ρυθμὸν τοιοῦτον ὥστε νὰ παρέχουν αἶσθημα συνεχές ⁶, ἐκπέμπουσα, μὲ τὴν σειρὰν τῆς, ἄτομα προελεύσεως ψυχικῆς ⁷, τὰ ὅποια διαμορφώνουν τὴν παραστασιακὴν εἰκόνα ⁸. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἐπικουρείων, μόνη μία μηχανοκρατικὴ ἐρμηνεία τῆς διαδικασίας ταύτης εἶναι νοητὴ, μολονότι ὠρισμένοι ἐνδείξεις ὑποβάλλουν δυνατότητας ἐρμηνείας δυναμοκρατικῆς συνεπαγομένης τὴν παρουσίαν ὠρισμένων ἐξωνοητικῶν δυνάμεων ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς στοιχειώδους νοήσεως. Οὕτω εὐκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς τὴν πλάνην ὑπόστασις ὑποκειμενικὴ ⁹. Πλὴν, ἐν

1. Πβ. R. D. Hicks, *Stoic and Epicurean*, New York, Scribner, 1910. A. Viri-eux - R e y m o n d, *La logique et l'épistémologie des Stoïciens, leurs rapports avec la logique d'Aristote, la logistiquette et la pensée contemporaine*, Cambéry, Lire, 1956. R. M. W e n l e y, *Stoicism and its influence*, Boston, Jones, 1924. A. B r i d o u x, *Le stoïcisme et son influence*, Paris, Vrin, 1966. M. S p a n n e u t, *Le stoïcisme des Pères de l'Église, de Clément de Rome à Clément d'Alexandrie*, Paris, Éd. du Seuil, 1956.

2. Πβ. E. B i g n o n e, *La dottrina epicurea del «clinamen», sua formazione e sua cronologia, in rapporto con la polemica con le scuole avversarie*, ἐν *Atene e Roma*, τ. 8, 1940, σσ. 159 - 198. C. P a s c a l, *La declinazione atomica in Epicuro e Lucrezio*, ἐν *Riv. di Filol. Classica*, τ. 30, 1902, σσ. 235 κ.εξ. T. E. D r a b k i n, *Notes on Epicurean Kinetics*, ἐν *Transactions and Proceedings of the Amer. Philol. Assoc.*, 1938.

3. Πβ. J. - I. B e a r e, μν. ἔργ., σ. 109. P. B o y a n c é, *Lucrèce et l'épicurisme*, Paris, P.U.F., 1963, καὶ, ἡδῆ, A. K o e n i g, *Lucreti de simulacris et de visu doctrina cum fontibus comparata*, Greiswald, 1914. Πβ. τὴν ἡμετέραν ἀνακοίνωσιν, *Le «clinamen», source d'erreur?*, εἰς τὸ *H' Συνέδριον τῆς Association G. Budé, Παρίσιοι*, 1968.

4. Πβ. *Ἐπιστ. πρὸς Ἡρόδ.*, 46. Πβ. A. B a r i g a z z i, *Cinetica degli εἰδῶλα nel Peri φύσεως di Epicuro*, ἐν *La Parola del Passato*, τ. 13, 1958, σσ. 249 - 276, ἰδίᾳ σ. 266.

5. Πβ. *Πρὸς Ἡρόδ.*, 47.

6. Αὐτόθι, 48 : «ὥκῶς ταῖς φοραῖς χρωμένον». Αὐτόθι, 50 : «τοῦ ἐνὸς καὶ συνεχοῦς τὴν φαντασίαν ἀποδιδόντων».

7. Πβ. A. R i v a u d, *Histoire de la philosophie*, τ. I, Paris, P.U.F., 1956, σ. 355.

8. *Πρὸς Ἡρόδ.*, 51 : «ἄλλην τινὰ κίνησιν ἐν ἡμῖν».

9. Αὐτόθι : «ἐν τῷ προσδοξαζομένῳ». *Κύρια δόξαι*, XXIV, 3 : «τὸ δοξαζόμενον καὶ τὸ προσμένον... τῇ ματαίῳ δόξῃ». *Πρὸς Ἡρόδ.*, 51, 5 - 7 : «τὸ δὲ διηαρτημένον οὐκ ἂν ὑπῆρχεν, εἰ μὴ ἐλαμβάνομεν καὶ ἄλλην τινὰ κίνησιν ἐν ἡμῖν αὐτῆς συνημμένην (τῇ φανταστικῇ ἐπιβολῇ) (ὁ Arrighetti μεταφράζει : «connesso si con l'atto apprensivo»), διάληπνιν δὲ ἔχουσιν («ma distinto da esso»)». Τοῦτο περιέργως ἐνθυμίζει τὴν στάσιν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐναντι τοῦ προβλήματος (*Περὶ ψυχῆς*, 428a 8).

γένηται, ἡ ἀτομιστικὴ θεώρησις τῆς εἰκόνης καὶ τῆς φαντασίας ἐξαντλεῖται εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦς σημασίας τῶν ἐννοιῶν «παράστασις» καὶ «παραστασιακὴ λειτουργία», ἂν μὴ εἰς τὰς τῶν ὄρων «αἰσθημα» καὶ «ἀντίληψις». Ὁ Arrighetti μεταφράζει τὸν ὄρον *φαντασία*, δεικνύοντα τὸ μοναδικὸν καὶ ἐνιαῖον ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανειλημμένης κατὰ πυκνὰ διαστήματα ἐκπομπῆς ἀντικειμενικῶν ἀπεικασμάτων, διὰ τοῦ ὄρου «sensazione»¹, ἐνῶ διὰ τοῦ ὄρου «percezione», τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ταῦτα προκαλοῦν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως², ἀποφεύγων τέλος, ἀλλαχοῦ νὰ μεταφράσῃ τὸν ὄρον ἄλλως ἢ διὰ περιφράσεως³.

Ἡ σημασία τοῦ ὄρου *φαντασία* ποικίλλει κατὰ τὰ συμφραζόμενα εἰς σημείον ὥστε, ἂν ἐπιθυμῇ τις ν' ἀποδώσῃ εἰς διάφορα χωρία μίαν ἐρμηνείαν μᾶλλον ἢ ἦτον σύμφωνον πρὸς τὴν ὁρολογίαν τῆς συγχρόνου ψυχολογικῆς γραμματολογίας καὶ πρὸς τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν αὕτη ἀποδίδει εἰς ὀρισμένας νοητικὰς λειτουργίας, νὰ εἶναι ἡναγκασμένος ὅπως μεταφράσῃ αὐτὸν διαφοροτρόπως, κατὰ περίπτωσιν. Γενικῶς, διὰ τῆς μεταφράσεως «παράστασις» καλύπτονται τόσον ἡ σημασία «ἀντίληψις διὰ τῶν αἰσθήσεων»⁴ ὅσον καὶ ἡ σημασία «παράγωγον τῆς ἀντίληψεως ταύτης»⁵, ἀποτελοῦσαι εἶδος «νοητικῶν παραστάσεων»⁶, ἀξίας ποικίλης⁷, συμφῶνως πρὸς τὰς συνθήκας ζωῆς⁸, πρὸς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων⁹ ἢ τῶν τῆς διανοίας¹⁰. Ὅπως διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ φαντασία εἶναι μᾶλλον, διὰ

1. Πβ. [2] 50, 1 (ὅλοι αἱ παραπομπαὶ ἡμῶν φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς τῆς ἐκδόσεως Arrighetti, Torino, Einaudi, 1960) : «la sensazione di un atto unico e continuo».

2. Πβ. αὐτόθι, 50, 4 : «E quella percezione che noi cogliamo sia per un atto di attenzione della mente sia dei sensi, sia della forma sia degli caratteri essenziali...».

3. Πβ. αὐτόθι, 80, 7 : «τὴν ἐκ τῶν ἀποστημάτων φαντασίαν» («che a noi si mostra no a distanza». Πβ. Bailey, Epicurus, the extant remains, Oxford, Clarendon Press, 1926, σσ. 50-51, ὅστις μεταφράζει : «which can only be seen by us from a distance»).

4. [29, 1] 4-6 : «καὶ οὐ δογμάτων φανταστικῶν, τῶν μέντοι οὐ φανταστικῶν καὶ δογμάτων» (μτφρ. Arrighetti : «dalle facoltà percettive dei sensi»).

5. [24, 40] 11-13 : (μτφρ. Arrighetti : «rappresentazioni ascono della piccola realtà»).

[33, 20] 6-7 : «παντὶ τῷ φανταστικῷ» (μτφρ. : «per ogni dato della rappresentazione»).

6. [24, 11] 5. Πβ. Arrighetti, ad loc.

7. Πβ. [2] 75, 1 : «ὅθεν καὶ τὰ ὀνόματα ἐξ ἀρχῆς μὴ θέσει γενέσθαι, ἀλλ' αὐτὰς τὰς φύσεις τῶν ἀνθρώπων καθ' ἑκάστα ἐθνη ἴδια πασχούσας πάθη καὶ ἴδια λαμβανούσας φαντάσματα, ἰδίως τὸν ἀέρα ἐκπέμπειν στελλόμενον ὑφ' ἐκάστων τῶν παθῶν καὶ τῶν φαντασμάτων». Πβ. [28, 13] 3-4 : «φαντασίαν τοιαύτην ἢ τοιαύτην».

8. Πβ. αὐτόθι.

9. [29, 4] 5-6 : «κατὰ τὸν οὐ φανταστικὸν τρόπον» (μτφρ. Arrighetti : «secondo un metodo non basato sulle rappresentazioni provententi dalle sensazioni». Πβ. [29, 15] 2-3 : «ἢ περιληπτικῶς ἢ φανταστικῶς ἢ δι[τ]ὰ λόγου δὴ θεωρητικῶς (μτφρ. : «rappresentazioni»)).

10. [27, 25] 12-17 : «καὶ τοῦ[τ]ο γελοῖως ἐκ τῆς φαντασίας ἀναλελόγισται καὶ οὐχ

τὸν Ἐπίκουρον, μία ἐνδιάμεσος μεταξὺ τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς διανοίας¹ δύναμις, ἀφοῦ ἀφορᾷ τόσον εἰς τὰ ἐξωτερικά ὅσον καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικά δεδομένα τῆς πρώτης ἐξ αὐτῶν². Ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς ἀντικείμενα κατ' ἀρχὴν ἀνύπαρκτα, νοητικὰς ἐμφανίσεις³ ἢ φαινόμενα⁴ ἅτινα πάντως δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου, ἐστερημένα ὑπάρξεως⁵, ἐφ' ὅσον ἡ συνείδησις ἦν ἔχουσα αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὴν κίνησιν τῶν, καὶ ἐφ' ὅσον οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κινήσῃ ἐὰν οὐδόλως ὑπῆρχε⁶, τοῦτου ἐφαρμοζομένου τόσον ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων⁷ ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν ἐνυπνίων⁸.

Ἡ ἐμφάνισις ἐνὸς ἀντικειμένου οὕσα συγχρόνως καὶ ἄποψις αὐτοῦ⁹, ἐπιδέχεται θεώρησιν ὥς ἀντιληπτὴ αὐτοῦ μορφή δυναμένη νὰ μὴ εἶναι

ἐπισταμένως τάφανές διὰ τοῦ φαινομένου συλλογίζεσθαι» (μτφρ. Arrighetti : «ma anche in questo caso, e in maniera ridicola che si è proceduto per analogia partendo di *rappresentazione intellettuale* (ὑπογραμμίζομεν ἡμεῖς), così come (è ridicolo) senza alcuna capacità trarre conclusioni su ciò che è invisibile partendo dai fenomeni»). Πβ. [34, 2] 11 - 12 : «οὐδὲ κα[τά] φα[ν]τασίαν, οὐδὲ [γ' ἂν] ἐπὶ λο[γ]ικ[ή]ν (=«in base a una rappresentazione»).

1. Πβ. αὐτόθι. Πβ. [31, 32] 1 - 3 : «φω[ναῖς] διανο[ή]σεων κα[ὶ] ἐπι[ο]ημ[ά]των καὶ φαν-
τασμάτων».

2. [33, 8] 1 κ.ἐξ. (μτφρ. Arrighetti : «poiché pensiamo secondo i dati dei sensi interni»).

3. Πβ. αὐτόθι, καὶ τὴν μτφρ. τοῦ Arrighetti, ad loc., προσθέτοντος : «ne di qualcosa che esiste».

4. [73] 7, 8 : «τὰ [κ]ατὰ τὴν ἐξωθ(εν) φα[ν]τασίαν».

5. Πβ. [2] 51, 2.

6. [1] 32, 10 : «κινεῖ γάρ, τὸ δὲ μὴ ὄν οὐ κινεῖ».

7. Πβ. [73] 7, 8. Ἐπὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς κινήσεως τῶν ἀπεικασμάτων, πβ. Le «climamen», source d'erreur?, ἐνθ' ἄν.

8. [1] 32, 10 : «τῶν μαινομένων φαντάσματα καὶ (τά) κατ' ὄναρ ἀληθῆ». Πβ. *Πρὸς Ἡρόδοτ.*, 51, 1 - 2 : «ἡ τε γὰρ ὁμοιότης τῶν φαντασμάτων (Arrighetti : «rappresentazioni» Bailey : «images») ὁλον ἐν εἰκόني (Arrighetti : «pittura») λαμβανομένων ἢ καθ' ὕπνου γινόμενων ἢ κατ' ἄλλας ἐπιβολὰς τῆς διανοίας ἢ τῶν λοιπῶν κριτηρίων οὐκ ἂν ποτε ὑπῆρχε τοῖς οὐσί τε καὶ ἁληθεσί προσαγορευομένοις, εἰ μὴ ἦν τινα καὶ τοιαῦτα (Arrighetti : «ταῦτα») προσβαλλόμενα (πρὸς ἃ ἐπιβάλλομεν)». Πβ. τὸ παράδοξον τὸ διαφανόμενον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διακρίσεως τῶν σημασιῶν «αἰσθημα» καὶ «μνήμη» τοῦ δρου «παράστασις». Πβ. [65] 3 - 23 (μτφρ. Arrighetti : «Infatti le immagini che si presentano alla nostra mente di persone lontane che non abbiamo sotto gli occhi prucurano la più grande paura, ma se sono presenti, la più piccola... Non essendo infatti precettibili ai sensi ma alla mente (ἅπται γὰρ οὐ, διανοηταὶ δέ), presse in se stesse hanno lo stesso potere, riguardo agli assenti, di quello che hanno quando sussistono essendo quali presenti...»). Πβ. Γ α λ η ν., *Loc. aff.*, IV, 1, 225 : «τινὲς μὲν γὰρ τῶν φρενιτικῶν οὐδὲν ὅλως σφαλόμενοι περὶ τὰς αἰσθητικὰς διαγνώσεις τῶν ὁρατῶν, οὐ κατὰ φύσιν ἔχουσι ταῖς διανοητικαῖς κρίσεις· ἔνιοι δὲ ἐμπαλιν ἐν μὲν ταῖς διανοήσεσιν οὐδὲν σφάλονται, παρατυπωτικῶς δὲ κινούνται κατὰ τὰς αἰσθήσεις, ἄλλοις δὲ τισιν κατ' ἄμφω βεβλάσθαι συμβέβηκεν».

9. [28, 35] 19 - 20 : «φανα[σίαν] κεκτ[η]μέ[ν]ο[υ]ς» (μτφρ. Arrighetti : «possiede un aspetto»). Πβ. [3] 110, 1 : «τὸ τῆς περιφερείας τοῦτου φάντασμα» (=ὄψις, ἐμφάνισις).

μορφὴ συγκεκριμένη ἀλλ' εἰδὸς τι μορφῆς, ἐμφάνισις ¹, εἰκὼν ², συγχεομένη πρὸς τὰ μετ' αὐτῆς φερόμενα ³, μέχρι σημείου ὥστε νὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἀπ' αὐτῶν ἀπελευθερώσις τῆς ⁴. Ἡ περὶ φανταστικοῦ ἐπικούρειος θεωρία ἡ ὁποία δὲν ἀπορρίπτει πᾶσαν δυναμικὴν ἀντίληψιν, ἀφοῦ ἀναγνωρίζει εἰς τὰς εἰκόνας τὴν δυνατότητα ὅπως ἀποτυπώνουν ποιὰν τινα κίνησιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, δυνατότητα ὅμως οὐχὶ ἐνεχομένην ἐν αὐταῖς ⁵, παρουσιάζεται συνεπῶς ὡς μηχανοκρατικὴ μὲν, πλὴν μετριοπαθῆς, τοιαύτη.

Ὅπως δὲποτε, ἐν σημαντικὸν πρόβλημα παραμένει πρὸς ἐπίλυσιν. Κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον, ὁ Ἐπίκουρος βεβαίῳ ἐν τῷ *Κανόνι* αὐτοῦ ὅτι τὰ κριτήρια τῆς ἀληθείας εἶναι αἱ αἰσθήσεις, αἱ προλήψεις καὶ τὰ πάθη, ψυχικὰ γεγονότα εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Ἐπικούρειοι προσθέτουν τὰς «φανταστικὰς ἐπιβολὰς τῆς διανοίας» ⁶. Αἱ ἐπιβολαὶ αὗται φαίνονται εὐρισκόμεναι εἰς τὴν βάσιν τῶν διαφορῶν μεταξὺ διδασκάλου καὶ μαθητῶν, εὐκόλως δὲ θὰ γίνῃ παραδεκτὴ ἡ ὑπαρξίς μιᾶς ἐπικουρείου γραμματολογίας ἀρκούντως σημαντικῆς ὥστε νὰ μνημονεύεται παρὰ τοῦ Διογένηους ⁷. Ἐν τοιαύτῃ περι-

1. [3] 102, 2 : «τὸ τῆς ἀστραπῆς φάντασμα». Ὁ Arrighetti ὅμως, ad loc., μεταφράζει : «immagine».

2. [27, 23] 7 - 10 : «ἐκαστον τούτων νοηθήσεται πολλὰς καὶ παντοίας κατὰ τὰς τομὰς τῆς φαντασίας παρασκευ(ὰς) σχημάτων». Πβ. [27, 24] 5 - 6 : «φαντασία σχήματος» (μτφρ. Arrighetti : «specie di forma»). Πβ. [3] 88, 1 κ.ἑξ.

3. Περιεργὸς ἐπέμβασις θεωρήσεων προστιδιαζουσῶν εἰς τὴν μορφολογικὴν ψυχολογίαν.

4. Πβ. [3] 88, 1 κ.ἑξ. : «τὸ μὲν τοι φάντασμα («immagine») ἐκάστου (sc. φαινομένου) τηρητέον («bisogna porre ben attenzione») καὶ ἐπὶ τὰ συναπτόμενα τούτῳ διαιρετέον» («e va determinata in base a ciò che ad essa è congiunto»).

5. Πβ. [1] 32, 10.

6. [1] 31, 3 (μτφρ. Arrighetti : «le nozioni che derivano dal atto volontario della mente»). Πβ. *Κύριαι δόξαι*, XXIV, 3 : «Εἴ τιν' ἐκβαλεῖς ἀπλῶς αἰσθῆσιν καὶ μὴ διαιρήσεις τὸ δοξαζόμενον καὶ τὸ προσμένον καὶ τὸ παρὸν ἤδη κατὰ τὴν αἰσθῆσιν καὶ τὰ πάθη καὶ πᾶσαν φανταστικὴν ἐπιβολὴν τῆς διανοίας (ὑπογραμμίζομεν ἡμεῖς), συνταράξεις καὶ τὰς λοιπὰς αἰσθήσεις τῇ ματαίῳ δόξῃ, ὥστε τὸ κριτήριον ἅπαν ἐκβαλεῖς». Πβ. τὴν μτφρ. τοῦ Bailey, ad loc. : «If you reject any single sensation and fail to distinguish between the Conclusion of opinion as to the appearance awaiting confirmation and that which is actually given by sensation or feeling, or each intuitive apprehension of the mind (ὑπογραμμίζομεν ἡμεῖς). Ὁ Arrighetti μεταφράζει : «ogni atto di attenzione della mente», τοῦθ' ὅπερ καταφανῶς ἀντιστρατεύεται τὴν ὑπ' αὐτοῦ μετάφρασιν τοῦ προηγουμένου χωρίου, [1] 31, 3), you will confound all other sensations as well with the same groundless opinion, so that you will reject every standard of judgement». Ἐὰν αἱ *Κύριαι δόξαι* εἶναι ἔργον μαθητοῦ, καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως τὸ ἐν λόγῳ κείμενον μὴ ἔχῃ ὑποστῇ ἀλλοιώσεις, αἱ προσθῆκαι εἰς τὴν *Πρὸς Ἡρόδοτον ἐπιστολὴν* (51, 2 καὶ 51, 6. Πβ. κατωτ.) δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα χωρία ὅπου ἡ ἐκφρασίς αὕτη ἀνευρίσκεται πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὑποπτα.

7. Πβ. R. D. Hicks, *Stoic and Epicurean*, σσ. 43 κ.ἑξ., καὶ σσ. 64 κ.ἑξ.

πτώσει, ή αὐθεντικότης ὀρισμένων χωρίων τῆς *Πρὸς Ἡρόδοτον Ἐπιστολῆς*¹, ὅπου γίνεται ἀκριβῶς λόγος περὶ τῶν *ἐπιβολῶν* τούτων τῆς διανοίας², θά ἔδει ἴσως νά τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν.

Ὡπωσδήποτε, τῶν ὡς ἄνω κριτικῶν ἀπαξ παραμερισθεισῶν, θά χρειασθῇ νά μνημονευθοῦν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἔκφρασις «φανταστικαὶ ἐπιβολαὶ τῆς διανοίας», τὴν ὁποίαν θά ἡδύνατό τις νά παραλληλίσῃ πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν ἔννοιαν τῆς *λογιστικῆς φαντασίας*³, εἰς τρόπον ὥστε νά εἶναι εἰς θέσιν ὅπως εἰς τὴν ὡς ἄνω ἐπικούρειον ἔκφρασιν ἀνεύρῃ τὴν ἔμμεσον μαρτυρίαν περὶ τινος παρουσίας τοῦ ἀριστοτελισμοῦ ἐν αὐτῇ, καὶ δὴ ὅπως διακρίνῃ εἰς αὐτὴν ποίαν τινὰ ἔνδειξιν περὶ τῆς προθεσιακῆς⁴ ἀπόψεως τῆς ἀναγνωριζομένης ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου εἰς τὴν φαντασιακὴν νόησιν· ἀφ' ἐτέρου δέ, ἡ βεβαίωσις περὶ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἐπικουρείου γραμματολογίας, πρᾶγμα ποῦ ἐπιτρέπει νά υποθέσῃ τις ὅτι ἡ μεταβίβασις ὀρισμένων θεμάτων τοῦ ἀριστοτελισμοῦ, ὡς καὶ τοῦ πλατωνισμοῦ, κατέστη δυνατόν, μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλωτίνου, χάρις εἰς τρεῖς ὁδοὺς ἀνεξαρτήτους ἤτοι α) αὐτὰ ταῦτα τὰ κείμενα τῶν φιλοσόφων, β) τὰ σχόλια καὶ τὰς ἐξηγήσεις⁵, ἢ τὰ πρότυπα συγγράμματα τῶν στοχαστῶν τῶν ἀνηκόντων ἢ τῶν προσκειμένων εἰς ἑκατέραν τῶν δύο μεγάλων σχολῶν⁶, καὶ γ) τὰς γονίμους πολεμικὰς τῶν ὁποίων ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ συγκεκριμενοποίησις τῶν ὑπὸ διαμόρφωσιν συστημάτων ἢ ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀξίας τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως⁷. Εἰς τὰς ὡς ἄνω τρεῖς ὁδοὺς θά ἔδει ἐνδεχομένως νά προστεθῇ μία τετάρτη, ἡ τῆς ἐπιβιώσεως τῶν θεωρίων μέσῳ τῶν συμπλημάτων ἐνὸς Διογέנוος τοῦ Λαερτίου, ἐνὸς Ἀετίου, ἐνὸς Πλουτάρχου, εὐκόλως προσιτῶν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν συγχρόνων τῶν. Δὲν εἶναι συνεπῶς ἀπορίας ἄξιον νά διαπιστώσῃ τις ὅτι, παρ' ὀρισμένοις ὁψίμοις ἀντιπροσώποις τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, αἱ πληροφοροφαί περὶ τῶν ἰδιαιτέρων ἀπόψεων τῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως, συγκεκριμένως τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν, ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν τοιαύτην ἔμμεσον κληρονομίαν.

Οἱ Στωϊκοὶ δύνανται δικαίως νά ἐκληφθοῦν ὡς οἱ διακριβώσαντες ἐν πολλοῖς τὴν θέσιν τῆς φαντασίας εἰς τὸ πλάισιον τῆς ἱεραρχίας τῶν

1. Πβ. λ.χ. 51, 1 καὶ 2.

2. Πβ. αὐτόθι, 51, 5 - 7. Περιέργως ὁ Arrighetti, μετ' ἄλλων ἐκδοτῶν, ἀποδέχεται ἀντιστοίχως τὰς προσθήκας «πρὸς ἃ ἐπιβάλλομεν» (51, 2) καὶ «τῇ φανταστικῇ ἐπιβολῇ» (51, 6).

3. *Περὶ ψυχῆς*, 433b 29 καὶ 434a 5.

4. Πβ. Le «clinamen», source d'erreur?, ἐνθ' ἄν.

5. Πβ. E. Barbotin, μν. ἔργ., σσ. 36 κ.ἑξ.

6. Πβ. λ.χ. A. Virieux-Reymond, μν. ἔργ.

7. Πβ. E. Bignone, μν. ἔργ., σσ. 161 κ.ἑξ.

ψυχικῶν δυνάμεων, τὴν ὁποίαν διετύπωσαν¹, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ἡ φαντασία «δὲν ὑφίσταται εἰσέτι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς φύσεως», καὶ ὀρίζοντας αὐτὴν «ὡς καθαρὰν παθητικότητα» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἔλλογον νόησιν ὀριζομένην ὡς «ἐνεργητικότητα»², ἐνθ', συγχρόνως, εὐρέως συνετέλεσαν εἰς τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ πρόβλημα ὄρων, ὡς ἔπραξαν καὶ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν γενικὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν τῆς ἀρχαιότητος³, προστρέχοντες σχεδὸν συστηματικῶς εἰς τὸν ὀρισμὸν. Τοῦτο ἀληθεύει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον χρήσεως τοῦ πρὸς τὴν φαντασιακὴν δραστηριότητα σχετικοῦ λεξιλογίου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ἡ ἐξέτασις τῆς πλατωνικῆς, τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας, ὡς καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν παραγομένων δοξαστῶν, ἐπιτρέπει νὰ διαπιστωθῇ ὅτι οἱ ὅροι *φαντασία*, *φάντασμα*, *φαντασμός*, *φανταστικός*, χρησιμοποιοῦνται μᾶλλον ἢ ἥττον ἀδιακρίτως μὲ τὴν σημασίαν τῆς εἰκόνο-
νος, τοῦ φανταστικοῦ, τοῦ φαντασιακοῦ κλπ. Ἀρκεῖ νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν χρήσις αὐτῶν προκειμένου νὰ ἐντυπωσιασθῇ τις ὑπὸ τῆς σημασιολογικῆς τάξεως διὰ τῆς ὁποίας ὑποκαθίσταται ἡ πρὸ αὐτῶν σύγχυσις. Τὰ σχετικὰ κείμενα παραδίδονται παρὰ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τινων ἐκπροσώπων τοῦ νεοπλατωνισμοῦ.

Ὁ Πλουτάρχος ἀναφέρει ὅτι, κατὰ τὸν Χρύσιππον, ὑφίσταται κεφαλαιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῶν διὰ τῶν ὄρων *φαντασία* - *φανταστὸν* καὶ *φανταστικόν* - *φάντασμα* ἀντιστοίχως δηλουμένων⁴, βασιζομένη ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως

1. Πβ. A r n i m, *Stoicorum veterum fragmenta*, II, ἀρ. 708. Ὁ Πλωτίνος θέλει μνησθῇ τῆς ἱεραρχίας ταύτης.

2. Πβ. E. B r é h i e r, Ἔκδ. τοῦ Πλωτίνου, Paris, Les Belles Lettres, τόμ. 4, σσ. 115 καὶ σημ. 2. Εἶδομεν ὅτι ἡ τοιαύτη διάκρισις ὑφίσταται ἤδη παρ' Ἀριστοτέλει.

3. Διέκριναν διάφορα εἶδη φαντασίας, ἐξ ὧν τὴν *καταληπτικὴν* τοιαύτην, ἐντύπωσιν καλοῦσαν τὴν συγκατάβασιν. Πβ. M. W. B u n d y, μν. ἐργ., σσ. 88 καὶ 90 - 94. Εἰσήγαγον τὴν ἔννοιαν τῆς *πιθανῆς* φαντασίας, εὐαίσθητοι δὲ εἰς τὰ τῆς καλλιτεχνικῆς πραγματικότητος, τὴν τῆς *τεχνικῆς* φαντασίας, παρὰ τὴν τῆς *βουλευτικῆς* τοιαύτης τὴν ὁποίαν υἰοθέτησαν. Κατὰ τὸν Ἐ π ι κ τ η τ ο ν, *Διατρ.*, 4, 4, ἡ ὑπαρξὶς τῆς φαντασίας ἡ παραστασιακῆς ἐντύπωσης διαφέρει τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμάτων. Ἐν προκειμένῳ ὁμοῦς, συμφῶνως πρὸς παραδόσιν διάφορον, ὁ αὐτὸς χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον *φαντασία* ὅπου οἱ ἄλλοι Στωϊκοὶ χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον *φαντάσματα*. Καταλuei οὕτω, εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας Στοᾶς διατεινόμενος (*Διατρ.*, 2, 18) ὅτι δέον ὅπως παλαιῶμεν κατὰ τῶν *φαντασιῶν*. Ἡ στωϊκὴ παράδοσις θὰ ἀνασυνδεθῇ μόνον ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου.

4. Πβ. Π λ ο υ τ., *Ἀρεσκ. φιλ.*, IV, 12 (πβ. Diels, *Doxographi*, σσ. 401 κ.ἐξ.) : «Χρύσιππος διαφέρειν ἀλλήλων φησὶν τέτταρα ταῦτα· φαντασία μὲν οὖν ἐστὶ πάθος ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενον, ἐνδεικνύμενον ἐν αὐτῷ καὶ τὸ πεποιηκός... φανταστὸν δὲ τὸ ποιοῦν τὴν φαντασίαν... καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν δύνηται κινεῖν τὴν ψυχὴν... φανταστικὸν δὲ ἐστὶ διάκενος ἔλκυσμός, πάθος ἐν τῇ ψυχῇ ἂπ' οὐδενὸς φανταστοῦ γινόμενον... φάντασμα δὲ ἐστὶν ἐφ' ὃ ἐλκόμεθα... ταῦτα δὲ γίνεται ἐπὶ τῶν μελαγχολώντων καὶ μεμνηνόντων». Πβ. Σ ἔ ξ τ. Ἐ μ π., *Πρὸς μαθηματ.*, VII, 241 : «ἐπεὶ ἡ φαντασία γίνεται ἥτοι τῶν ἐκτὸς ἢ τῶν ἐν ἡμῖν

ἢ τῆς ἀνυπαρξίας ἑνὸς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου προκαλοῦντος τὴν παράστασιν. Οὕτω ἡ φαντασία λογίζεται πάθος τῆς ψυχῆς, κίνησις· τὸ φαντάστων συγχρόνως ἀντικείμενον καὶ αἷτιον αὐτῆς· τὸ φανταστικόν, ὡς «ἔλξις», ὡς «ἔλκυσμός», ὡς φορὰ τῆς ψυχῆς, στερουμένης πραγματικοῦ ἀντικειμένου, πρὸς τι πράγματι ἀνύπαρκτον, ἥτοι πρὸς τὸ φάντασμα, ὡς εἰς ὀρισμένους περιπτώσεις ἀλλοτριώσεως¹. Ἡ τοιαύτη θεώρησις, λογοκρατική ἐν πολλοῖς, φαίνεται νὰ υἰοθετήθῃ ὑπὸ τῶν νεοπλατωνικῶν, τοῦλάχιστον ὑπὸ τινων ἐξ αὐτῶν ὀψίμως ἐμφανισθέντων, οὐχὶ πάντως ἄνευ ὀρισμένων ἐπιφυλάξεων, ἐὰν τοῦλάχιστον ληφθοῦν ὑπ' ὅσιν κείμενα τινα, ἀρκούντως σημαντικά, τοῦ Νεμεσίου². Ἡ ὑπ' αὐτοῦ υἰοθετηθεῖσα ἔννοια τοῦ ἔλκυσμοῦ φαίνεται νὰ εἶναι λίαν σημαντική, καθ' ὅσον εἰσάγει ἐν στοιχείον κατ' ἐξοχὴν ἐξωλογικὸν ἥτοι τὴν ἰδέαν μιᾶς δυναμικῆς κινήσεως τῆς συνειδήσεως. Ἡ παλαιότερα ἀντίληψις περὶ ψυχαγωγικῆς διαδικασίας εὐρηται οὕτω ἀποσυντεθειμένη, τὰ δὲ συνθέτοντα αὐτὴν στοιχεῖα ὑπογραμμίζονται καθ' ἑαυτά. Ἡ ψυχαγωγία παύει πλέον νὰ θεωρῆται ἀπαγωγὴ τῆς ψυχῆς³, διὰ νὰ λογισθῇ προθεσιακὴ ταύτης ἀπάντησις εἰς ἐσωτερικοὺς ἐρεθισμούς, ὅποτε δικαιούται τις νὰ ὁμιλῇ περὶ διακένου ἔλκυσμοῦ. Πράγματι, ἐν κενὸν δημιουργεῖται μεταξὺ τῶν στοιχειωδῶν παραγόντων τῆς διαδικασίας, κενὸν πληρούμενον ἀκριβῶς διὰ τῆς δυναμικῆς τῆς δομῆς. Τὴν βασικὴν ἄλλωστε ταύτην ἐξωνοητικὴν ἄποσιν τῆς φαντασίας τονίζει ὁ Νεμέσιος ὅταν, σχεδὸν αὐτολεξεῖ ἀναφέρων τὸν Πλούταρχον⁴, χρησιμοποιεῖ τὴν ἑκφρασιν *ὧ ἐφελκόμεθα ἀντὶ ἐφ' ὃ ἐλκόμεθα* κλπ.

παθῶν, ὃ δὴ κυριώτερον διάκενος ἔλκυσμός παρ' αὐτοῖς (sc. τοῖς στωικοῖς) καλεῖται». Πβ. αὐτόθι, 249 : «πολλὰ γὰρ τῶν φαντασιῶν προσπίπτουσιν ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος, ὥσπερ ἐπὶ τῶν μεμνηνόντων». Πβ. Θεμιστ., *Περὶ μνήμης*, 1, σ, 239 (sp.).

1. Πβ. Ἐπίκουρ., [I] 32, 10.

2. Πβ. B. Domanski, *Die Psychologie des Nemesius*, Münster, Aschendorf, 1900, ἰδίᾳ σ. 93 καὶ σημ. 2. W. W. Jaeger, *Nemesios von Emasa, Quellenforschungen zum Neuplatonismus und seinen Anfängen bei Poseidonios*, Berlin, Weidmann, 1914, σσ. 7-11. J. R. Mattingly, *Posidonius and the light metaphor in Plotinus*, ἐν *Transact. and Proceed. of the Amer. Philol. Assoc.*, τ. 63, 1932, σσ. XXXV-XXXVI. Διὰ τοῦ Νεμεσίου ἐπανασυνδέεται ἡ στωικὴ παράδοσις. Ἐξ ἄλλου, παρ' αὐτῷ διακρίνονται τὸ φανταστικόν, τὸ διανοητικόν καὶ τὸ μνημονευτικόν (*Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, σ. 171, Matthaei). Μία ἀνάλογος διάκρισις παρὰ Ἀλεξ. Ἐφροδ., *Εἰς Περὶ ψυχῆς*, σ. 68 (Brun), ἀνάγεται πιναθῶς εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Ὡς πρὸς τὸν Πλωτῖνον, ἡ μεθ' ἧς ἀναφέρεται εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς στωικῆς θεωρίας εἰρωνεῖα ἀφήνει νὰ νοηθῇ ὅτι οὐδόλως ἐμπνέεται ὑπ' αὐτῆς, τοῦλάχιστον ἀπ' εὐθείας.

3. Πβ. Ἀρίστ., *Κοῖν.*, XIII, σ. 107 (Meibom).

4. Πβ. σ. 172, 2 κ.ε.ξ. : «Οἱ δὲ στωικοὶ τέτταρα ταῦτα φασι... φαντασίαν μὲν λέγοντες τὸ πάθος τῆς ψυχῆς τὸ ἐνδοικνύμενον αὐτὸ τε καὶ τὸ πεποικὸς φανταστόν (ββ. τὴν διαφορὰν ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ W. Jaeger, μν. ἔργ., σ. 8, σημ. 1, διορθώνει αὐτὸ τε εἰς αὐτὸ τε, ὅπερ τονίζει περισσότερον τὴν ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου εἰς τὴν φαν-

Ἀναγνωρίζει οὕτω ὀρίσμενον βαθμὸν ταυτότητος μεταξὺ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φαντασίας καὶ τῆς φαντασιακῆς λειτουργίας. Χάρις εἰς τὴν ἐν λόγῳ ταυτότητα τὸ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ταξινομήσεως τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν φαντασιακὴν δραστηριότητα ὄρων ὑφιστάμενον κενὸν τὸ καθοριζόμενον ὡς *διάκενος διελευσμός* πληροῦται ἐφεξῆς ¹. Ἐξ ἄλλου, ὁ Νεμέσιος χωρεῖ, ἀναμφιβόλως ἀκολουθῶν τὴν πηγὴν του ², εἰς διάκρισιν μεταξὺ αἰσθησιακῆς καὶ φαντασιακῆς παραστάσεως ³. Μία ἀναλυτικὴ θεωρία, σχεδὸν σχολαστικὴ χάρις εἰς τὴν λογοκρατικὴν τῆς διάρθρωσιν, ὀφειλομένη δὲ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς στωϊκῆς διανοήσεως ⁴ φαίνεται, ἔστω καὶ ὀψίμως, νὰ διμορφώθῃ ἐντὸς τῆς νεοπλατωνικῆς παραδόσεως.

τασίαν ἀποδοδομένην δυναμικὴν σημασίαν) ...φανταστὸν δέ, τὸ πεποιηκὸς τὴν φαντασίαν αἰσθητὸν... φανταστικὸν δέ, τὸν διάκενον *διελευσμόν* (ὑπογραμμίζομεν ἡμεῖς) ἄνευ φανταστοῦ· φάντασμα δέ, ὃ ἐφελκόμεθα κατὰ τὸν φανταστικὸν διάκενον ἐλκυσμόν, ὡς ἐπὶ τῶν μεμνηνῶν καὶ μελαγχολώντων». Πβ. Ἀέτ., σ. 402, 2. Πβ. τὴν λατ. μτφρ. τοῦ Νεμεσίου ὑπὸ Ν. Alfano, ἐκδ. C. Burkhard, Leipzig, Teubner, 1917, *De phantastica*, § 6, σσ. 72 κ.ἑξ., χρησιμοποιοῦντος αὐτοὺς τοὺς ἐλληνικοὺς ὄρους: «Phantastica (πβ. § 5, *De elementis*, in fine: «Dividuntur autem virtutes animae in phantasticam, id est imaginabilem, et intelligibilem et memorialem». Πβ. σ. 171, Matthaei) igitur est virtus irrationalis animae per sensus operativa; phantaston autem, quod est imaginabile, est quod phantasiae subjacet, ut sensus et sensibile; phantasia vero, id est imaginatio, est passio irrationalis animae ab aliquo imaginabili facta. Phantasma autem est passio inanis in irrationalibus animae (πβ. Πλωτ., I, 8, 15: «πληγὴ ἀλόγου») a nullo imaginabile facta. Sed Stoici III esse dicunt haec: phantasiām, phantaston, phantasticon, phantasma; phantasiām dicentes passionem animae apparentem in ipsa et quod fecit phantasiām, phantaston... Ut enim in sensibus efficitur passio, cum senserit, sic in anima, cum agnoverit. Imaginem enim, in se suscipit agnitae rei. Phantaston autem quod fecit phantasiām, et sensibile, ...quod potest movere animam; phantasticon autem inanis receptio sine imaginabili; phantasma autem, quod accipimus per phantasticon, inanem susceptionem, ut in maniacis et melancholicis. Sed differentia in his circa solam diversitatem nominum facta est...».

1. Πβ. B. D o m a n s k i, μν. ἔργ., σ. 92, σημ. 1: «Nemesius... das φανταστικὸν wahrscheinlich zu dem vernunftlosen Seelenteil gehören lassen will...».

2. Πβ. 171, 8: «φανταστικὸν δέ, τὸ ἐν τῇ φαντασίᾳ ὑποπίπτον ὡς αἰσθήσει αἰσθητὸν».

3. Πβ. W. Jaeger, μν. ἔργ., σσ. 8-9.

4. Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀποσιωπηθῇ ἡ ἀλεξανδρινὴ παράδοσις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Πλωτίνος ὀφείλει ὡσαύτως πολλὰ. Πβ. H. W i l l m s, Εἰκόν. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung nach Platonismus, I. Teil, Philon von Alexandria, Münster, Aschendorf, 1935. H. G u y o t, Les réminiscences de Philon le Juif chez Plotin, Paris, Alcan, 1906. Ἐπ' αὐτοῦ πβ. ἐπίσης P. O. K r i s t e l l e r, Der Begriff der Seele in der Ethik des Plotins, Tübingen, Mohr, 1929 (συνλ. Heidelberger Abh. zur Philos. und ihrer Gesch., ἀρ. 19), σ. 105 καὶ σημ. 2. Πβ. ἤδη μεταξὺ τῶν κλασσικῶν γαλλικῶν μελετῶν, E. V a c h e r o t, Histoire critique de l'École d'Alexandrie, 3 τόμοι, Paris 1846-1851. J. B a r t h é l e m y S a i n t - H i l a i r e, De l'École d'Alexandrie. Essai sur la méthode des Alexandrins et le mysticisme, suivi d'une traduction de morceaux choisis de Plotin, Paris 1845. Τὸ ὅ αὖ-

Δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ὅπως ἡ ἔρευνα ἡμῶν χωρήσῃ πέραν τῶν ἱστορικῶν καὶ θεωρητικῶν ὁρίων τῶν σκιαγραφουμένων ὑφ' ὧσων προηγούνται. Δυνάμεθα ἐφεξῆς νὰ ὀρίσωμεν τὴν σειρὰν καθ' ἣν συμπλέκονται αἱ περὶ φανταστικοῦ ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας ὁ Πλωτῖνος πιθανώτατα ἐγνώρισεν. Ἀνεφάνη ἐπαρκῶς ὅτι μία περὶ φαντασίας θεωρία, συγκεχυμένη ἀρχικῶς, διαμορφοῦται ἤδη εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πλάτωνος. Ἀνανεουμένη, ἐπὶ νέων βάσεων, ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐπανεμφανίζεται, εἰς πλαίσιον κατ' ἀρχὴν μηχανοκρατικόν, παρ' Ἐπικούρου, διὰ νὰ λάβῃ μορφὴν στερεωτέραν παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς πρὶν ἢ παρουσιασθῇ καὶ πάλιν εἰς τὰ ἔργα τῶν μᾶλλον ἢ ἤττον ὁψίμων ἐκπροσώπων τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, συγκεκριμένως εἰς τὸ τοῦ Νεμεσίου¹. Ὅπως δὲποτε, αἱ κατευθυντήριαι ἰδέαι αὐτῆς δὲν φαίνεται νὰ ἐγένοντο ἀδιακρίτως δεκταὶ παρὰ τοῦ Πλωτίνου². Οἱ Στωϊκοὶ ἔθεσαν τὸν τόνον μᾶλλον ἐπὶ τῆς δυναμικῆς, ἢ ὅχι τῆς ἐξωνοητικῆς, ἀπόψεως τῆς φαντασίας, ἀπόψεως τὴν ὁποίαν ὁ Νεμέσιος ἀπλῶς ὑπεγράμμισε³. Ἐχρηιάσθη ὅπως ὁ Πλωτῖνος ἀντλήσῃ ἐντὸς τῆς παραδόσεως ταύτης ὠρισμένα στοιχεῖα εὐχερῶς ἐντιθέμενα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θεωρίαν, ἐνῶ συγχρόνως παρημέλει ἄλλα φαινομενικῶς ἐδραιούμενα ἐπ' αὐθεντιῶν ὀλιγώτερον ἀναντιρρήτων ἢ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Δυνάμεθα, πάντως, νὰ δίδωμεν τὰς κατευθυντήριους γραμμὰς τῆς παραδόσεως ταύτης, ἐν τῷ παισιφῶ ἔνθα ὁ Πλωτῖνος προέβη εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς θεωρίας του, ὡς καὶ τὴν σημασίαν τῆς τελευταίας αὐτῆς διὰ τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινῆς κληρονομίας τὴν ὁποίαν, εἰς τὸ ἐπίπεδον αὐτό, ἡ ἐλληνικὴ ἀρχαιότης κατέλιπεν εἰς τὴν χριστιανικὴν διανόησιν⁴.

τ ο ὕ, *Mémoire sur la méthode des Alexandrins et sur le mysticisme*, ἐν *Séances et travaux de l'Acad. des Sc. Mor. et Polit.*, 7, 1846, σσ. 13 - 41. *Rapport sur les Mémoires sur l'École d'Alexandrie*, αὐτόθι, 5, 1844, σσ. 361 - 450. *Rapport sur l'École d'Alexandrie*, ἐν *Mémoires de l'Acad. des Sc. Mor. et Polit.*, 5, 1841, σσ. 83 - 223. Ἐξ ἄλλου, διὰ τὴν ἐρμητικὴν γραμματείαν, ἡ φαντασία εἶναι δυνατότης τῶν *γεννητῶν*. Ὁ ἀγέννητος εἶναι καὶ ἀφαντασίαστος. Πβ. καὶ M. W. Bundy, μν. ἔργ., σ. 99, σημ. 51.

1. Πβ. W. J a e g e r, μν. ἔργ., σ. 9. Ὁρισμένοι ἀριστοτελικοὶ ἐκφράσεις ἐπαναλαμβάνονται παρὰ Νεμεσίω, πλὴν ἡλλοιωμένοι κατὰ ἐν ἢ πλείονα στοιχεῖα αὐτῶν. Οὕτω λ.χ. εἰς τὸν ἀριστοτελικὸν ὀρισμὸν τῆς φαντασίας (*Περὶ ἐνυπν.*, 2, 459a 17 καὶ *Περὶ ψυχῆς*, 429a 1 : «ἡ ὑπὸ τῆς κατ' ἐνέργειας αἰσθήσεως γινομένη κίνησις») ἀντιστοιχεῖ ὁ ὀρισμὸς τῆς μνήμης ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου : «φαντασία ἐγκαταλειμμένη ἀπὸ τίνος αἰσθήσεως τῆς κατ' ἐνέργειαν φαινομένης». Ὡς πρὸς τὴν ἐκφρασιν κατ' ἐνέργειαν παρὰ ταῖς διαφοροῖς πηγαῖς τοῦ Νεμεσίου, πβ. B. D o m a n s k i, μν. ἔργ., σ. 87 καὶ σημ. 1.

2. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν νὰ παρείδεν ὁ Πλωτῖνος ὠρισμένα δοξασίας, ὡς ἡ τοῦ Ἐλκωνοῦ, τῆς ὁποίας δὲν ἀνευρίσκομεν ἄμεσον μνείαν εἰς τὰς *Ἐννεάδας*.

3. Πβ. Νεμέσιος, 171, 8 κ.ἐξ. : «δύναμις τῆς ἀλόγου ψυχῆς... πάθος τῆς ἀλόγου ψυχῆς... ἐν τοῖς ἀλόγοις τῆς ψυχῆς...». W. J a e g e r, μν. ἔργ., σσ. 7 - 8. Πβ. *Ἐνν.*, I, 8, 15.

4. Πβ. C. h. E l s e e, *Neoplatonism in relation to Christianity*, Cambridge, Univ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΣ

Ἡ ἀρχαιότης φαίνεται νὰ ἐθεώρησεν, εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων, τὴν φαντασίαν ὡς παραστασιακὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς, καὶ ὄχι ὡς δυναμικὴν δραστηριότητα, μὲ τὴν νεωτέραν σημασίαν τοῦ ὅρου¹. Ὁ Πλάτων, ὅστις ἐγκαινιάζει τὴν προπλωτινικὴν παράδοσιν καθ' ἑαυτὴν ἔσχεν ἴσως τὴν ἐνόρασιν τῆς δευτέρας ταύτης σημασίας, τὴν ὁποίαν ὅμως οὐδέποτε ἐξέφρασεν, αἱ μόναι δὲ ὑποχωρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν προκειμένῳ ἀφοροῦν εἰς ὀρίσμενας φαντασιακὰς ἐξωνοητικὰς λειτουργίας² μολοντόι τὰ σχετικὰ κείμενα εἶναι κάπως ἀσαφῆ. Μαθητὴς ἐν πολλοῖς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Πλωτίνος δὲν φαίνεται ἐπιθυμῶν ὅπως ἀρνηθῇ τὰς ἀπόψεις τῶν, περιφερομένων κυρίως περὶ τὴν ἔννοιαν τῆς *μυμήσεως*³. Οὕτω, καὶ παρ' αὐτῷ ἀκόμη, ὁ ὅρος *φαντασία* ἀναφέρεται εἰς μίαν δύναμιν παραστασιακὴν⁴. Ὅτι πάντως φαίνεται νὰ διαφορίζῃ τὴν πλωτινικὴν σύνθεσιν ἀπὸ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ λ.χ., εἶναι ὅτι αὕτη προβαίνει εἰς ἀναδιαμορφώσεις παλαιότερων θεωρήσεων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξετάσῃ τις παρὰ Πλωτίνῳ τὴν περὶ φαντασίας θεωρίαν, στενῶς συνδεδεμένην πρὸς τὴν περὶ ψυχῆς τοιαύτην, χωρὶς νὰ ἐπισημάνῃ ἰδιαίτερα τινὰ στοιχεῖα ὅλως ἐνδιαφέροντα.

Ὡς παρετήρη ἤδη ὁ Chaignet, διὰ τὸν Πλωτίνον ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, προερχομένη ἐκ τοῦ ἑνὸς συμφώνως πρὸς ἕν γενικὸν προχωρητικὸν σχῆμα⁵,

Press, 1908. G. G. Mancini, La psicologia di S. Agostino e i suoi elementi neoplatonici, Napoli, Rondinella, 1938. Πβ. M. Schiavone, Neoplatonismo e christianesimo nel Pseudo-Dionigi, Milano, Marzorati, 1963.

1. Πβ. F. Bourbon di Petrella, Il problema dell'arte e della bellezza in Plotino, Firenze, Le Monnier, 1956, σελ. 9 - 10.

2. Πβ. A. Mager, ἐνθ' ἂν., σελ. 267 κ.ἑξ. P. Bokonew, ἐνθ' ἂν., σελ. 596 κ.ἑξ.

3. Πβ. H. Koller, ἐνθ' ἂν.

4. Τὸ ὕψος τοῦ Πλωτίνου καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν ἐν γένει διαφέρει τοῦ πλατωνικοῦ τοιοῦτου, ἐτι δὲ περισσότερον τοῦ τῶν προσωκρατικῶν. Εἰς δεδομένους ὅρους δὲν ἔχει πάντοτε παρ' αὐτοῖς καθωρισμένην ἀξίαν καὶ σημασίαν. Τοῦτο ἐξυπονοεῖ μεταβολὴν στάσεως τοῦ ἐρευνητοῦ ἐναντι τῶν κειμένων. Αἱ λέξεις δὲν θὰ πρέπη νὰ λαμβάνωνται κεχωρισμένως, ἀλλὰ μόνον ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν συμφραζομένων, ἄλλως ὑπάρχει κίνδυνος συγχύσεως. Τὸ αἶτημα τοῦτο ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁσάκις ἀναφερόμεθα ἐν τοῖς ἐξῆς εἰς κείμενα τοῦ Πλωτίνου.

5. Ἐπὶ τῶν προηγουμένων αὐτοῦ πβ. D. Severgnini, Plotino, le strutture teoretiche, Roma, Perella, 1942 καὶ J. Trouillard, La procession plotinienne, Paris, P.U.F., 1955.

είναι φύσεως ένιαίας, καί δὴ «φύσεως μοναδικῆς ὑπὸ πολλὰς δυνάμεις»¹. Ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου ἐξασκηθεισῶν ἐπιδράσεων² δὲν ἐπακολουθεῖ κατ' ἀνάγκην ὅτι οὗτος εἶχεν υἰοθετήσει ἐξ ὁλοκλήρου τὴν θεωρίαν καθ' ἣν τὸ σῶμα εἶναι τὸ σῆμα τῆς ψυχῆς. Ὁ Πλωτίνος, ἀντιθέτως, λαμβάνει τὴν τελευταίαν ταύτην ὡς οὖσαν ἐν μέρει προσηλωμένην πρὸς τὰ αἰσθητά, θά ἦτο δὲ μᾶλλον εὐκόλον νὰ ἴδῃ τις τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι αἱ δυνάμεις αὐτῆς αἱ προσανατολισμένοι πρὸς τὴν ὕλην εἶναι τὸ *θεραπετικόν*, τὸ *αὐξητικόν*, τὸ *γεννητικόν*, τὸ *ἐπιθυμητικόν* κλπ.³. Ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης φύσεως αὐτῆς, ἐν ἄλλο μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι, χάρις εἰς τὸν καθαρὸν λόγον, προσηλωμένον πρὸς τὰ νοητά, ἐνῶ ἐν τρίτον, τοποθετούμενον «εἰς τὴν ἐνδιάμεσον περιοχὴν», περιλαμβάνει «τὴν φαντασίαν, τὴν δόξαν καὶ τὸν διεξοδικὸν λόγον εἰς τὸν ὁποῖον φαντασία καὶ αἴσθησις προμηθεύουν τὴν ὕλην»⁴. Ἡ σχέσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, οὐδόλως οὖσα σχέσις ἀντιθέσεως⁵, εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς προχωρήσεως, καθ' ἣν αὕτη αὕτη ἡ ψυχὴ ἐκπορεύεται. Ἐπὶ γνωσιολογικοῦ πεδίου ἡ ἀρχὴ αὕτη προϋποθέτει πλοῦτον καὶ ἔντασιν βιωμάτων τὰ ὅποια, κατὰ τοὺς ὅρους μιᾶς διαλεκτικῆς ἐνθυμίζουσης, μακρόθεν, βεβαίως, τὴν τοῦ πλατωνικοῦ *Συμποσίου*, διευκολύνουν τὴν γνῶσιν τοῦ νοητοῦ, εἰς τρόπον ὥστε, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μεταφυσικὴν συνείδησιν⁶, ἡ ἐμπειρικὴ τοιαύτη νὰ ἐμφανίζεται ὄχι μόνον ὡς στερουμένη καθαρότητος, ἀλλὰ καί, ἐξ ἄλλου, ὡς ἐκδήλωσις ἐξαρτωμένη κατ' ἀνάγκην⁷.

1. Πβ. A. E. Chaignet, *Histoire de la psychologie des Grecs*, τ. 4, 1, Paris, Hachette, 1892, σ. 196. Πβ. ἤδη A. Richter, *Die Psychologie des Plotin*, Halle, 1867, σσ. 43 κ.ἐξ. Ch. Lénègue, *Psychologie de l'école néo-platonicienne*. *Psychologie de Plotin*, ἐν *Séances et travaux de l'Acad. des Sc. Mor. et Polit.*, τ. 142, 1894, σσ. 702 - 739.

2. Πβ. ἰδίᾳ P. P. Matter, *Zum Einflusse des platonischen «Timaios» auf dem Denken Plotins*, Winterthur, Keller, 1964, ὅπου δεικνύεται ὅτι ἡ τοιαυτὴ ἐπίδρασις ἐξηγήσῃ εἰς τὸν τομέα τῆς κοσμολογίας ὅσον καὶ εἰς τὸν τῆς μεταφυσικῆς.

3. Πβ. *'Erv.*, II, 9, 2. Πβ. ἐν γένει M. de Corte, *Aristote et Plotin*, Paris, Desclée de Brouwer, 1935.

4. A. E. Chaignet, ἐνθ' ἄν.

5. Πβ. W. R. Inge, *The philosophy of Plotinus*, London, Longmans - Green, 1923, τ. I, σελ. XVI καὶ 122.

6. Πβ. J. Theodorakopoulos, *Plotins Metaphysik des Seins*, Bühl - Baden, Konkordia, 1928, σσ. 1 καὶ 161.

7. Ἡ τοιαύτη συνείδησις δὲν εἶναι γενικὴ. Ὑπάρχουν δραστηριότητες τῆς ψυχῆς τῶν ὁποίων αὕτη δὲν ἔχει συνείδησιν ἰδίαν, ὡς ἡ φυτικὴ δραστηριότης, μὴ ἐκτεινόμενη εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην ὄντοτητα καὶ μὴ γινόμενη ἀντὶληπτὴ διὰ τῆς αἰσθήσεως. Ἐὰν ἡ δραστηριότης αὕτη ἦτο τὸ *ἐγώ*, αὐτὸ καὶ θά ἔδρα τότε...» (*'Erv.*, I, 4, 9, ἐν τέλει. Πβ. I, 4, 10, ἐνθα βεβαιοῦται ὅτι ἡ δράσις αὕτη διαφεύγει τὴν συνείδησιν ὡς μὴ ἀναφερομένη εἰς ἀντικείμενον αἰσθητόν. Πβ. P. O. Kristeller, ἐνθ' ἄν., σ. 14, σημ. 1, καθ' ὃν ὁ E. Bréhier, *La philosophie de Plotin*, Paris, Boivin, 1928, σ. 24, «l'aïbt der positiven

ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα λαμβανόμενον ὡς ἀρχὴν ἣτις προκύπτει ἐκ τῆς προηγουμένης τοιαύτης¹.

Σκιαγραφεῖται οὕτω μία ἱεράρχησις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἐκτεινόμενη ἀπὸ τῆς ἀσυνειδήτου δραστηριότητος τῆς ψυχῆς τῆς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον, ἥτοι ἡ φύσις, δὲν γνωρίζει, ἀλλὰ μόνον παράγει², μέχρι τῆς διανοίας, διὰ μέσου τῆς φαντασιακῆς δυνάμεως³, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ συνειδητοποιεῖ, τὴν ἐν τῷ σώματι ὑπαρξίν της⁴. Συμφώνως πρὸς

Empfindung des metaphysischen Bewußtseins eine negative vorausgehen. Aber die Negativität des empirischen Bewußtseins erscheint bei Plotin nicht als subjektives Gefühl, sondern als objektiver Unwert. Es handelt sich also um eine spätere Bestimmung, der die positive Erfahrung schon vorausgeht».

1. Πβ. P. O. Kristeller, αὐτόθι.

2. Πβ. 'Ενν., IV, 4, 13. «Ἐάν τούτου ἡ ψυχὴ ἔχει γνῶσιν τινα, θὰ πρόκειται περὶ εἰκόνας τῆς ἰδίας αὐτῆς σοφίας». Πβ. αὐτόθι: «Ἰνδάλμα γάρ φρονήσεως ἡ φύσις». Ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν, αὕτη καθορᾷ ἑαυτὴν ἐντὸς τοῦ σώματος μέσῳ τοῦ *εἰδώλου* ἐκείνου. Πβ. 'Ενν., IV, 3, 9, ἐν τέλει, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ σκιᾶς τῆς ψυχῆς, καὶ I, 1, 12' I, 4, 10' II, 6, 3' V, 3, 9 καὶ IV, 3, 30 - 31 ἔνθα ὁ Πλωτίνος βλέπει, εἰς τὴν συνοδεύουσαν τὸν λόγον μνήμην, τὸ εἶδωλον τούτου. Αἱ ὁρμαί, τάσεις κτλ. εἶναι δραστηριότητες τῆς ψυχῆς κατώτεραι (Πβ. 'Ενν., IV, 3, 23). Πβ. F. Bourbon di Petrella, μν. ἔργ., σ. 9, ἀντιθέτως δέ, P. O. Kristeller, μν. ἔργ. σ. 16, καθ' ὃν, διὰ τὸν Πλωτίνον, τὰ πάθη «sind nicht mit dem Moment der Weltzugehörigkeit identisch, aber sie beruhen darauf. Denn es sind die Vorstellungen und Bestrebungen, die auf Grund der Weltzugehörigkeit im empirischen Bewußtsein ausgelöst werden. Ohne die Bindung an den Platz in der Welt gäbe es keine Affekte. Sofern sind dem empirischen, nicht dem metaphysischen Bewußtsein angehören, muß auch ihnen ein Prinzip zugrunde gelegt werden, das von der eigentlichen Psyche, wie sie sich im metaphysischen Bewußtsein verwirklicht, unterschieden ist, aber auch nicht mit dem Soma zusammenfallen kann. Dies Prinzip nennt Plotin *εἶδωλον* ψυχῆς. Es ist ein weiteres Moment mit dem die Psyche im Stadium des empirischen Bewußtseins vermischt ist, während sie im metaphysischen Bewußtsein davon frei ist». Ἡ ψυχὴ ἀποκαθαίρεται χωριζομένη ἀπὸ τοῦ εἰδώλου της. Τὸ ἐγκαταλείπει, τρόπον τινά, ἂν τίποτε παρ' αὐτῇ δὲν ὑπάρχῃ διὰ νὰ τὸ δεχθῇ. Τὸ ἐγκαταλείπει ὅχι διότι ἀποχωρίζεται ἀπ' αὐτοῦ («ἀποσχισθῆναι»), ἀλλὰ διότι ἀπουσιάζει ἡ ἰδίᾳ («τῷ μηκέτι εἶναι») ἀπ' ὅπου τοῦτο εὐρίσκεται. Ἀπουσιάζει δέ, διότι ὁλόκληρος προσφέρεται εἰς τὴν θεώρησιν τῶν νοητῶν ὄντων (Πβ. 'Ενν., I, 1, 12). Πρόκειται ἀκριβῶς περὶ ἐκ-στάσεως. Πβ. J. Trouillard, La purification plotinienne, Paris, P.U.F., 1955, σσ. 133 καὶ 186 κ.έξ. Ἡ τοιαύτη ἰδέα τοῦ εἰδώλου τῆς ψυχῆς ἀνακλωμένου ἐπ' αὐτῆς μέσῳ τοῦ σώματος θὰ ἡδύνατο νὰ ληφθῇ ὡς τὸ ἐνορατικὸν προεἰκασμα τῆς ἐννοίας ἐνὸς δυναμικοῦ δομικοῦ πλαισίου τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος. Εἶναι ἄλλωστε σημαντικὸν ὅτι ἡ δρᾶσις τῆς εἰκόνας τῆς ψυχῆς ἐκτείνεται ἀπὸ τῶν ὁρίων τῆς εὐαισθησίας μέχρι τῶν τῆς νοήσεως. Πβ. 'Ενν., IV, 4, 13: «Φαντασία δὲ μετὰ τὴν φύσεως τύπου καὶ νοήσεως».

3. Πβ. αὐτόθι.

4. Πβ. P. O. Kristeller, μν. ἔργ., σ. 39: «Die Gemeinschaft des empirischen Bewußtseins mit dem Körper besteht in *νεῦσις* und *φαντασία* (= Vorstellung), d.h. in aktueller Verfallenheit» Πβ. F. Bourbon di Petrella, μν. ἔργ., σ. 10.

τὴν ἀριστοτελικὴν θέσιν¹. ἡ φαντασία εὕρηται στενῶς συνδεδεμένη τόσον πρὸς τὴν ἀντίληψιν ὅσον καὶ πρὸς τὴν νόησιν, μολονότι παραμένει διακεκριμένη ἀπ' αὐτῶν²: συγκεκριμένως, διαφέρει τῆς ἀντίληψεως κατὰ τὸ ὅτι τὸ ἀντικείμενόν της δὲν εἶναι παρόν, εἴτε διότι ἡ αἴσθησις προεκτείνεται οὕτω «ἐν κενῷ», εἴτε διότι παραστάσεις ἀντικειμένων πραγματικῶν ἢ οὐχὶ πραγματικῶν ἀντικαθιστοῦν αὐτὰ ταῦτα τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα³. Ἀκριβῶς, ἡ ἀντίληψις ἐπιτρέπει τὴν γνῶσιν ὄχι τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ τὰς μορφάς των, τὰ «εἶδη» των, τὰ ὁποῖα, ὡς σώματα «ἀπαθῆ»⁴ εἶναι οὐσιαστικῶς ἀσώματα, *corpora incorporea* τρόπον τινά, καὶ τὰ ὁποῖα, εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ψυχῆς, ὑφίστανται μεταμόρφωσιν καθιστῶσαν αὐτὰ δεκτὰ ὑπὸ τῆς νοήσεως, δραστηριότητος κατ' ἐξοχὴν τῆς ψυχῆς⁵. Ἡ φαντασία, δύναμις παραστασιακὴ, δὲν θά ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν αἴσθησιν ἢ ὁποῖα παρέχει αὐτῇ τὰ περιεχόμενά της⁶ ἢ πάλιν πρὸς τὴν μνήμην τὴν ὁποῖαν μὲ τὴν σειράν της τροφοδοτεῖ⁷. Φαντασία καὶ μνήμη εἶναι μορφαὶ ἰδιαίτεραι παραστάσεως προεκτείνουσαι τὴν ἀντίληψιν⁸, καὶ αἱ ὁποῖαι, συμφῶνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους προτεινομένην θεωρίαν, εὐρίσκονται ὡς δημιουργοὶ εἰκόνων, εἰς τὴν βάσιν αὐτῆς ταύτης τῆς νοήσεως πρὸς τὴν ὁποῖαν ὁ ἔναρθρος λόγος προσθέτει τὴν πρᾶξιν, ἀνακλωμένην ὡς ἐν κατόπτρῳ⁹. Μολονότι ὁμως συνοδεύεται ὑπὸ παραστάσεων, ἡ νόησις δὲν εἶναι παράστασις¹⁰.

1. Πβ. *Μτφ.*, Α, 7, 1072a 26 - 29. *Περὶ ψυχῆς*, 431a 16· 432a 8· 434a 10· 431b 7 - 13· *Περὶ αἰσθ.*, 6, 445b 16 - 17· *Περὶ μν. καὶ ἀναμν.*, 449b 33 - 450a 1.

2. Ὑπέστη ἄραγε ὁ Πλωτῖνος καὶ ἄλλας ἐπιδράσεις ἐν προκειμένῳ; Ἀγνοοῦμεν σχεδὸν τὰ πάντα ὡς πρὸς τὴν περὶ φαντασίας θεωρίαν τοῦ Ἀμμωνίου Σακκά, ἐὰν βεβαίως ὑποτεθῇ ὅτι τοιαύτη θεωρία ὑπῆρξε πράγματι. Περὶ τοῦ ἐξ Ἀπαμείας Νουμηνίου γνωρίζομεν ὅτι ἐθεώρει τὸ φανταστικόν ὡς σύμπτωμα τῆς συνδυαστικῆς τοῦ νοῦ δυνάμεως. Πβ. K. S. Guthrie, *Numenius of Apamea*, London 1917, σσ. 52 - 53, καὶ M. W. Bundy, *μν. ἔργ.*, σ. 118 καὶ σημ. 1.

3. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 29.

4. Πβ. αὐτόθι, I, 1, 2: «ἐξ ἀπαθῶς σώματος». Πβ. A. E. Chaignet, ἔνθ' ἂν. Ch. Boyer, *L'idée de vérité dans la philosophie de Saint Augustin*, Paris, Beauchesne, 1920, σ. 171: «Pour Plotin l'âme sent parce qu'elle se saisit créant l'objet sensible». G. H. Clark, *Plotinus' theory of sensation*, ἐν *Philos. Review*, τ. 51, 1942, σσ. 357 - 382, ἰδία σ. 358 καὶ σημ. 2. Μία τοιαύτη διαβεβαίωσις ὁμως φαίνεται νὰ ὑπερβαίνει τὰ πλαίσια μιᾶς ἀπλῆς δυναμικῆς τοποθετήσεως τοῦ προβλήματος τῆς συνειδήσεως παρὰ Πλωτίνῳ ὅστις, ἐξ ἄλλου, τὸ αὐτὸ περίπου διατινέται περὶ τῆς φαντασίας (*Ἐνν.*, IV, 3, 30), πλὴν δι' ὧρων πλέον διακριτικῶν.

5. Πβ. *Ἐνν.*, I, 1, 2: «ἰδία τῆς ψυχῆς».

6. Πβ. αὐτόθι, II, 9, 2.

7. Πβ. A. E. Chaignet, ἔνθ' ἂν.

8. Πβ. αὐτόθι, σ. 197.

9. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 30.

10. Πβ. αὐτόθι, I, 4, 10: «οὐκ οὔσης τῆς νοήσεως φαντασίας».

Ἐὰν ἡ φαντασία μεταμορφῶνῃ τὰ αἰσθητὰ δεδομένα εἰς εἰκόνας δυναμένας νὰ εὗρεθῶν εἰς τὴν ἀρχὴν μιᾶς ἰδιαίτερας μορφῆς νοήσεως, συγκεκριμένοιοι ἀντιθέτως τὴν τελευταίαν, ἀναγκάζουσα αὐτὴν ὅπως ὑποταχθῇ εἰς ὠρισμένα δομικὰ σχήματα. Μία μεταλλαγή νοημάτων εἰς εἰκόνας καὶ τάνάπαλιν ἐξακολουθεῖ ἀδιακόπως, εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν δὲν δύναται τις, μετὰ τοῦ Chaignet, νὰ βεβαιώσῃ ὅτι, διὰ τὸν Πλωτίνον, «ἡ εἰκὼν εἶναι ἤδη ἓνα νόημα»¹, νὰ ἐπιτρέπεται ὥστόσον ὅπως τὰ δύο ταῦτα νοητικὰ στοιχεῖα θεωρηθοῦν ὡς συμπληρωματικά. Τοῦτο ἀληθεύει εἰς τὴν περιπτώσιν τῆς πλάνης² ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς δόξης³. Ἐὰν ἡ νόσις ὑπόκειται εἰς πλάνην⁴, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἐμπιστεύεται τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, συγκεκριμένως τὰς εἰκόνας, προλαμβάνουσα τὴν κρίσιν, μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῆς νοητικῆς συνειδήσεως⁵. Δὲν θὰ ὑπεκείμεθα εἰς πλάνην ἐὰν ἡ φύσις ἡμῶν ἦτο πράγματι ἐνιαία. Πλὴν, μία πολλὰ πλότης ὑφίσταται ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος ἡμῶν⁶, κινδυνεύουσιν, ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, ὅπως διαλυθῇ, ἐξ οὗ γεννῶνται τόσον τὸ φυσικόν, τὸ νοητικόν καὶ τὸ ἠθικόν κακόν, ὅσον καὶ ὁ φόβος⁷. Ἐξ ἄλλου, ἀνεξαρτήτως τῶν αἰτίων αὐτῆς, ἡ πλάνη εἶναι κακόν καθ' ἑαυτήν, μὲ τὴν σειρὰν τῆς δέ, πηγὴ κακῶν⁸, ὡς ἡ ἐπιθυμία⁹, ἡ

1. Μν. ἔργ., σ. 197. Πβ. Ἐνν., I, 1, 9.

2. Πβ. αὐτόθι: «ἡ τῶν ψευδῶν λεγομένη διάνοια φαντασία οὐσα».

3. Πβ. A. Levi, Il concetto dell'errore nella filosofia di Plotino, σειρὰ Studi e ricerche di storia della filosofia, ἀρ. 2, Torino, ed. di «Filosofia», 1951, σ. 9.

4. Πβ. Ἐνν., I, 8, 15: «δόξα ψευδεῖς ἐξω γενομένη (sc. τῇ ψυχῇ) τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ». Διὰ τὴν πλατωνικὴν καὶ νεοπλατωνικὴν παράδοσιν ἡ δόξα, ὑποκειμένη καθ' ἑαυτὴν εἰς πλάνην, εἶναι ἡ κατωτέρα ἀποψις τῆς νοήσεως. Πβ. Πρόκλ., Δέκα ἀμφ., I. Περί προνοίας καὶ μ., IV. Χαλ. Φιλ., II. L. J. Ross, The philosophy of Proclus, the final phase of the ancient world., N. York, Cosmos, 1949, σ. 198 καὶ σημ. 40. Πβ. Εἰς Τίμ., I, 247, 10-15 (Diehl): «ὅταν... ἡ ψυχὴ φαντασίας ἀποστῇ καὶ δόξης καὶ τῆς ποικίλης καὶ ἀορίστου γνώσεως... καὶ... συνάψῃται τὴν ἑαυτῆς ἐνέργειαν πρὸς τὴν ἐκείνου (sc. τοῦ νοῦ) νόσιν, τότε δὴ μετ' ἐκείνου νοεῖ τὸ αἰεὶ ὄν». Πβ. W. Beierwaltes, Proklos, Grundzüge seiner Metaphysik, Frankfurt, Klostermann, 1965, σ. 211 καὶ σημ. 108.

5. Πβ. Ἐνν., I, 1, 9: «Ἡ πλανώμενη νόσις «οὐκ ἀνέμεινε τὴν τοῦ διανοητικοῦ κρίσιν, ἀλλ' ἐπράξαμεν τοῖς χείροσι πεισθέντες ὥσπερ ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως».

6. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 196. A. Levi, ἐνθ' ἂν. Πβ. Ἐνν., I, 1, 9: «κακῶν ὅσα ἄνθρωπος καὶ ποιεῖ καὶ πάσχει περί γάρ τὸ ζῆον ταῦτα καὶ τὸ κοινόν».

7. Πβ. Ἐνν., I, 8, 15: «φόβοι τῷ συνθέτῳ μὴ λυθῇ καὶ λύπαι καὶ ἀλγηδόνες λυομένου». Πβ. Ἀριστ., Περί ψυχῆς, 407b 30-31: «ἀρμονίαν κράσιν καὶ σύνεσιν ἐναντίον καὶ τὸ σῶμα συγκείσθαι ἐξ ἐναντίων». Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμοῦ καταφέρεται κατὰ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Πβ. ὥστόσον Ἐνν., IV, 4, 1 καὶ IV, 5, 1 κ.ἐξ.

8. Πβ. αὐτόθι, I, 1, 9: «ψευδὴς γάρ δόξα καὶ πολλὰ κατ' αὐτὴν πράττεται κακῶν». Πβ. B. A. G. Fuller, The problem of evil in Plotinus, Cambridge, 1912, σσ. 33 κ.ἐξ.

9. Ὁ Πλωτίνος ἐπ' ἀνέρχεται ἐνταῦθα εἰς μίαν πλατωνικὴν θεώρησιν τῆς ἐπιθυμίας ὡς ἐκδηλώσεως μιᾶς ἀτελείας, θεώρησιν τὴν ὅποιαν ὁ ἀριστοτελισμὸς εἶχε παραμερίσει.

ὀργή¹ ἢ τὰ ἐμπνέοντα τὸν φόβον ὀράματα², μέχρι σημείου ὥστε νὰ ὑφιστάμεθα τὴν κακοποιὸν ἐπιρροὴν τοῦ χειροτέρου τμήματος τοῦ πολλοῦ ἡμῶν ὄντος³.

Συνδεδεμένη πρὸς τὴν δόξαν ὅσον καὶ πρὸς τὸν λόγον, διεξοδικὸν ἢ καθαρὸν⁴, ἡ εἰκὼν συνεπάγεται μίαν λογικὴν γνῶσιν συγκριτὴν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν δεδομένων τῆς εὐαισθησίας παρεχομένην⁵, συνεπῶς δὲ σφαλερὰν ὅσον καὶ ἡ δόξα⁶, ὥστε ἡ ψυχὴ οὔτε πλάνης⁷ οὔτε καὶ κακοῦ νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένη. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ὅμως αὐτὰς οὔτε διαφορὰ μεταξὺ δόξης καὶ ἀληθοῦς γνώσεως οὔτε δυνατότητος σωτηρίας θὰ ὑφίστατο⁸. Πλὴν τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο ἀπορρίπτεται ἀλλαχοῦ παρὰ Πλωτίνῳ, τῆς ἀληθείας θεωρουμένης ὡς ὑπαρχούσης καθ' ἑαυτήν⁹. Συμβαίνει βεβαίως ἡ γνῶσις μὰς νὰ ὑπόκειται εἰς πλάνην¹⁰. Εἴμεθα ὅμως ἀναμάρτητοι καθ' ὁ μέτρον ἀπτόμεθα τοῦ ἐν τῇ νοήσει ἢ μᾶλλον ἐν ἡμῖν ὄντος ἀντικειμένου¹¹.

Εἰς τὴν πραγματικότητα, μία τῶν λειτουργιῶν τῆς διανοίας συνίσταται, ὡς εἶδομεν¹², εἰς τὸ νὰ ὑποβάλλωνται τὰ ἀφηρημένα νοήματα ὑπὸ παραστασιακὰ σχήματα τῆς φαντασίας παρέχοντα εἰς αὐτὰ σύστασιν συγκεκριμένων δεδομένων. Ἡ τοιαύτη εἰσβολὴ τοῦ φαντασιακοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νοητικοῦ μεταφράζεται διὰ μιᾶς ἐντατικοποιήσεως τῆς συνειδήσεως

1. Πβ. *Ἐνν.*, I, 1, 9 : «ἐπιθυμίας ἢ θυμοῦ». Πβ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς*, 403a 5 - 7 καὶ 403b 17 - 19 : «ὀργίζεσθαι, θαρρεῖν, ἐπιθυμεῖν». Πβ. Θεοφρ., ἀπόσπ. 13 (Barbotin, παρὰ Σιμπλ., *Εἰς Φυσ.*, 964, 31 - 965, 6).

2. Πβ. *Ἐνν.*, I, 1, 9 : «ἡ εἰδῶλου κακοῦ». Ἡ μετάφρ. τοῦ E. Bréhier, ad loc., «imagination vicieuse» δὲν δύναται νὰ ληφθῇ θετικῶς ὑπ' ὄψιν, ἀφ' ἑνὸς ἐπειδὴ τὸ ὅλον χωρίον ἀφορᾷ εἰς τὴν πλάνην ὡς κακὸν θεωρουμένην, ἡ δὲ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ Bréhier μετάφρασις περιέχει ἀχρηστὸν τινα πλεονασμόν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπειδὴ ἡ σημασία τοῦ χωρίου ἀποβαίνει, καθ' ἡμᾶς, μὴ ἀποδεχομένους τὴν ὡς ἄνω μετάφρασιν, πλεον σύμμορφος πρὸς τὴν κλασσικὴν τριάδα κακῶν περιλαμβάνουσιν τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ὀργὴν καὶ τὸν φόβον. Πβ. *Ἐνν.*, I, 1, 1 : «ῥηδναὶ καὶ λύπαι, φόβοι τε καὶ θάρρη, ἐπιθυμίαι τε καὶ ἀποστροφαὶ καὶ τὸ ἀλγεῖν». Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς*, 408b 1 κ.ἐξ. : «φόβος, λύπη...». Πβ. La musique dans l'oeuvre de Platon, σ. 108.

3. Πβ. *Ἐνν.*, I, 1, 9 : «ἡττωμένων ἡμῶν ὑπὸ τοῦ χειρόνους».

4. Πβ. αὐτόθι, I, 4, 4 : «τὰ τῆς διανοίας καὶ τοῦ νοῦ εἰκονίσματα». Πβ. A. E. Chaignet, ἐνθ. ἀν.

5. Πβ. *Ἐνν.*, I, 4, 4 : «οἷον αἰσθητῶς γινώσκωμεν». Πβ. Σιμπλ., *Εἰς Περὶ ψυχῆς*, 60 : «καὶ γὰρ εἰς τὰς λογικάς ἡμῶν, ὡς Ἰάμβλιχος βούλεται, ἀποτυποῦται (sc. ἡ φαντασία) ἐνεργείας πάσας...».

6. Πβ. A. Lévi, ἐνθ. ἀν.

7. Πβ. *Ἐνν.*, I, 1, 9 : «εἰ δόξα τῆς ψυχῆς καὶ διάνοια, πῶς ἀναμάρτητος?».

8. Πβ. ὡστόσον J. Trouillard, La purification plotinienne, σσ. 200 κ.ἐξ.

9. Πβ. *Ἐνν.*, I, 1, 9 καὶ I, 8, 15.

10. Πβ. αὐτόθι, I, 1, 9 : «ψευδῆ ὅρα». Ὁ Bréhier μεταφράζει : «illusions optiques».

11. Αὐτόθι.

12. Πβ. καὶ *Ἐνν.*, IV, 3, 30.

μέσῳ τῆς ἐξαντικειμενίσεως τῶν περιεχομένων τῆς εἰς τὰς παραστασιακὰς μορφὰς ἔνθα ἀνακλᾶται διὰ τοῦ ἐνάρθρου λόγου, καὶ δὴ ὡς προηγητικὴ παράστασις μιᾶς μορφῆς δραστηριότητος¹. Πρόκειται βεβαίως περὶ τινος καταπτώσεως τῆς θεωρίας εἰς ἀρχὴν πράξεως προβλεπομένης ἢ μᾶλλον καταστάσεως προβλεπτῆς καθ' ὃ μέτρον ἐξαντικειμενίζεται εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς εἶδωλον, ὡς ἐν κατόπτρῳ². Ἀλλ' ἡ ἄποψις αὕτη συμπληροῖ κατὰ βάθος λίαν ἐπιτυχῶς τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν συνδέουσαν τὴν εἰκόνα πρὸς τὴν νόησιν³. Πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ νοητικὴ ἐξαντικειμνίσις ἀντιστοιχεῖ τόσον πρὸς μίαν γενίκευσιν ὅσον καὶ πρὸς μίαν μορφοποίησιν τῶν δεδομένων τῆς διανοίας, καὶ ὅτι ἡ συνθετικὴ αὕτη δραστηριότης δὲν εἶναι εἰμὴ μία ἐκ τῶν ἀπόψεων τῆς διαλεκτικῆς σχέσεως τῆς προσδιορισθείσης ὡς ὑφισταμένης μεταξύ διανοίας καὶ φαντασίας, τῆς ἄλλης ἀπόψεως συνισταμένης εἰς τὸν ἀναλυτικὸν τεμαχισμόν τῶν φαντασιακῶν δεδομένων ἐκ μέρους τοῦ λόγου⁴. Εἰς τὴν τοιαύτην ἀμοιβαίαν συνεργασίαν τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἔγκειται, μεταξύ ἄλλων, ἡ ἐνότης αὐτῆς : ἐνότης σχετικὴ λόγῳ τῆς πολλαπλότητος τῶν στοιχείων τῆς, πλὴν προφυλασσομένη ὡς ἐκ τῶν πολυπλόκων συνδέσεων αἵτινες ὑφίστανται εἰς τὸ πλαίσιον τῶν δραστηριοτήτων τῆς.

Ὅπωςδὴποτε, ἐὰν ἡ ἀνάγκαις τῆς νοήσεως εἰς τὸ κάτοπτρον τῶν φαντασιακῶν μορφῶν εἶναι μία κατὰπτωσις, ἡ διάνοια κατέχει, εἰς στάδιον πλέον προκεχωρημένον τῆς χειραφετήσεώς τῆς ἀπὸ τῶν ἐπιγείων, τὸ μέσον ὅπως διαφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φαντασίας : ἀρκεῖ ὅπως, ἀφοῦ θραύσῃ τὸ κάτοπτρον τοῦ φανταστικοῦ, ὅπου ἡ ἰδίᾳ αὐτῆς ἐλευθερία εὐρίσκετο ἐν κινδύνῳ, ἐξαντικειμενισθῇ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς «θεωρίας» τῆς. Τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα ἡ διάνοια ἦτις, ἕως τότε, ἀνέφερε τὴν δραστηριότητά τῆς εἰς νοητὰ ἀντικείμενα μόνον μέσῳ τῶν παραστασιακῶν δυνάμεων, δρᾷ τοῦ λοιποῦ ἀφ' ἑαυτῆς, ἐφ' ὅσον, εἰς τὴν πραγματικότητα, εἶναι προγενεστέρα τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ γεννωμένης ἐντυπώσεως⁵. Ὡς πρὸς τὸ «κάτοπτρον», εἰκόνα ἀναγκαίαν εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Πλωτίνος καταφεύγει προκειμένου νὰ συγκεκριμενοποιήσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἐσωτερι-

1. Πβ. αὐτόθι. Ἡ ἐντατικοποίησις τῆς συνειδήσεως μέσῳ τῶν φαντασιακῶν τῆς δεδομένων φαίνεται νὰ εἶναι μακρόθεν σημαντικώτερα τῆς μέσῳ τῆς δημιουργίας τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀντλήσεως ὑποτιθεμένης ὡς λαμβανούσης χώραν τοιαύτης.

2. Πβ. Ἐνν., IV, 3, 30.

3. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 431a 16, 434a 10, 431b 7-13.

4. Πβ. Ἐνν., V, 3, 3 : «εἰ δὴ καὶ ἐξελλίττοι τὴν μορφήν μερίζει (sc. ἡ διάνοια) ἢ ἡ φαντασία ἔδωκεν». Πβ. III, 6, 10 : «ἐν φαντασίᾳ εἰκονικῇ κινούμενος ὁ λόγος ἢ ἡ κίνησις ἢ ἀπὸ τούτου μερισμός ἐστιν». Ὁ Πλωτίνος φρονεῖ ὅτι ὁ μερισμός οὗτος εἶναι μία ἀφαίρεσις τῆς μορφῆς ὀφειλομένη εἰς τὴν νόησιν. Πβ. VI, 6, 3 : «χωρίσας τὸ εἶδος τῇ διανοίᾳ».

5. Πβ. Ἐνν., I, 4, 10.

κῆς ἐξαντικειμενίσεως τῆς φαντασιακῆς νοήσεως, τοῦτο καταστρέφεται εὐθὺς ὡς ἡ ψυχὴ ἀναφερθῇ εἰς τὸ νοητόν¹. Ἡ νόησις καθίσταται τότε νόησις ἄνευ εἰκόνων, νόησις καθ' ἑαυτήν, καθαρὰ καὶ ἀδέσμευτος ὡς πρὸς τὸ αἰσθητόν². Οὕτω ἀποκεκαθαρμένη, ἐλευθεροῦται ἀπὸ τῶν κακῶν τῶν ἐγγενῶν εἰς τὴν πολλαπλὴν τῆς ὑπόστασιν³.

Πάντα ταῦτα εἶναι βεβαίως σύμφωνα πρὸς τὰς κυρίας γραμμὰς τῆς πλωινικῆς φιλοσοφίας. Ἐν σημαντικὸν πρόβλημα τίθεται ὡστόσον, ἐὰν θεωρήσωμεν ὅτι εἰς τὸ χωρίον ἔνθα γίνεται λόγος περὶ «συγκλασθέντος κατόπτρου»⁴ οὐδόλως μνημονεύεται ἡ θέασις τῶν νοητῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ὁλόκληρον τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν ψυχὴν κείμενον⁵. Τὰ δύο χωρία, μολονότι κάμνουν λόγον περὶ νοήσεως ἄνευ εἰκόνων, δὲν συμπίπτουν ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῶν. Ἐπὶ πλεόν, τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν δίδει τῆς ἐν λόγῳ ἀλλαγῆς ἐξηγήσιν ἀρκετὰ περίεργον, ἐφ' ὅσον τὴν ἀνάγει εἰς διαταραχὴν τῆς σωματικῆς ἁρμονίας. Ἡ ἰδέα εἶναι παλαιά, δυνάμεθα ὁμῶς ν' ἀμφιβάλωμεν περὶ τοῦ ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἐξυπονοεῖ ἀπλῶς καταστάσεις ἀσυνειδησίας ὡς ὑποβάλλει ὁ E. Bréhier, βεβαίῳν ὅτι «ἡ ἐξηγήσις τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν ὁ Πλωτῖνος παρέχει ἐνταῦθα εὐρίσκει τὸ παράλληλόν της παρ' Ἀριστοτέλει⁶ ἀποδίδοντι τὴν ἀσυνειδησίαν τοῦ ὕπνου εἰς τὴν διαταραχὴν καὶ τὴν ἡρεμίαν τῆς ψυχῆς»⁷.

Ἐχομεν συναγάγει ἀλλαχοῦ⁸ κείμενα τῶν ὁποίων ἡ σημασία καλύπτει τὴν τῶν δύο πλωινικῶν χωρίων. Ἀρκοῦμεθα ἐνταῦθα ὅπως ὑπενθυμίσωμεν

1. Πβ. αὐτόθι : «συγκλασθέντος τούτου» (sc. τοῦ κατόπτρου). Πβ. R. F e r w e r d a, *La signification des images et des métaphores dans la pensée de Plotin*, Groningen, Wolten 1965, σσ. 14 κ.ἐξ.

2. Πβ. Ἐνν., I, 4, 10 : «ἄνευ εἰδώλου ἡ διάνοια καὶ ὁ νοῦς νοεῖ καὶ ἄνευ φαντασίας ἡ νόησις τότε». Πβ. A. E. C h a i g n e t, μν. ἐργ., σ. 200 : «... pour que ces images soient vues de façon sensible... il faut que l'âme à qui elles appartiennent soit paisible et calme : alors nous avons à la fois conscience de l'activité de l'entendement et de la raison, et connaissance par des images des objets de ces facultés. Au contraire (quand) le corps trouble l'harmonie de l'âme, ces deux facultés agissent sans image, et la pensée n'est point accompagnée d'une représentation sensible... il n'y a point véritablement de pensée. C'est ce qui a fait reconnaître... que si la pensée n'est pas une image, elle se produit toujours avec une image». Πβ. Νεμεσ., σ. 135 (= 59) : «ποτὲ δὲ (sc. ἡ ψυχὴ), ἐν τῷ νῷ ὅταν νοῇ» (πβ. B. D o m a n s k i, μν. ἐργ., σ. 86, σημ. 1 : «d.h. beim unvermittelten Denken»). Δὲν νομίζομεν ὅτι ὁ Chaignet εἶδε τὴν ἀληθῆ σημασίαν τοῦ χωρίου. Πβ. κατωτέρω.

3. Πβ. Ἐνν., I, 1, 9 : «ἔσται τοῖνυν ἐκείνης ἡμῖν τῆς ψυχῆς ἡ φύσις ἀπηλλαγμένη αἰτίας κακῶν». Πβ. αὐτόθι, I, 8, 15.

4. Πβ. αὐτόθι, I, 4, 10.

5. Πβ. αὐτόθι, I, 1, 9.

6. *Προβλ.*, 30, 14.

7. E. Bréhier, ἐκδ. Ἐννεάδων, τ. 1, σ. 81, σημ. 1.

8. *La musique dans l'oeuvre de Platon*, σσ. 98 κ.ἐξ.

ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἁρμονίας τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ σώματος, εἴτα δέ, ἡ τῆς ἁρμονίας σώματος καὶ ψυχῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ εὐρίσκεται ἴσως πέραν τοῦ Ἀλκμαίονος καὶ διὰ τοῦ Ἐμπεδοκλέους¹, εὐρηταί στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν ιδέαν τῆς θραύσεως τῆς ἁρμονίας αὐτῆς², ἐκδὸλον κυρίως κατὰ τὰς ἐκστασιακὰς καταστάσεις ἐνθουσιασμοῦ, κορυβαντισμοῦ κλπ., καθ' ὅς ἡ μουσικὴ ἔπαιζε ρόλον ὅτε μὲν διεγερτικὸν ὅτε δὲ πρᾶντικόν³, καὶ καθ' ὅς ὑπετίθετο ὅτι ἡ ψυχὴ ἐγκαταλείπει τὸ σῶμα προκειμένου νὰ ἐνωθῇ πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς θεωρήσεώς της⁴. Ἀναλόγων καταστάσεων, πιθανῶς ὑποβαλλομένων αὐτῷ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Πλάτωνος, μνημονεύει ἐνταῦθα ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, τὰς ὁποίας καὶ γενικεύει, ἐφαρμόζων τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ιδέαν περὶ «θεωρητικῆς» ἐκστάσεως, ἐπὶ σχημάτων πιθανώτατα κοινῶς γνωστῶν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ. Πράγματι, ὁ ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμὸς καὶ ἡ μετὰ τοῦ νοητοῦ ἔνωσις δὲν εἶναι ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς ψυχῆς⁵; Διαπιστοῦται ὡς ἐκ τούτου θραύσις τῆς μεταξὺ τῶν συνιστάντων τὸν ἄνθρωπον στοιχείων ἁρμονίας, ἀποβαίνουσα ὅμως ἐξυγιαντικῇ, καθ' ὅσον ἐὰν γεννᾷ κακὰ διὰ τὸ σῶμα, ἐλευθερώνει ἀντιθέτως τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐπιδράσεως παντοίων εἰκόνων, καὶ διὰ τῆς ἰδικῆς της⁶.

Τὰ ἐπίπεδα τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, τοῦ σωματικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ, συνδέονται ἀκριβῶς πρὸς τὴν φαντασίαν, ἐπιβαλλομένην, ὑπὸ τῶν πολλαπλῶν τῆς λειτουργιῶν, ὡς κατ' ἐξοχὴν συνθετικὴν λειτουργίαν⁷

1. Πβ. αὐτόθι, σ. 100 καὶ σημ. 5· σ. 102 καὶ σημ. 6.

2. Πβ. αὐτόθι, σσ. 105 - 108, ἐνθα ἔχομεν ἐπίσης συναγάγει τὴν σημαντικώτεραν σχετικὴν βιβλιογραφίαν μέχρι τοῦ 1959.

3. Πβ. E. R. Dodds, *The Greeks and the irrational*, Berkeley and Los Angeles, Univ. of Calif. Press, 1951. P. - M. Schuhl, *Les premières étapes de la philosophie biologique*, ἐν *Rev. d'Hist. des Sciences*, τ. 4, σσ. 197 - 221. H. Jeanmaire, *Le traitement de la mania dans les mystères de Dionysos et des Corybantes*, ἐν *Journal de Psychologie*, 1949, σσ. 64 - 82. Τοῦ αὐτοῦ, *Le satyre et la ménade, remarques sur quelques textes relatifs aux danses orgiaques*, ἐν *Mélanges Ch. Picard*, Paris, P. U. F., 1949. I. - M. Linforth, *The corybantic rites in Plato*, ἐν *Univ. of Calif. Publ. in Class. Philol.*, τ. 13, 1946, σσ. 121 - 162. Τοῦ αὐτοῦ, *Telestic madness in Plato, Phaedrus*, 244d-e, αὐτόθι, σσ. 163 - 172.

4. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι κοινὴ εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐκφράσεις τῆς ἀρχαϊκῆς νοοτροπίας.

5. Πβ. ἐπ' αὐτοῦ W. Eborowitz, *La contemplation selon Plotin*, Torino, Soz. Ed. Intern., 1958, μετ' ἐνδιαφερούσης βιβλιογραφίας, σσ. 87 - 90.

6. Πβ. F. Bourbon di Petrella, μν. ἔργ., σσ. 9 - 10. P. O. Kristeller, μν. ἔργ., σ. 16. J. Trouillard, *La purific. plot.*, σσ. 186 κ.ἐξ. Πβ. καὶ *'Erv.*, IV, 3, 33.

7. Πβ. *'Erv.*, IV, 4, 3: «μεθόριον οὐσα καὶ ἐν τοιοῦτῳ κειμένη ἐπ' ἄμφω φέρεται». Αὐτόθι: «φαντασία δὲ μεταξὺ φύσεως τύπου καὶ νοήσεως». Ἡ ἄποψις αὕτη δὲν συμ-

μετέχουσιν τῶν ἀντιστοιχῶν αὐτῶν δραστηριοτήτων¹, ἀφοῦ, ἀφ' ἐνός, ἡ ἔντασις τῶν παραστάσεων τῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διαρκείας τῶν αἰσθησιακῶν τοιούτων², καί, ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἰδία τροφοδοτεῖ τὴν διανόησιν. Κυριολεκτικῶς, ἡ φαντασία δὲν ἔχει ἀντικείμενον. Ὡς τοιοῦτο θεωρεῖται συχνάκις ἐν αἴσθημα, ἥτοι ἐν μορφικὸν δεδομένον³. Ἐπειδὴ ὁμως αὕτη παρέχει εἰς τὴν νόησιν τὰ στοιχεῖα τῆς⁴, δύναται, μολοντόι οὐδόλως ταυτίζεται πρὸς ἐκείνην⁵, νὰ θεωρηθῇ ὡς προσφέρουσα εἰς τὴν συνείδησιν ἂν ὄχι πραγματικότητος, τοῦλάχιστον ἀπεικάσματα τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος⁶. Ἐὰν δέ, ὡς ὁ Πλάτων νομίζει, ἡ αἰσθητὴ αὕτη πραγματικότητος εἶναι, μὲ τὴν σειρὰν τῆς, ἀπείκασμα μιᾶς πραγματικότητος νοητῆς⁷, ἀντιλαμβάνεται τις κατ' ὁπόσους βαθμοὺς τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας, μορφαὶ κεναὶ ἀμέσου πραγματικοῦ περιεχομένου⁸, θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι κατώτερα τῶν δεδομένων τοῦ λόγου⁹, ὡς καὶ ὁπόσον εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὀδηγήσουν εἰς πλάνην. Ἡ φαντασία ὁμως εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν συνείδησιν καθ' ὃ μέτρον, ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς, αἰσθητὸν καὶ νοητὸν συναντῶνται. Ἡ ψυχὴ ἔχει ἀνάγκην ἐνός ὀργάνου¹⁰ διὰ νὰ συλλάβῃ τὸ αἰσθητόν. Ὡς

πίπτει ἀκριβῶς πρὸς τὴν τοῦ Π ρ ό κ λ ο υ, ζητοῦντος, ὄχι ἄνευ δυσκολιῶν, ὑλοποιουμένων δι' ἐλαφρῶν ἀντιφάσεων, νὰ τοποθετήσῃ, μὲ περισσοτέρας λεπτομερείας, τὴν φαντασίαν μεταξὺ τῶν ἄλλων ψυχικῶν δυνάμεων. Διὰ τὸν G. Martano, *L'uomo e dio in Proclo*, Napoli, Ist. Ed. del Mezzog., 1952, μεταφράζοντα τὸν ὅρον *φαντασία* διὰ «*rappresentazione sensibile*» (σ. 62), ἡ φαντασιακὴ λειτουργία «*è come lo sguardo che l'anima getta verso il mondo della γένεσις (Εἰς Τίμ., § 82, I, 267 κ.ἑξ., Diehl)*... Perciò la rappresentazione sensibile tiene il mezzo tra la pura sensazione e l'opinione». Ἐπὶ τῶν δυσκολιῶν ταξινομήσεως τῆς φαντασίας παρὰ Πρόκλω, πβ. *Εἰς Τίμ.*, § 76, I, 247 κ.ἑξ., Diehl, καὶ *Περὶ προνοίας*, κεφ. X κ.ἑξ. καὶ XX καὶ ἑξ. πβ. G. Martano, μν. ἔργ., σ. 62 καὶ σημ. 66. πβ. καὶ *Εἰς Ἀλκιβ. Α'*, 199, 7-8, Westerink (= 199 Greuzer): «ὅσα γὰρ ἐνὺλως ἡ αἰσθησις γινώσκει ταῦτα αὐλότερον ἐν τῇ φαντασίᾳ». πβ. αὐτόθι, 140, 17, West. (= 140 Cr.): «νοῦς γὰρ προσεχῶς ὑπὲρ διάνοιαν, διάνοια δὲ ὑπὲρ δόξαν καὶ φαντασίαν». πβ. T. H. Whittaker, *The neo-platonists. A study in the history of hellenism*, 4η ἐκδ. (κατὰ τὴν ἐκδ. τοῦ Cambridge, 1928), Hildesheim, Olms, 1961, σ. 51, ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς φαντασίας ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ Πλωτίνον: «*The higher and the lower powers of the soul meet in the imaginative faculty*».

1. πβ. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 196.

2. πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 29 καὶ IV, 4, 3.

3. πβ. αὐτόθι, I, 1, 2.

4. πβ. A. E. Chaignet, ἔνθ' ἂν.

5. πβ. W. R. Inge, μν. ἔργ., τ. I, σ. 122.

6. πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 29.

7. πβ. *Πολ.*, I', 603b κ.ἑξ.

8. πβ. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 198.

9. πβ. *Ἐνν.*, IV, 4, 13.

10. πβ. αὐτόθι, G. H. Clark, μν. ἔργ., σ. 371. T. H. Whittaker, μν. ἔργ., σ. 51.

πβ. Π λ ο υ τ., *Ἐπιτ.*, I, καὶ *Περὶ γεν. ψυχ.*, 1032: «ὀργάνους... φαντασίας... καὶ μνήμας». πβ. Ἀ ρ ι σ τ., *Περὶ ψυχῆς*, 432a 1-2.

ἐκ τοῦ μεικτοῦ καὶ ἐνδιαμέσου χαρακτηρὸς τῆς, ἡ φαντασία ἐπιτελεῖ λειτουργίαν ὀργάνου διὰ τὴν ψυχικὴν δραστηριότητα οὖσαν ἐπίσης ἀναζητήσιον ἐπαφῆς πρὸς τὸ αἰσθητὸν ὅπερ εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ πλαίσιον τῆς σωματικῆς ὑπάρξεως¹.

Ἡ λύσις αὕτη, ὑπερβολικῶς εὐκολος, ἐπόμενον εἶναι νὰ θέτῃ μὲ τὴν σειράν τῆς νέας, σοβαρά, προβλήματα ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς καὶ τῶν δυνάμεων τῆς². Ἡ φαντασία συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν μνήμην³. Ἡ σύνδεσις αὕτη φαίνεται ἐπιτρέπουσα τὴν προσωρινὴν ἀποφυγὴν δραματικῆς ἐκρήξεως τῆς ψυχικῆς δραστηριότητος εἰς αὐτονόμους δυνάμεις, ἐκρήξεως ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι τελεσιδικὸς εὐθὺς ὡς ἡ μνήμη τῶν ἐπιθυμιῶν λ.χ. ἤθελεν ἀποδοθῆ εἰς τὸ ἐπιθυμητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ἡ τῶν ἀντιλήψεων, εἰς τὸ ἀντιληπτικόν, ἡ δὲ τῶν νοημάτων, εἰς τὸ νοητικόν⁴. Ἡ φανταστικὴ δραστηριότης ἐξασκεῖται συνεπῶς μᾶλλον κατὰ τρόπον συνθετικόν⁵. Ὅπωςδὲποτε, μολονότι ἡ λειτουργία τῆς μνήμης δὲν εἶναι κτῆμα τοῦ συνθέτου ὄντος, τὸ ὁποῖον ἀποτελοῦμεν, ἀλλ' αὐτῆς ταύτης τῆς ψυχῆς, τὰ ἀναμνήματα ὅσα φθάνουν μέχρι τῆς τελευταίας ταύτης προέρχονται ὄχι μόνον ἐκ τῆς αὐθορμήτου αὐτῆς δραστηριότητος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς δραστηριότητος τῆς γεννωμένης ἐν αὐτῇ ὡς ἀποτελέσματος τῆς συνδέσεώς τῆς πρὸς τὸ σῶμα⁶. Οὕτω, ἐμμέσως, ὁ φυσικὸς ὁργανισμὸς συνδέεται πρὸς τὴν ψυχὴν μέσῳ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς φαντασίας καὶ τῆς μνήμης συλλήβδην⁷.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ἤδη διακρίνει τὴν ἑλλογον φαντασίαν ἀπὸ τῆς αἰσθησιακῆς τοιαύτης⁸. Κυρίως ἡ τελευταία αὕτη ἐπιδέχεται σύνδεσιν πρὸς τὴν μνήμην προκειμένου ν' ἀποτελέσῃ τὸ κατ' ἐξοχὴν παραστάσιακόν

1. Πβ. 'Enn., II, 9, 2. Chr. Rutten, Les catégories du monde sensible dans les Ennéades de Plotin, Paris, Les Belles Lettres, 1961, σσ. 37 κ.έξ.

2. Θὰ δεῖξωμεν ὅτι αἱ δυσκολίαι αὗται εἶναι συμφυεῖς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦ φανταστικοῦ παρὰ Πλωτίνῳ· ὅτι, ἐὰν ἐπιμένῃ τις νὰ τὸ θεωρῇ ὑπὸ τὴν γωνίαν μιᾶς φανταστικῆς δραστηριότητος, συναντᾷ ἐμπόδια ἀνυπέρβλητα· καὶ ὅτι, ἀντιθέτως, θὰ ἦτο τις εἰς θέσιν νὰ διίδη μίαν λύσιν βασικωτέραν ἐὰν θεωρήσῃ τοῦ λοιποῦ τὸ πρόβλημα ὑπὸ τὴν γωνίαν τῆς δυναμικότητος τῆς εἰκόνας.

3. Ὁ Th. Whittaker, ἐνθ' ἂν., θεωρεῖ τὸ φανταστικόν ὡς τὸ ὄργανον τῆς μνήμης καὶ τῆς αὐτοσυνειδήσεως.

4. Πβ. αὐτόθι.

5. Πβ. ὡστόσον P. V. Pistorius, Plotinus and Neoplatonism, Cambridge, Bowes and Bowes, 1952, ὅστις, προκειμένου περὶ τῆς μνήμης παρὰ Πλωτίνῳ (σσ. 105 - 108), οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν περὶ φαντασίας.

6. Πβ. 'Enn., IV, 3, 27.

7. Πβ. Th. Whittaker, μν. ἔργ., σ. 48.

8. Ἡ διάκρισις δὲν ἀπορρίπτεται διαρρήδην παρὰ τοῦ Πλωτίνου ὅστις ὡστόσον τὴν ἀντικαθιστᾷ δι' ἄλλης, ἀναλόγου. Πβ. 'Enn., IV, 3, 30.

ὄργανον. Ἡ τοιαύτη σχέσις δυνατόν ν' ἀναστραφῇ, ὥρισμένοι δὲ ἐρμηνεύονται τῆς πλωτικῆς διανοήσεως δὲν παρέλιπον νὰ τὸ πράξουν, οἷος ὁ Chaignet βεβαιῶν ὅτι «ἡ μνήμη εἶναι πρᾶξις τῆς φαντασίας»¹. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακρίσεως δύο μνημῶν, εἶναι δυνατόν νὰ χωρήσῃ τις εἰς τὴν διάκρισιν δύο φαντασιῶν ἑκατέρα τῶν ὁποίων θὰ συνεδέετο ἀντιστοίχως πρὸς ἑκατέραν μνήμην. Ἡ θεωρία αὕτη ἐξάγεται ἐκ τῆς μεταφυσικῆς στάσεως τοῦ Πλωτίνου. Ἐναντι τοῦ προβλήματος τῆς ψυχῆς ἥτις, ἀφ' ἐνός, προκύπτουσα ἐκ τῆς κοσμικῆς τοιαύτης, παράγει ἀφ' ἑαυτῆς πάντοτε τὰς εἰκόνας ὧν ἔχει συνειδήσιν², καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἡνωμένη πρὸς τὸ σῶμα, ἀποβαίνει τὸ δοχεῖον τῶν αἰσθητῶν δεδομένων ὧσων φθάνουν μέχρις αὐτῆς³ ἀποκεκαθαρμένων τρόπον τινά, καὶ εἰς τὰ ὅποια προστίθενται αἱ ὑπὸ τοῦ διεξοδικοῦ λόγου δημιουργηθεῖσαι εἰκόνας⁴. Αἱ δύο αὗται κατηγορίαι δεδομένων, διαφερουσai ὥς ἐκ τῆς προελεύσεώς των, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναμειχθῶν⁵. Οὐδὲν ὅμως ἐμποδίζει ὅπως, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς εἰσβολῆς τῶν αἰσθητῶν παραστάσεων εἰς τὴν ψυχὴν, αἱ εἰκόνας ὅσαι ἀπετυπώθησαν ἐπ' αὐτῆς πρὸ τῆς μετὰ τοῦ σώματος ἐνώσεώς της, ὑπάρξουν ἐνεργεῖα, ἂν μὴ ὥς κοινὰ ἀναμνήματα, τοῦλάχιστον ὥς ἀναμνήσεις πλατωνικοῦ τύπου. Οὕτω, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας ἡ ὁποία ἀντιθέτει τὴν δύναμιν πρὸς τὴν ἐνεργεῖαν⁶, μία ἀξιόλογος ἐρμηνεία τῆς πλατωνικῆς⁷ περὶ ἀναμνήσεως θεωρίας ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου⁸. Κατ' ἀρχήν, ἡ συρροὴ εἰκόνων προερχομένων ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου οὐδὲν ὥς παρενοχλεῖ⁹ τὴν ψυχὴν ἥτις ἄλλωστε τὰς δέχεται δίκην κατόπτρου¹⁰, παραμένουσα ὥστόσο τὸ πλάσιον εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἀναμνήσεις της ὑφίστανται τοῦ λοιποῦ ἐνεργῶς κατόπιν τῆς ἐπαφῆς των πρὸς τὰς εἰκόνας τὰς ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ὕλης προερχομένας¹¹, προκειμένου νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν ἐν αὐτῇ παρου-

1. Πβ. μν. ἔργ., σ. 200.

2. Πβ. Ἐνν., I, 1, 8 καὶ II, 3, 9. Πβ. καὶ V, 5, 2: «οὐ...δεῖ...ἔξω τὰ νοητὰ ζητεῖν».

3. Πβ. αὐτόθι, I, 8, 15.

4. Πβ. αὐτόθι, I, 4, 10: «δεῖ γὰρ τὸ πρὸ τῆς ἀντιλήψεως ἐνέργημα εἶναι».

5. Πβ. αὐτόθι, III, 6, 9.

6. Πβ. λ.χ. Μτφ., Γ, 4, 1007b 28, καὶ Θ, 3, 1047a 18.

7. Πβ. λ.χ. Μέν., 81a κ.ἐξ., Φαῖδρ., 246a κ.ἐξ., Ἐνν., IV, 3, 25: «τῷ δὲ καὶ ἐνεργεῖν ἦδη ταῖς ἐνεργούσαις ἃ εἶχον μνήμην καὶ ἀνάμνησιν προστιθέναι ἑοίκασιν οἱ παλαιοί». IV, 4, 4: «παυσαμένης οὖν τῆς ἐν τῷ νοητῷ ἐνεργείας, εἶδεν ἃ πρότερον ἡ ψυχὴ, πρὶν ἐκεῖ γενέσθαι, ἰδοῦσα ἦν». V, 3, 2: «στρέφεται καὶ γινώσκειν» [κατὰ τὴν ἐνόρασιν]. Ὁ Ἀριστ., Περί μν. καὶ ἀναμν., 449b 5-6, διακρίνει ἡδὴ τὴν ἀνάμνησιν ἀπὸ τοῦ μνημονεύειν.

8. Πβ. F. Bourbon di Petrella, μν. ἔργ., σ. 14. Ἐπὶ ὥρισμένων δυσκολιῶν ἀναφορῶν ἐν προκειμένῳ, πβ. J. Trouillard, La purific. plot., σ. 37.

9. Πβ. Ἐνν., III, 6, 3.

10. Πβ. αὐτόθι, I, 4, 10: «ὥσπερ τὸ ἐν κατόπτρῳ».

11. Πβ. αὐτόθι, IV, 6, 3.

σίαν τῶν πρώτων τούτων δεδομένων τὰ ὅποια ἐκινδύνευεν ἐκείνη νὰ ἀπολέσῃ¹.

Ἐνταῦθα εὐρίσκει τὴν θέσιν τῆς ἡ παράδοξος τοῦλάχιστον ὑπόθεσις τοῦ Πλωτίνου, καθ' ἣν εἶναι δυνατόν, ἐπὶ πλεόν τῶν ὥς ἄνω δύο μνημῶν καὶ δύο φαντασιῶν², νὰ συλλάβωμεν τὴν ὑπαρξιν καὶ δύο χωριστῶν ψυχῶν³, ὧν ἑκατέρα ἐξυπηρετεῖται ὑπὸ δύο μνημῶν καὶ δύο φαντασιῶν, συμφώνως πρὸς τὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἐγένετο δεκτόν. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀντιφάσκει ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς ψυχῆς, ἄποψιν ἤδη σοβαρῶς κλονισθεῖσαν, καὶ ἀφ' ἑτέρου κινδυνεύει νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἄτοπον ιδέαν τῆς ὑπάρξεως τεσσάρων διακεκριμένων φαντασιῶν ἐντὸς ἐκάστης προσωπικῆς συνειδήσεως, τοῦθ' ὅπερ, ἐπὶ πλεόν, θὰ ἀντέφασκε καταφανῶς πρὸς τὴν ἄποψιν τῆς φαντασιακῆς λειτουργίας ὡς λειτουργίας συνθετικῆς, ἐτι περισσότερον ἢ ἡ παραδοχὴ τῆς ὑπάρξεως δύο μόνον χωριστῶν φαντασιῶν. Οὕτω, ἡ θεώρησις αὕτη μολονότι προκύπτει, ὡς εἶδομεν, ἐκ τῆς γενικῆς στάσεως τοῦ Πλωτίνου ἔναντι τοῦ μεταφυσικοῦ προβλήματος τῆς ψυχῆς, φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀντιτίθεται ριζικῶς πρὸς αὐτήν. Θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ ἀντιμετωπίσῃ τις αὐτὴν τὴν δυσκολίαν ἐπικαλούμενος τὴν περὶ φαντασίας ὡς δυνάμεως μὲ πολλαπλᾶς λειτουργίας ἄποψιν. Θὰ ἦτο ὅμως τοῦτο ἄρᾳ γε ἄρκετόν; Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Πλωτίνου δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἀχρήστου πολυτελείας καταφυγῆς εἰς διαδοχικὰς διχοτομίας ἐὰν δὲν ὑπῆρχε πρὸς τοῦτο μείζων ἀποχρῶν λόγος.

Ὁ φιλόσοφος λαμβάνει ὡς σημεῖον ἐκκινήσεως τῶν συλλογισμῶν του ὄχι τὸσον τὴν πρὸς τὸ αἰσθητὸν καὶ πρὸς τὸ νοητὸν συγχρόνως ἀποκλίνουσαν κίνησιν τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος, ὅσον τὴν συγκλίνουσαν τοιαύτην τῶν ὑλικῆς καὶ ἰδεατῆς προελεύσεως εἰκόνων πρὸς τὴν κατ' ἐξοχὴν παραστασιακὴν δύναμιν οἷα εἶναι ἡ φαντασία. Ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τοῦ φιλοσόφου φαίνεται νὰ εἶναι ὅπως ἀξιοποίησιν τὴν ἔννοιαν ὄχι τῆς φαντασίας, ἀλλὰ τῆς εἰκόνης. Ὅτι κυρίως τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ δείξῃ ὅτι ἡ εἰκὼν δὲν εἶναι δημιουργημὰ τῆς εὐαισθησίας, ἀλλὰ μᾶλλον συνδυασμὸς δύο μορφῶν, μιᾶς αἰσθητῆς καὶ μιᾶς νοητῆς⁴, διὸ καὶ καταφεύγει εἰς τὴν προηγηθεῖσαν διαίρεσιν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν παραστασιακῶν δυνάμεων. Τοῦτο ἐπιτρέπει ἀκριβῶς εἰς αὐτὸν νὰ διατείνεται ὅτι λόγῳ τῆς ὑπεροχῆς τῆς εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς ψυχῆς ἰδιαζούσης φαντασίας, ἐκεῖνο ἐπιβάλλεται ἐπὶ τοῦ ἐτέρου, εἰς τρόπον ὥστε, ἐκ δύο εἰκόνων προε-

1. Πβ. αὐτόθι, III, 6, 2 : «ἔχει ὁ εἶδε καὶ αὐτὸς οὐκ ἔχει».

2. Πβ. αὐτόθι, IV, 3, 31 : «δύο τὰ φανταστικά».

3. Πβ. αὐτόθι : «ἑκατέρα δὲ ἡ ψυχὴ».

4. Μεθ' ὅλων τῶν παρακολουθημάτων τούτου ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς δυναμικότητος τῆς συνειδήσεως.

λεύσεως ἀντιθέτου νά προκύπτῃ μία εἰκὼν σχεδὸν ἐνιαία ¹, τῆς ἐκ τῆς φαντασίας τῆς κωτωτέρας ψυχῆς προερχομένης, παραμενούσης δίκην σκιᾶς τῆς πρώτης ², ὑπὸ τὸν ὅρον βεβαίως ὅπως ἢ μεταξύ τῶν δύο ψυχῶν σχέσις παραμένῃ σχέσις ἀρμονικῇ, ἄλλως ³ ἢ ρῆξις ἐπιτελεῖται διὰ τῆς παραλλήλου ὑπάρξεως δύο εἰκόνων παρομοίας δυνάμεως ⁴.

Ἡ εἰς τὴν βάσιν τοῦ τελευταίου τούτου γεγονότος εὕρισκομένη διαταραχὴ εἶναι φύσεως ὅλως διαφόρου ἐκείνης ἐκ τῆς ὁποίας προέκυπτεν ἀπουσία πάσης εἰκόνας καὶ τὴν ὁποίαν ἐξητάσαμεν προηγουμένης. Ἐκεῖ ἐπρόκειτο περὶ καταλύσεως τῆς ἀρμονίας τῶν στοιχείων τοῦ σώματος, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἡ μοναδικὴ ψυχὴ ἦτο ἐλευθέρᾳ νά ἐπιδοθῇ εἰς τὴν θέσιν τῶν νοητῶν τῆς ἀντικειμένων. Ἐνταῦθα, ἀντιθέτως, πρόκειται περὶ δύο ψυχῶν διακεκριμένων καὶ ἐν διαφωνίᾳ πρὸς ἀλλήλας εὕρισκομένων, ἐξ ὧν προκύπτουν δύο διακεκριμέναι εἰκόνες. Οὕτω, κατὰ Πλωτῖνον, ἐνδέχεται, κατὰ περίπτωσιν, νά ὑπάρχῃ συγχρόνως συνειδήσις μιᾶς, δύο ἢ πολλῶν ⁵ εἰκόνων ἀντιτιθεμένων πρὸς ἀλλήλας, ἢ καὶ ἀπουσία πάσης εἰκόνας, ἥτοι νά ὑφίστανται φανταστικαὶ δομαὶ

$$ε_0, ε_1, ε_1 + ε_2, \dots, ε_1 + \dots ε_n \text{ }^6:$$

ἀρνητικά, ἐνιαῖα, ἀντιθετικά, λειτουργικά κλπ., κατὰ περίπτωσιν. Ἡ δυσκολία τὴν ὁποίαν ἡ τοιαύτη προοπτικὴ συνεπιφέρει διὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ὅλου συστήματος ἀπασχολεῖ καταφανῶς τὸν Πλωτῖνον ὅστις ἐπιχειρεῖ ὅπως ἐπιλύσῃ αὐτὴν ἀνατρέχων εἰς τρίτην ἐξήγησιν, δις ἑμμεσον, τοῦ ἐν λόγῳ θέματος, ἐξήγησιν ἢ ὁποία μάλιστα ἀντιφάσκει πρὸ αὐτό, ἀφοῦ προϋποθέτει τὴν ἐνότητα τῆς ὑπάρξεως, καὶ δὴ καὶ τῆς συνειδήσεως, πρᾶγμα ποὺ ἀκριβῶς ἐγένετο ἀντικείμενον προηγουμένης ἀρνήσεως. Οὕτω βεβαιοῦται ὅτι, ὑποτιθεμένης διαφωνίας μεταξύ ψυχῶν, εἰκόνες ἀντιτιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας μορφοῦνται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐὰν μᾶς διαφεύγῃ ἡ διττὴ τῶν παρουσίᾳ, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἀγνοοῦμεν ὅτι ἔχομεν δύο ψυχάς ⁷,

1. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 31 : «ἐν τῷ φάντασμα γίνεται». Πβ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς*, 434a 10 : «ἐν ἐκ πλειόνων φαντασμάτων».

2. Ἡ δίκην ἀπαυγασματος συνοδεύοντος ἐντονον φῶς. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 31.

3. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἄρματος τῆς ψυχῆς ἐν τῷ πλατωνικῷ *Φαῖδρῳ* εἶναι ἐνταῦθα καταφανής. Ἐπὶ τῆς περὶ τῆς ἀρμονίας τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς θεωρίας (δὲν πρόκειται περὶ τῆς πλατωνικῆς κριτικῆς τῆς θεωρίας περὶ τῆς ψυχῆς - ἀρμονίας, *Φαῖδ.*, 92b-c) καὶ τῆς δαμωνείου προελεύσεώς της, πβ. *La musique dans l'oeuvre de Platon*, σσ. 67 κ.ἑξ., 327 κ.ἑξ., 342 κ.ἑξ.

4. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 31.

5. Συμφῶνως πρὸς τὴν ὑπόθεσιν περὶ συνεχοῦς διχοτομήσεως τῶν δυνάμεων.

6. Ἐνθα αἱ ἀξίαι τῶν ἰδιαιτέρων εἰκόνων διαφέρουν βασικῶς ἀλλήλων.

7. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 31 : «λανθάνει δὲ τὸ ἐν ἑτέρῳ, ὅτι καὶ ὅλως τὸ διττὸν τῶν ψυχῶν λανθάνει».

καθ' ὅσον αὐταὶ ἐνοῦνται εἰς ἓν καὶ μόνον ὑποκείμενον. Ἐξ αὐτῶν, ἡ μία καθορᾷ τὰ πάντα. Πλήν, καταλείπουσα τὸ σῶμα, καταλείπει εἰς τὴν λήθην καὶ ὅσα γεγονότα ἀνήκουν εἰς τὴν ἐτέραν ψυχὴν¹ συναποκομίζουσα μόνον ὅσα σαφῶς ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν.

Δύο νέαι δυσκολίαι ἀναφύονται ἐνταῦθα. Ἀφ' ἐνὸς διαπιστοῦται μὴ ἀναγωγιμότης τῆς ἤδη σημειωθείσης ἀντιφάσεως, τῆς ἐπιχειρηματολογίας οὐσης ἐλάχιστα ὁμοιογενεῶς, ἀφοῦ προτίθεται νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως τὴν ὁποίαν ἡρνήθη προηγουμένως ἐπικαλουμένη τὴν ἀρχὴν τοῦ χωρισμοῦ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ὑπάρξεως, ὑπάρξεως ἐν ὀνόματι τῆς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε γίνεαι λόγος περὶ ἐνότητος τοῦ ὄντος. Πράγματι, παρατηροῦμεν μίαν ὀλίσθησιν ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς φαντασίας πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς εἰκόνης, ἡ ὁποία, ὡς εἵπομεν ἤδη, φαίνεται νὰ ἐνδιαφέρῃ κυρίως τὸν Πλωτίνον ὅστις ἐκδήλως φροντίζει νὰ δώσῃ ἀξιόπιστον ταύτης ἐρμηνείαν. Ἀφ' ἐτέρου, διαπιστοῦται σύγχυσις μεταξὺ *φαντασίας* («φανταστικοῦ») καὶ *μνήμης*, ἡ μᾶλλον *ὀλίσθησις* ἀνεπαίσθητος ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐννοίας εἰς τὴν ἐτέραν, ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου εἰς τὸ ὁποῖον τὸ θέμα ἐκτίθεται, αὐταὶ ἐθεωροῦντο ὡς συνδεόμεναι κατὰ τρόπον ὥστε νὰ παραμείνουν διακεκριμέναι, τῆς μνήμης μόνης ἀναφερομένης, ὑπὸ ὀρισμένους ὅρους, εἰς τὴν φαντασίαν, συνεπῶς τῆς συνδέσεως τῶν οὐσης ἀνυσματικῆς². Ὅπως δὴποτε, ἡ ἐν λόγῳ σύγχυσις, ἂν εἶναι δυσκώλως παραδεκτὴ, ἐξηγεῖται ὡς ἐκ τοῦ κοινοῦ παραστασιακοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ ἀποδιδόμενου ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου εἰς ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις.

Ἡ αὐτὴ τάσις πρὸς θεώρησιν τῆς συνειδήσεως ὡς ὅλου διαιρετοῦ ἐμφανίζεται ὑπὸ πλείονας ἀπόψεις. Οὕτω λ.χ. ἡ παραστασιακὴ δύναμις τῆς φαντασίας λαμβάνεται ὡς ἀμέσως συνδεομένη πρὸς τὸ ἐξώλογον μέρος τῆς ψυχῆς τὸ διεγειρόμενον ὑπὸ τῶν *φαντασιῶν* ἥτοι τῶν ἰδιαιτέρων παραστάσεων³. Αἱ σχέσεις τῶν εἶναι πολὺπλοκοὶ ὡς ἐκ τοῦ ὅτι ἡ φαντασία εἶναι, ἐξ ἄλλου, σύνθετον τμῆμα τῆς μνήμης. Ἡ τελευταία αὕτη φαίνεται συνεχῶς ἀπασχολοῦσα τὴν διάνοησιν τοῦ Πλωτίνου εἰς τὸν ὁποῖον ἡ φύσις τῆς ὑποβάλλει ὀρισμένας ἐνδείξεις δυναμένας ν' ἀποκαλύψουν τὴν φύσιν τοῦ πνευματικοῦ βίου. Οὐδόλως, ὡς εἶδομεν, πρόκειται περὶ ἀναμνήσεως πλατωνικῶν Ἰδεῶν τὰς ὁποίας ὑποτίθεται ὅτι ἡ ψυχὴ ἐθεάσθη κατὰ τὴν προϋπαρξίν της εἰς τινὰ ὑπερουράνιον περιοχὴν, καὶ τὰς ὁποίας ἀνακαλεῖ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐνὸς καλῶς ἀχθέντος συλλογισμοῦ, ἀλλὰ περὶ διατη-

1. Πβ. A. E. Chaignet, *μν. ἔργ.*, σ. 201. Πβ. Ἑρν., IV, 3, 31 : «ἐώρα οὖν ἡ ἐτέρα πάντα καὶ τὰ μὲν ἔχει ἐξεληθούσα, τὰ δ' ἀφίησι τῶν τῆς ἐτέρας».

2. Πβ. αὐτόθι : «τοῦ φανταστικοῦ ἡ μνήμη».

3. Πβ. Ἑρν., I, 8, 15. Νεμεῒς., *Περὶ φυσ. ἀνθρ.*, σ. 171, 8 (Matthaei). Πβ. W. Jaeger, *μν. ἔργ.*, σσ. 7-8.

ρήσεως, ἐν τῇ συνειδήσει, διαφόρων βιωμάτων ἐχόντων, κατὰ τὸ πλεῖστον, τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν εὐαισθησίαν. Ὡσαύτως, δὲν πρόκειται περὶ παροχῆς ὀρισμοῦ, σχεδὸν πραγματιστικοῦ, τῆς μνήμης, ἀφοῦ τοιοῦτον ὀρισμὸν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν παρέλιπε νὰ παράσχη ὁ ἴδιος ¹, ἀκολουθηθεὶς εἰς τοῦτο συχνάκις ὑπ' ἄλλων φιλοσόφων, ἀλλὰ περὶ ἐξηγήσεως τῆς ἐνδοτέρας φύσεως τῆς ψυχικῆς δυνάμεως τῆς καθιστώσης τὸ ἀνάμνημα δυνατόν ². Ποία εἶναι, διερωτᾶται ὁ Πλωτῖνος, ἡ φύσις ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀναμνῆσκειται; Τοῦτο εἶναι ἀπόκτημα, γνῶσις ἢ ἐντύπωσις, δὲν δύναται δὲ νὰ ἐνυπάρχῃ εἰς ὄντα ἀπαθῆ καὶ ἐξωχρονικά ³. Πῶς ἐν ὄν πάντοτε ὅμοιον πρὸς ἑαυτὸ εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀναμνήματα ⁴; Ὡστόσον, τί ἐμποδίζει ἐν τοιοῦτο ὄν νὰ γνωρίζῃ, χωρὶς νὰ μεταβάλλεται, τὰς μεταβολὰς τῶν ἄλλων ὄντων; Ἐὰν δὲ ἀκολουθῇ τὰς μεταβολὰς τῶν μεταβαλλομένων ὄντων, θὰ νοῇ τὰ πράγματα τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἐνέργεια τῆς ἀναμνήσεως προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ὄν τοῦτο νοεῖ πράγματα διαφορετικά. Ὡς πρὸς τὰ νοήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς ἑαυτὸ, δὲν πρέπει νὰ λέγωμεν ὅτι ἀναμνῆσκειται αὐτῶν, καθ' ὅσον δὲν εἶναι ἐξωτερικά ὡς πρὸς αὐτὸ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ τὰ συγκρατήσῃ ἵνα μὴ ἀπέλθουν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἄλλωστε θὰ ἔδει νὰ φοβῆται μήπως ἡ ἰδία αὐτοῦ οὐσία τοῦ διαφύγῃ ⁵.

Ὁ Πλωτῖνος προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῇ διὰ μιᾶς καὶ μόνης ἐκφράσεως τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διατυπωθεῖσαν διάκρισιν. Κατ' αὐτόν, ἡ ἐξωχρονικὴ ψυχὴ ὑπόκειται εἰς τινὰ χρονικότητα λόγῳ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἐνώσεώς της, διὸ καὶ ἡ θέασις τῶν νοητῶν δεδομένων, ἐξασκουμένη εἰς πλαίσιον ἐξωχρονικόν, ἐπικαλύπτεται ὑπὸ τῆς εὐαισθησίας, δυνάμει ἐνδοχρονικῆς ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδίων αὐτῆς δεδομένων. Αἱ

1. Πβ. λ.χ. *Περὶ μν. καὶ ἀναμν.*, 449b 5 - 6.

2. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 25. Διὰ τὸν E. Bréhier, ad loc., τ. 4, σ. 92 καὶ σημ. 2, εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην, γενομένην ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνθ' ἂν, ὀφείλεται ἡ σημασία τὴν ὁποῖαν ὁ Πλωτῖνος ἀποδίδει εἰς τὸ ἀπασχολοῦν αὐτὸν θέμα.

3. Πβ. J. Guittou, *Le temps et l'éternité chez Plotin et Saint Augustin*, νέα ἐκδ., Paris, Aubier, 1955, σσ. 109 κ.εξ. Τὸ πρόβλημα τῆς συνοχῆς μνήμης καὶ φαντασίας τίθεται ἐπὶ μεταφυσικοῦ βάθους. Αἱ δύο δυνάμεις συναντῶνται ἰδίᾳ εἰς τὸ ἐπιπεδόν τῆς παραστάσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὁμοῦ τῆς φαντασίας, ἡ παράστασις εἶναι δεδομένη καθ' ἑαυτὸ ἐξωχρονικόν τοῦ χρόνου, ὡς δεδομένον τῆς στιγμῆς, ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μνήμης, εἶναι δεδομένον βασικῶς ὑποτεταγμένον εἰς τὴν χρονικότητα. Πβ. καὶ J. Guittou, *Justification du temps*, Paris, P. U. F., 1941, σ. 46. Πβ. ὥστόσον *Ἐνν.*, III, 7, 11, ἐνθα, συμφώνως πρὸς τὴν θέσιν τοῦ πλατωνικοῦ *Τιμαῖου*, «εἰκόνα δὲ δεῖ τοῦ αἰῶνος τὸν χρόνον εἶναι».

4. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 4, 6.

5. Πβ. αὐτόθι, IV, 3, 25. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῶν δύο ψυχῶν, τῆς μιᾶς θείας, τῆς ἄλλης κοσμικῆς προελεύσεως, πβ. IV, 3, 27.

ἐκ τούτου προερχόμενοι ἐντυπώσεις τῆς συνειδήσεως ἀκολουθοῦν τάξιν διαδοχῆς σημειοῦσαν δι' αὐτὰς τὴν χρονικότητα τῶν ἐν λόγῳ στοιχείων, καὶ τὴν ἐξ ἧς προέρχονται πραγματικότητας. Πλὴν, καθ' ὃ μέτρον καθίστανται παραστάσεις, τὰ αὐτὰ δεδομένα καλοῦνται εἰς διάκρισιν ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῶν. Πράγματι, ἐὰν προορίζονται διὰ τὴν μνήμην, κρατοῦν τὸν χρονικὸν τῶν χαρακτήρα. Ἐὰν ὁμως προορίζονται διὰ μόνην τὴν φαντασίαν, μόνος ὁ χωρικός τῶν χαρακτήρ ἄρκει ὅπως χορηγήσῃ εἰς αὐτὰ τὸ δικαίωμα εἰσόδου εἰς τὸν κόσμον τῆς συνειδήσεως. Πλέον ἢ ἐξωχρονικά, καθίστανται ἀ-χρονικά¹. Ἡ χρονικότης τοῦ ἀναμνήματος εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς ἐξωχρονικότητος τῆς «θεωρητικῆς» πλατωνικῆς ἀναμνήσεως. Εἶναι δι' αὐτὴν ὡς μία παρένθεσις, παρένθεσις ὁμως ἀντικειμενικὴ καὶ δομικὴ συγχρόνως, ἀλλ' ὄχι καὶ λειτουργικὴ².

Τούτου τοῦ σημείου μᾶλλον ἢ ἥττον φωτισθέντος, ὁ Πλωτίνος χωρεῖ εἰς περαιτέρω ἀνάλυσιν προκειμένου νὰ τονίσῃ τὰς δομικὰς σχέσεις τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, καὶ καθιστώσας δυνατὴν τὴν συνδρομὴν τῶν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς παραστάσεως. Ἐνταῦθα πάλιν, τὸ σημεῖον ἐκκινήσεως τῆς ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ἀριστοτελικῆς προελεύσεως : κατὰ τὰ ἐνεργεῖα ἐκδηλούμενα αἰσθήματα, ὁπότε σῶμα καὶ ψυχὴ συνεργάζονται, ἡ ψυχὴ ὁμοιάζει πρὸς τὸν τεχνίτην, τὸ σῶμα πρὸς τὸ ἐργαλεῖον³.

1. Ἐὰν προθεσιακὴ τις δυναμικότης ἀποδίδεται εἰς αὐτὰ ὑπὸ τῶν φαντασιακῶν δομῶν τῆς συνειδήσεως, πρόκειται περὶ δυναμικότητος οὐχὶ *χρονικῆς*, ἀλλὰ *καιρικῆς*. Πβ. τὴν ἡμετέραν μελέτην, Ἡ δυναμικὴ τοῦ χώρου καὶ ἡ νεώτερα ποιήσις, ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Φίλοσ. Σχ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1965, σσ. 310 κ.ἐξ.

2. Τοῦτο θὰ ἐπέφερε ριζικὴν μεταβολὴν τῆς φύσεως τῆς συνειδήσεως. Κατὰ βάθος, αὕτη στέργει ὅπως ἐκχρονησθῇ εὐθὺς ὡς ἀποδεχθῇ ὡς ἀντικείμενα ἀναφορὰς τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως, ὅντα ἀπὸψεως τοῦ χρονικοῦ γίνεσθαι. Τοῦτο ὁμως οὐδεμίαν σημαντικὴν μεταβολὴν τῆς φύσεως ταύτης ἐπιφέρει. Ἡ «ὑπεροχὴ» οὕτως εἰπεῖν τῆς τελευταίας ταύτης ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐν λόγῳ μεταβολὴ εἶναι ἐπιτολαία καὶ ὅλως «προσωρινή», ἀφοῦ ἡ συνειδήσις παραμένει πάντοτε εἰς θέσιν, ἔτι καὶ μετὰ τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἐπαφῆς τῆς πρὸς τὸ αἰσθητόν, νὰ θεᾶται τὸ νοητόν ὡς καὶ πρότερον, ἥτοι ἀπὸ τῆς ἀπὸψεως τῆς ἐξωχρονικότητος. Ἐὰν συνεπῶς ἡ συνειδήσις ἐγκαθίσταται κατὰ βούλησιν ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ ἢ τοῦ ἐξωχρονικοῦ, βεβαίως, διὰ τῆς ἐλευθέρως ταύτης μετατοπίσεως ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἐπιπέδου εἰς τὸ ἕτερον, τὴν ἰδίαν αὐτῆς ὑπεροχὴν ἐναντὶ μεγάλου μέρους τοῦ περιεχομένου της, συγχρόνως δέ, καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν της, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ὡς πρὸς τὰ νοητὰ τῆς ἀντικείμενα, ταῦτα ἐνυπάρχουν ἐν αὐτῇ, ἐξ ἄλλου δέ, εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς φύσιν. Πβ. Ἐνν., IV, 3, 25 : «τὰς δὲ αὐτοῦ νοήσεις οὐ μνημονεύειν λεκτέον· οὐ γὰρ ἤλθον ἵνα κατέχη μὴ ἀπέλθοιεν».

3. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 432a 1-2. Αὐτόθι, 407b 30-31, ἔνθα ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θεωρίαν : «ἀρμονία κρᾶσιν καὶ σύνεσιν ἐναντίων, καὶ τὸ σῶμα συγκεῖσθαι ἐξ ἐναντίων». Ἡ τοιαύτη θεώρησις, ἐνθυμίζουσα ἐπὶ ἐπιπέδου ὅλως διαφόρου, τὴν

Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς παραστάσεως ὁ Πλωτῖνος θεωρεῖ ὅτι, προκειμένου περὶ μνήμης, αὕτη δύναται νὰ εἶναι προελεύσεως τόσον αἰσθητῆς ὅσον καὶ νοητῆς, ὁπότε ὑποτίθεται ὅτι θὰ ἦτο προτιμώτερον νὰ γίνῃ λόγος περὶ θεάσεως. Προκειμένου ὅμως περὶ φαντασίας, μόνῃ ἡ αἰσθητῆς προελεύσεως εἰκὼν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δυναμοκρατικὴ ἀποψὶς τοῦ θέματος δὲν εἶναι ὅλως ἀποῦσα ἐκ τῶν σκέψεων τοῦ Πλωτίνου, ἀλλ' εὐρηται ἐν πολλοῖς ὑπ' αὐτάς, θέτει ἐν σημαντικὸν πρόβλημα ὅπερ δέον νὰ τονισθῇ ἀπὸ τοῦδε. Ὅπωςδὴποτε, ἡ μνήμη ὡς ψυχικὴ δύναμις ἀνακλήσεως βιωμάτων δὲν δύναται νὰ λειτουργήσῃ ἄνευ συνεχοῦς παρουσίας τῶν δεδομένων τῆς εὐαισθησίας ἐν τῇ συνειδήσει. Ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Πλωτῖνος, δέχεται τὴν ἐντύπωσιν ¹ τὴν παραγομένην ἐν τῷ σώματι ἡ μέσῳ τοῦ σώματος. Ἡ πάλιν ἐκφέρει κρίσιν κατ' ἀκολουθίαν τῆς σωματικῆς ἐντύψεως. Ἡ αἴσθησις εἶναι συνεπῶς πράγματι τὸ κοινὸν ἔργον τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ἡ μνήμη ὅμως δὲν ἀνήκει κατ' ἀνάγκην διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς τὸ ψυχοσωματικὸν σύνθετον, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ ἔχει ἤδη δεχθῇ τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἡ μνήμη κρατεῖ ἢ ἀφίνει νὰ τῆς διαφύγῃ ². Ἐξ ἄλλου, αἱ γνώσεις ὅσαι ἀπεκτήθησαν μετὰ βεβαιότητος πῶς νὰ μὴ δεχθῇ τις ὅτι εἶναι ἀποκτήματα τοῦ συνθέτου καὶ ὄχι μόνης τῆς ψυχῆς; Τὸ ζῶον φέρεται πρὸς σύστασιν χωρὶς νὰ μεταβάλλωνται αἱ συνιστώσαι ³. Ἐξ ἄλλου

θεωρίαν περὶ τῆς ψυχῆς - ἁρμονίας τὴν ἀπορριπτομένην ἐν τῷ *Φαίδωρῳ*, 95a κ.έξ., φαίνεται νὰ διαιωνίζῃ μίαν λιαν παλαιὰν ιδέαν υἱοθετουμένην ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου. Πβ. καὶ P. O. Kristeller, μν. ἔργ., σ. 33 καὶ σημ. 1. Πβ. Πλουτ., *Ἐπιτ.*, 1, *Περὶ γεν. ψυχῆς*, 1032: ὀργάνοις... φαντασίαις... καὶ μνήμαις. *Ἐνν.*, IV, 4, 23.

1. *Ἐνν.*, IV, 3, 26: «Τύπον». Ἐπὶ τῆς λειτουργικῆς σημασίας τούτου διὰ τὴν φαντασίαν, πβ. IV, 4, 13.

2. *Ἐνν.*, IV, 3, 26: «ἡ δὲ μνήμη οὐκ ἀναγκάζοιτο τοῦ κοινοῦ εἶναι, τῆς ψυχῆς παραδεξαμένης τὸν τύπον καὶ ἡ φυλαξάσης ἢ ἀποβαλοῦσης αὐτόν». Ἡ μετάφρ. τοῦ E. Bréhier, ad loc., φαίνεται νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι *φυλαξάσης* ἢ *ἀποβαλοῦσης* ἀναφέρονται εἰς *ψυχῆς*, ὁπότε δὲν εἶναι πλέον δυνατόν αἱ δραστηριότητες αὐταὶ ν' ἀποδοθοῦν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν μνήμην, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως ἢ ἐν λόγῳ μετάφρασις φαίνεται νὰ τὸ ὑποβάλλῃ. Μόνον λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ιδέας καθ' ἣν ἡ μνήμη *ἀνήκει* εἰς μόνην τὴν συνθέτουσαν: «ψυχὴ» τοῦ ψυχοσωματικοῦ ὅλου, ιδέας περιεχομένης εἰς τὸ πρῶτον σκέλος τῆς φράσεως, εἶναι δυνατὴ ἡ μετὰ πάσης, ἄλλωστε, περισκέψεως, ἀπόδοσις τὸν δραστηριοτήτων αὐτῶν συγκεκριμένως εἰς τὴν μνήμην, οὐχὶ δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ μνήμη κινδυνεύει οὕτω νὰ ταυτισθῇ. Πβ. αὐτόθι: «*ψυχῆς ἔστω τὸ πάθημα τοῦτο*» (ὁ E. Bréhier, ad loc., τ. 4, σ. 95, μεταφράζει *πάθημα* καταφανῶς ἀναφερόμενον εἰς *ψυχῆς*, διὰ «*manière d'être*»). Δὲν πρόκειται περὶ τῆς ιδέας τοῦ *ἀνήκειν*. Πβ. «*appartient*» καὶ «*sa* (ὕπογραμμιζομεν ἡμεῖς) *mémoire*»). Ἡ μετάφρασις συνεπῶς δὲν εἶναι ἀντιφατικὴ, διὰ τὸν ἀπλόον λόγον ὅτι ἡ ἀντίφασις εὐρίσκεται εἰς τὸ πλωτικὸν κείμενον ποῦ ὑποβάλλει τὴν ιδέαν τοῦ *ἀνήκειν* ὅσον καὶ τὴν τῆς *καταστάσεως* («*manière d'être*») τῆς ψυχῆς, ὀφειλομένην εἰς τὸ ἀκάθαρτον αὐτῆς λόγῳ τῆς πρὸς τὸ σῶμα συνθέσεώς της.

3. Οὕτω ἡ ἐπὶ ἀνθρώπινου ἐπιπέδου σύνθεσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίγνεσθαι δὲν ἐπιτελεῖται κατὰ Πλωτίνον, ἀπολύτως καὶ τελείως, ὡς συμ-

πάλιν, καὶ ἂν εἰσέτι τὸ πρᾶγμα εἶχεν οὕτω, τὸ ἀνάμνημα δύναται ἐξ ἴσου ν' ἀνήκη¹ εἰς τὴν ψυχὴν. Χάρις εἰς τὴν ὑπαρξίν της ἐν τῷ σώματι, ἡ ψυχὴ δέχεται τὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰς ἐμποδίζει νὰ διαρρέουσιν. Δὲν πρόκειται περὶ μεγεθῶν ἢ περὶ τύπων σφραγίδος². Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ἐν τῇ ψυχῇ λαμβάνουσα χώραν ἐντύπωσις εἶναι ἐν εἶδος διανοήσεως. Τὸ ζήτημα εἶναι δι' αὐτὴν πῶς νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ σῶμα προκειμένου ν' ἀναμνησθῇ ἐκείνου τὸ ὁποῖον τὸ σῶμα ἀδυνατεῖ ἀπολύτως νὰ γνωρίσῃ; Πράγματι, ὅσαι ἐντυπώσεις διέρχονται διὰ τοῦ σώματος καταλήγουν εἰς τὴν ψυχὴν, αἱ δὲ ἄλλαι ἀνήκουν εἰς αὐτὴν μόνην³.

Ὁ ὑπὸ τῆς ψυχῆς παραληφθεὶς τύπος εἶναι βεβαίως μορφικὴ παράστασις ἐναποθηκευομένη ἐν ἀναμνηστικῇ ὅπως ἀπὸ δυνάμει, καταστῆ *ἐνεργεῖα* τοιαύτη, ὡς ἀνάμνημα. Ἐὰν ὅμως ἡ ὅλη αὕτη νοητικὴ δραστηριότης λαμβάνῃ χώραν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς μνημονικῆς λειτουργίας, ὁ ρόλος τῆς φανταστικῆς τοιαύτης οὕτως εἰπεῖν παραμερίζεται. Ἀλλ' ἀκριβῶς εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν, καίπερ θεωρουμένην ὡς συνδεομένην στενῶς πρὸς τὴν μνήμην, εἶχε προηγουμένως ἀποδοθῇ ὠρισμένη σημασία⁴.

Ἐν δευτέρον πρόβλημα ἀφορᾷ εἰς τὴν πρόσκτισιν καὶ εἰς τὴν ἀνάμνησιν παραστασιακῶν εἰκόνων. Ἀναγνωρίζεται βεβαίως ὅτι ἡ αἰσθησις ἥτις εὐρίσκεται εἰς τὴν βάσιν τῆς διαμορφώσεως τῶν παραστάσεων εἶναι ἔργον τοῦ συνθέτου, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ὄντος τὸ ὁποῖον εἴμεθα⁵, ἐνῶ ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἐνέργεια ψυχικὴ μόνον⁶. Δικαιοῦται τις νὰ διερωτηθῇ τί ἄραγε νὰ συνέβη κατὰ τὴν μετάβασιν τῆς παραστάσεως ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην, ὥστε νὰ ἔχῃ οὕτω μεταβάλει τελείως ἀντικεί-

βαίνει λ.χ. μετὰ τὸν Δημιουργὸν ἐν τῷ *Τιμαίῳ*, 35a (πβ. J. Moreau, *L'âme du monde de Platon aux Stoiciens*, Paris, Les Belles Lettres, 1939, σ. 46. F. M. Cornford, *Plato's Cosmology*, The «*Timaeus*» of Plato, London, 1937, σ. 61), καθ' ὃν δηλαδὴ τρόπον ὁ Πλάτων ἐκθέτει ἐν τῷ *Φιλήβῳ*, ὑποκαθιστῶν εἰς τοὺς ὅρους ταῦτον - *ἕτερον*, τοὺς ὅρους *πέρας* - *ἄπειρον* (25b). Πβ. P. Kucharski, *La musique et la composition du réel dans le «Philèbe»*, ἐν *Rev. Philos.*, 1951, σσ. 39 κ.εξ. *La musique dans l'oeuvre de Platon*, σσ. 358, σημ. 13, καὶ 361, σημ. 9.

1. Ἐνταῦθα ἡ ἰδέα τοῦ ἀνήκειν τοῦ ἀναμνημάτος εἰς τὴν ψυχὴν τονίζεται καὶ πάλιν. Ἐχομεν ὅμως ὀλισθήσει ἀπὸ τῆς λειτουργίας εἰς τὸ γεγονός.

2. «Ἐνσφραγίσσεις», «ἀντερείσεις», «τυπώσεις». Κατάδηλος εἶναι ἐνταῦθα ἡ ἐπίδρασις τοῦ στοικικοῦ λεξιλογίου. Πβ. E. Bréhier, *ad. loc.*, τ. 4, σ. 94, σημ. 2 (τέλος, σ. 95).

3. *Ἐνν.*, IV, 3, 26. Πβ. αὐτόθι, IV, 6, 3.

4. Πβ. αὐτόθι, IV, 3, 30. Πβ. F. Bourbon di Petrella, *μν. ἔργ.*, σ. 13.

5. *Ἐνν.*, IV, 3, 26 : «ψυχῆς τὸ μνημονεῦν ἔσται». Πβ. αὐτόθι καὶ τὴν μτφρ. E. Bréhier, *ad. loc.* : «Le corps est un obstacle à la mémoire... Puisque l'âme se souvient quand elle est seule, la nature mouvante et fluide du corps doit être cause d'oubli et non de mémoire».

6. Καὶ οὐχὶ «κοινὸν ἔργον» (IV, 3, 26).

μενον αναφορᾶς εἰς τὸ ὅποιον νὰ «ἀνήκη», ἂν ὄχι καὶ φύσιν. Ὑπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις ὅπου πρόκειται περὶ καθαρᾶς γνώσεως καὶ ὅπου, πράγματι, ὅσαι παραστάσεις ἐνδέχεται νὰ σχηματίσουν ἐν συνεχείᾳ ἀναμνήματα, εἶναι καθαρῶς νοητικά. Ἐπὶ πλέον, κατὰ τὸν Πλωτῖνον, ἡ ψυχὴ ἔχει κατ' ἀνάγκην τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἰδίων αὐτῆς κινήσεων, καὶ δὴ τῶν ἐπιθυμιῶν ὅσας ἐγνώρισε καὶ τὰς ὁποίας δὲν ἱκανοποίησε χωρὶς τὸ ἐπιθυμηθὲν ἀντικείμενον νὰ ἐγγίσῃ τὸ σῶμα¹. Ἐὰν ὁμως ἡ καθαρὰ γνώσις δύναται νὰ προκύψῃ ἐκ τινος στοχασμοῦ ἀνεξαρτήτου τῶν δεδομένων τῆς εὐαισθησίας, ἡ ἐπιθυμία τοῦλάχιστον, ἂν ἐξαιρεθῇ ἡ περίπτωση καθ' ἣν εἶναι ἐπιθυμία τοῦ Ἀγαθοῦ², ἤτοι, ἐν τινι μέτρῳ, ἐπιθυμία θεάσεως, δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὡς γεννωμένη ἐξω τῆς ἐνώσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα³. Προφανὲς ὁμως τυγχάνει ὅτι οὐδόλως ὁ Πλωτῖνος ἀναφέρεται εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνδεχόμενον, ἐνῶ, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, οὐδόλως τίθεται θέμα οἰασδῆποτε ἐπεμβάσεως τοῦ σώματος κατὰ τὴν ὑπ' ὅσιν διαδικασίαν. Συνεπῶς, ἡ χρησιμοποίησις τῆς ιδέας ταύτης ὡς ἐπιχειρήματος εἰς τὸ προηγουμένως ἀναφερθὲν χωρίον δὲν φαίνεται νὰ ἐνδυναμώῃ τὸν ἀποδεικτικὸν λόγον.

Προκειμένου νὰ ὑπερβῇ τὴν δυσκολίαν, ἅπαξ ἔτι, ὁ Πλωτῖνος καταφεύγει εἰς τὴν ιδέαν τῆς ὑπάρξεως δύο ψυχῶν διακεκριμένων, ἑκατέρας ἐξ αὐτῶν ἐχούσης τὰ ἴδια αὐτῆς ἀναμνήματα, ἐξ ὧν, ὡς ὁ φιλόσοφος προσδιορίζει, τὰ μὲν ἔχει ἰδιαίτερα, τὰ δέ, κοινὰ μετὰ τῆς ἑτέρας. Ὅποτε αἱ δύο ψυχαὶ ἐνὸνται ἀποκτοῦν ἀπὸ κοινοῦ ὅλα τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀναμνήματα. Ὅποτε χωρίζονται, ἑκατέρα ἐξ αὐτῶν, παραμένουσα μόνη, κατέχει *μᾶλλον*⁴ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀναμνήσεις, μολονότι κρατεῖ ἐπὶ τινὰ χρόνον τὰς τῆς ἄλλης⁵. Τοιαύτη εἶναι ἡ εἰς τὸ δεύτερον ὡς ἄνω τεθὲν πρόβλημα διδομένη λύσις, εὐθραυστος, βεβαίως, καθ' ἑαυτὴν, καὶ ἡ ὁποία ὑποβάλλει εἰς τὸν Πλωτῖνον τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ ἔδει νὰ ἀναζητηθῇ λύσις εἰς τὸ κύριον πρόβλημα περὶ οὗ ἐγένετο λόγος προηγουμένως : πρόκειται περὶ λύσεως ἐμμέσου, καὶ ἡ ὁποία καταλείπει ὠρισμένα

1. Πβ. αὐτόθι.

2. Πβ. I, 6, 7· I, 7, 1· V, 6, 5· VI, 5, 1· VI, 6, 8· VI, 7, 31 κλπ.

3. Πβ. III, 2, 4. Ὁ Πλωτῖνος βεβαίως μάλιστα ὅτι ἡ ἔδρα τῆς ἐπιθυμίας εὐρίσκεται εἰς τὸ ἥπαρ (IV, 4, 28). Διὰ μίαν ἀνάλογον περίπτωσιν παρὰ Πλάτωνι, πβ. *Τίμ.*, 70b κ.ἑξ., καὶ R. B. Onians, *The origins of european thought about the body, the mind, the soul, the world, time and fate*, Cambridge, Univ. Press, 1951, σσ. 69 - 70.

4. Πβ. IV, 3, 27. Ὁλόκληρον τὸ χωρίον ὅπου ταῦτα ἀναφέρονται προσφέρεται εἰς ἔντονον κριτικὴν ὡς πρὸς τὴν στερεότητα τῶν ἐν αὐτῷ ἐκτιθεμένων. Θὰ ἔλεγε τις ὅτι, ἔχων συνείδησιν τοῦτου, ὁ Πλωτῖνος προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῇ τὰς νέας ταύτας δυσκολίας προστρέχων εἰς τὸ μέσον τῆς εἰκόνης (πβ. IV, 3, 31).

5. Πβ. IV, 3, 27. Πβ. IV, 3, 31. W. R. Inge, *μν. ἔργ.*, τ. I, σσ. 200 κ.ἑξ. E. Bréhier, *μν. ἔργ.*, σ. 47 κ.ἑξ. P. O. Kristeller, *μν. ἔργ.*, σ. 7, σημ. 1.

κενὰ ἐν τῇ ἐκθέσει, ὡς ἀκριβῶς ἀφήνει νὰ διαφανῇ ἡ θέσις τὴν ὁποίαν ὁ φιλόσοφος δίδει εἰς τὸ φανταστικόν, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὑπάρξεως. Τὴν θέσιν ὁμῶς ταύτην ἀποφεύγει ὁ Πλωτίνος νὰ καθορίσῃ ἐπακριβῶς.

Λησμονηθεῖσα ἐπ' ὀλίγον, ἡ ἔννοια τῆς φαντασίας ἐπανεμφανίζεται ἐφεξῆς προκειμένου νὰ σωθῇ ἡ κινδυνεύουσα ἐνότης τῆς θεωρίας, διὰ τῆς μερικῆς πληρώσεως κενῶν τινων. Οὕτω, εἰς τὸ δεύτερον μετὰ ταῦτα κεφάλαιον βεβαιοῦται ὅτι ἐὰν ἡ μνήμη πρέπει νὰ εἶναι διακεκριμένη τῆς αἰσθήσεως, ἀφοῦ ἀναφέρεται εἰς ἀντικείμενα προηγουμένως ὑπ' ἐκείνης δεδομένα, πρέπει ὡσαύτως ἡ μνήμη νὰ ἔχῃ ἐπίσης αἰσθανθῇ τὰ ἀντικείμενα ὧν τὴν ἀνάμνησιν θὰ ἔχῃ ἀργότερον. Οὐδὲν πράγματι ἐμποδίζει ὅπως πρὸς τὸ ἀνάμνημα ἀντιστοιχῇ ἐν ἀντικείμενον γενόμενον αἰσθητόν, καὶ τὸ ὅποῖον εἶναι ἡ εἰκὼν¹, καὶ ὅπως ἡ μνήμη καὶ ἡ διατήρησις τῆς ἀνήκουν εἰς τὴν φαντασίαν². Ἡ αἰσθησις καταλγεί εἰς φαντασίαν, τῆς δὲ πρώτης μὴ ὑφισταμένης πλέον, τὸ ἀντικείμενόν της³ παραμένει ἐν τῇ δευτέρᾳ. Ἡ μνήμη συνεπῶς τῶν αἰσθητῶν ἀνήκει, τρόπον τινά, εἰς τὴν φαντασίαν⁴. Τὸ κείμενον τοῦτο προτείνει μίαν σύνδεσιν μεταξὺ τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς μνήμης θεωρουμένης προηγουμένως ὡς «καταστάσεως» τῆς ψυχῆς ἣτις ἀποκτᾷ ἀναμνήματα πρὶν ἢ ἀναμνησθῇ αὐτῶν. Τὰ νέα ζητήματα ποῦ θέτει εὐρίσκονται πάντως μακρὰν τοῦ νὰ ἐπιτρέπουν ὅπως ἐπιλυθῇ τὸ γενικὸν πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἡ λύσις ἐξακολουθεῖ ἀναζητούμενη καὶ εἰς τὴν ἐπομένην πραγματείαν⁵.

Μία παρατήρησις ἐπιβάλλεται ἐν πρώτοις ὡς πρὸς τὰ λεχθέντα περὶ τοῦ εἰς τί ἡ μνήμη ἀνήκει⁶. Ἐσημειώσαμεν ἤδη τὴν εἰς τὸν ὅρον τοῦτον ἀποδιδόμενην διφορούμενην σημασίαν, ὡς καὶ τὴν ἀντιφατικὴν δομὴν ὁλοκλήρου τοῦ χωρίου, ἀνακλωμένην εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Bréhier, πιστὴν καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο⁷ πρὸς τὸ πλωτινικὸν κείμενον. Τὸ τέλος τοῦ χωρίου ἄφηνεν ὥστόσον νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐφέρετο μᾶλλον τελεσιδικῶς πρὸς μίαν λύσιν «ὕπαρξιστικὴν» τοῦ προβλήματος, ἀφοῦ ἡ μνήμη ἐθεωρεῖτο ἐν αὐτῷ ὡς «κατάστασις» τῆς ψυχῆς παρὰ τὰς ὑπὸ τῆς τοιαύτης λύσεως παρουσιαζομένας δυσκολίας. Ὁ Πλωτίνος ὁμῶς ἐπ' ἀνέρχεται ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς πρώτης του θέσεως, προκειμένου νὰ υἱοθετήσῃ μίαν λύσιν «ἀποδό-

1. Πβ. IV, 3, 29 : «οὐδὲν κωλύσει τῷ μνημονεύσοντι τὸ αἶσθημα φάντασμα εἶναι». Πβ. IV, 4, 3.

2. Πβ. IV, 3, 29 : «Καὶ τῷ φανταστικῷ ἄλλῳ ὄντι τὴν μνήμην καὶ κατοχὴν ὑπάρχειν».

3. Πβ. αὐτόθι : «ὄραμα».

4. Πβ. αὐτόθι : «τοῦ φανταστικοῦ... ἡ μνήμη καὶ τὸ μνημονεύειν τῶν τοιούτων» (ἦτοι τῶν αἰσθητῶν).

5. Πβ. *Err.*, IV, 4, 1 κ.ἑξ.

6. Πβ. IV, 3, 26.

7. Ἦτοι εἰς τὴν ἀντιφατικὴν διάρθρωσιν. Πβ. ad loc., τ. 4, σ. 95.

σεως», ἀποδίδων πράγματι τὴν μνήμην εἰς ἄλλην τινὰ δύναμιν τῆς ψυχῆς. Ὁ διφορούμενος χαρακτήρ καὶ ἡ ἀντίφασις ἐξακολουθοῦν ὁμως νὰ ὑπάρχουν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τούτου. Ἐξ ἄλλου, τῆς δυσκολίας ταύτης προσωρινῶς παραμεριζομένης, ἡ φανταστικὴ λειτουργία, καὶ ἂν εἰσέτι θεωρηθῇ «κατωτέρα» τῆς μνήμης, λαμβάνεται καὶ πάλιν ὑπ' ὄψιν, εἰς μίαν προσπάθειαν μετριάσμου τῆς ἀποφάσεως τῆς συνεπαγομένης ὑπὸ τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς¹ κειμένου. Οὕτω μία δευτέρα ἀντίφασις, ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς πρώτης προερχομένη, ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀναζητήσιν μιᾶς λύσεως οὔσης καὶ αὐτῆς διττῶς ἀντιφατικῆς, ἀφοῦ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ ὡς «ὑπαρξιστικὴ» χαρακτηρισθεῖσα ὑφ' ἡμῶν λύσις ἐγκαταλείπεται ἐφεξῆς, ἡ περὶ τῆς μνήμης ὡς ἀνηκούσης εἰς τὴν ψυχὴν δοξασία ἀπορρίπτεται ὡσαύτως ἂνευ συγκεκριμένου λόγου, διὰ νὰ προβληθῇ μία δοξασία νέα πρὸς τὴν ὁποίαν συμφῶνως ἡ φαντασία ἐπεμβαίνει κατὰ τὴν γενικὴν παραστασιακὴν δραστηριότητα τῆς συνειδήσεως.

Ἡ νέα δυσκολία ἐπιλύεται ἐν μέρει χάρις εἰς μίαν νέαν διαίρεσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἰς δύο ψυχὰς διακεκριμένας ἐξ ὧν ἡ μία εἶναι προσδεδεμένη εἰς τὰ νοητά, τῆς ἄλλης οὔσης ἐνδιαμέσου μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς εὐαίσθησias², περιλαμβανούσης δέ, μεταξὺ ἄλλων δυνάμεων, τὴν φαντα-

1. Πβ. IV, 3, 28. Πβ. καὶ III, 2, 4· III, 8, 7· III, 8, 11· IV, 4, 28· IV, 8, 8.

2. Ἡ διαφορά πρὸς τὴν προηγουμένην διαίρεσιν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι νῦν ἡ κατωτέρα τῶν δύο ψυχῶν μετέχει καὶ τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἔχει δηλαδὴ ὑψὴν «μεσότητος», θὰ ἐλέγομεν. Πβ. J. T r o u i l l a r d, μν. ἐργ., σ. 37: «La mémoire demande sans doute l'intervention du sensible pour extraposer les intelligibles». Πβ. 'Erv., IV, 6, 3: «ἀισχὺς ἄρα τις καὶ ἡ αἰσθησις καὶ ἡ μνήμη». Ἀριστ., *Περὶ μν. καὶ ἀναμν.*, 451a 14: «τί μὲν οὖν ἐστὶ μνήμη καὶ τὸ μνημονεύειν εἴρηται, ὅτι φαντάσματος, ὡς εἰκόνας οὐ φάντασμα ἐξίς» (= κατοχή). Τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ ψυχῆς*, 429a 31-32: «φαντασία... κίνησις ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως κατ' ἐνέργειαν γινομένη». *Περὶ ἐννπν.*, 2, 459a 17: «ἔστι δὲ φαντασία ἡ ὑπὸ τῆς κατ' ἐνέργειαν τῆς αἰσθήσεως γινομένη κίνησις». Πβ. Θεμιστ., *Περὶ μν.*, σ. 233 (sp.): «ἔστι μὲν οὖν ἡ μνήμη οὔτε αἰσθησις οὔτε φαντασία οὔτε τις ἑτέρα νόησις, ἀλλὰ τούτων τινὸς ἐξίς ἢ πάθος, ὅταν προσλαμβάνηται χρόνος, καθ' ὃν τὸ ἐγκατάλειμμα ἐγκαταλείπεται». Αὐτόθι, σ. 238 (sp.): «ὥσπερ ἡ διὰ τοῦ αἰσθητικοῦ παρόντος τοῦ αἰσθητοῦ γινομένη ἐνέργεια αἰσθήσις ἐστίν, οὕτως ἡ μὴ παρόντος ἐν τῷ τύπῳ καὶ τῷ ἐγκαταλείμματι φαντασία». Τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ ψυχῆς*, σ. 172 (sp.). Πβ. Σέξτ. Ἐμπ., *Πρὸς μαθ.*, VII, 373, ἐνθα ἡ μνήμη θεωρεῖται ὡς «θησαυρισμὸς φαντασιῶν». Πβ. ἡδὲ Πλάτ., *Φίλ.*, 33c: «σωτηρίαν τοίνυν τῆς αἰσθήσεως τὴν μνήμην» (πβ. ὡστόσον Δαμασκ., *Εἰς Φίλ.*, 158, 8 [34a 10-11] (Westerinck): «...οὐ μὴν εἴκοι (μνήμη σωτηρία αἰσθήσεως ἐν τῇ ψυχῇ) μόνον εἶναι· γνώσις γάρ καὶ ἡ μνήμη καὶ οὐ σφoζυμένη αἰσθησις... ἀλλ' ἔστιν ἡ μνήμη τοῦ εἴσω μένοντος αἰσθήματος κρίσις... ἀναλογεῖ γάρ τῳ μὲν αἰσθητῳ τὸ φανταστικόν, ὅπερ ἐστὶ τὸ αἰσθημα, οὐ τὸ ἐν τῳ αἰσθητηρίῳ, ἀλλὰ τὸ ἐν τῳ φανταστικῳ· τῇ δὲ αἰσθήσει ἡ φαντασία ἦν καλεῖ μνήμην...»). Πβ. Θεμιστ., *Περὶ ψυχῆς*, σ. 238 (sp.): «μνήμη ἡ ταύτης (sc. φαντασίας) μὴν καὶ κατ' αἰσθησιν». Μαξ. Τῦρ., *Διατρ.*, 16: «μνήμην δὲ τὴν φυλακὴν καὶ σωτηρίαν τῶν συνταχθέντων (sc. τῆς ψυχῆς νοημάτων)». Πβ. B. D o m a n s k i, μν. ἐργ., σσ. 87-88. Κατὰ τὰ ὧς ἄνω παράλ-

σίαν εἰς τὴν ὁποίαν μὲ τὴν σειράν της ἡ μνήμη, ἔχουσα παύσει νὰ ἀνήκει εἰς τὴν ἀνωτέραν ψυχὴν, ἀνήκει ἐφεξῆς. Διὰ νὰ μὴ φανῇ ἀντιφάσκων, ὁ Πλωτίνος ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ — μὲ ἔτι περισσότερον ἐκδηλον ἐπαμφοτερισμὸν — ὅτι ὑπάρχουν δύο μνήμαι, τῆς μὲν πρώτης καὶ ἀνωτέρας ἀνηκούσης πάντοτε εἰς τὴν θεωρητικὴν ψυχὴν¹, τῆς δὲ δευτέρας, εἰς τὴν φαντασίαν, ἥτοι εἰς τὴν αἰσθητικὴν τοιαύτην, προβαίνων οὕτω εἰς διάσπασιν τῆς ἐννοίας τῆς μνήμης, ὥς εἶχε προηγουμένως πράξει προκειμένου περὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς φαντασίας. Ὡστόσον, καὶ ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἀκόμη, ἡ φαντασία δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπανεύρῃ τὸ ἐνιαῖον αὐτῆς. Τὸ ὄνομα «ψυχὴ» ἀποδίδεται εἰς μόνην τὴν ἀνωτέραν τοιαύτην, ἐνῶ ἡ ταῦτις τῆς κατωτέρας ψυχῆς πρὸς τὴν φαντασίαν καλεῖ τὴν ἐπέμβασιν μιᾶς ἐπὶ πλέον ἀντιφάσεως κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς περὶ δομήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου ψυχικοῦ κόσμου θεωρίας, ἀντιφάσεως εἰς τὴν ὁποίαν ὁ P. O. Kristeller, εἰς τὴν κλασσικὴν του μελέτην, δὲν φαίνεται νὰ ἠθέλησεν ὅπως ἀποδώσῃ ἰδιαιτέραν σημασίαν².

Δυσκολίαι τινὲς παρουσιαζόμεναι ὑπὸ τῶν κειμένων τούτων εἶναι δυνατόν νὰ μετριάσθω ἔάν, ἀντὶ νὰ τονίσωμεν τὴν λειτουργίαν τῆς φαντασίας, περιορισθῶμεν νὰ θεωρήσωμεν τὸ πρόβλημα διὰ μέσου τῆς πολλῆς λειτουργίας αὐτῆς ταύτης τῆς εἰκόνης. Τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο δύναται νὰ ἐπιβεβαιωθῇ διὰ τῆς μελέτης συμπληρωματικῶν τινῶν κειμένων. Μὴ ἄρκούμενος ὅπως δώσῃ περὶ τῆς μνήμης τὴν ἐν τέλει τοῦ πρώτου μέρους τοῦ *Περὶ ψυχῆς ἀποριῶν*³ ἐκτιθεμένην ἐξηγήσιν, ὁ Πλωτίνος ἐπανερχεται ἐπὶ τοῦ θέματος ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου μέρους⁴, προκειμένου νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἄποψίν του. Ποιούμενος καὶ ἄλλιν ὑπαινιγμὸν περὶ τῆς καθαρᾶς μνήμης τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ ἔχει τῶν βιωμάτων της⁵, βεβαίῳ ὅτι αὕτη ἀναμνησκέται ἑαυτῆς εἰς ἣν μόνον περίπτωσιν ἐξαντικειμενίζεται ἵνα θεωρήσῃ ἑαυτήν. Τότε, λέγει ὁ Πλωτίνος, αὕτη ἔχει α) τὴν ἀνάμνησιν τῶν νοητῶν, ἡ ὁποία τὴν ἐμποδίζει εἰσέτι νὰ καταπέσῃ, β) τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἐπιγείων, ἡ ὁποία τὴν ὠθεῖ πρὸς τὴν κατάπτωσιν, καὶ γ) τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἐπουρανίων, ἡ ὁποία τὴν κρατεῖ εἰς τὸν οὐρανόν⁶. Τὸ τοιοῦτο δισυπό-

ληλα χωρία, ὑπάρχει δυνατότης ἀποδόσεως, εἰς τὸ : «ψυχῆς νοημάτων», τῆς σημασίας : «συνειδησιακὰ δεδομένα» ἢ «δεδομένα τῆς συνειδήσεως», ὅπερ μᾶς ἐπανάγει εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν τοῦ *Περὶ ψυχῆς* (431a 16· 432a 8· 433a 10· 427b 8 κ.λπ.).

1. Πβ. IV, 3, 26, ἐν τέλει : «ψυχῆς τὸ πάθημα τοῦτο». Πβ. IV, 3, 29 : «τοῦ φανταστικοῦ... ἡ μνήμη».

2. Πβ. μν. ἐργ., σσ. 30 - 31.

3. Πβ. IV, 3, 29 κ.ἐξ.

4. Πβ. IV, 4, 1 κ.ἐξ.

5. Πβ. IV, 3, 26.

6. Πβ. IV, 4, 3.

στατον τῆς υπάρξεως τῆς ψυχῆς ἐδράζεται ἐπὶ ἀσταθοῦς τινος ἰσορροπίας, ἐφ' ὅσον, ἐν γένει, ἡ ψυχὴ «οὐ μνημονεύει, ἐκεῖνο ἔστι καὶ γίνεται»¹. Εὐρισκόμεθα ἤδη ἐδῶ ἐνώπιον γεγονότος ὑπογραμμίζοντος τὴν δυναμικότητα τῆς εἰκόνας, παραστασιακῆς ἢ μὴ, ἀφοῦ αὕτη ὑποτίθεται ὅτι παραμένει ἡ δύναμις τῆς ὁποίας ἡ ἐν τῇ ψυχῇ παρουσία κανονίζει ἐν πολλοῖς τὸ γίγνεσθαι τῆς «φύσεως» τῆς².

Ὁ J. Trouillard σχολιάζει τὸ σχετικὸν πλωτικὸν χωρίον κατὰ τρόπον ἐξοχόν: «Ὅταν τὸ ὑποκείμενον ἀναρροφᾶται, ὅσον δύναται, ἐντὸς τοῦ νοητοῦ, ἡ μνήμη του ἐξαφανίζεται. Ὅχι δὲ ἐπειδὴ αὐτὸ ἔχει ἀπολέσει τὰς ὑφ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ ἐπιγίῳ ζωῇ κτηθείσας γνώσεις. Λησμονεῖ τὰ γεγονότα (πλὴν τῶν καλυτέρων, ἐχόντων ἤδη ὄψιν ἀληθειῶν), τοῦτο ὁμῶς προκειμένου ν' ἀνεύρη τὰς οὐσίας, ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὰ γεγονότα οἶαν αἱ πραγματικότητες πρὸς τὰ σύμβολα... Ἐγκαταλείπει τὴν ἱστορίαν ὡς τοιαύτην, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς τὸ πραγματικὸν τῆς περιεχόμενον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐμποδίζει ὅπως ὀλίγα τινὰ μόνον ἀπομεινουν ἀπὸ μίαν ὑπαρξίν ἀφιερωθεῖσαν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀνεκδότου... δι' ἑαυτὸ»³. Ἡ δύναμις τῆς εἰκόνας τὴν ὁποίαν διετήρησεν ἡ ψυχὴ θέλει καθορίσει ἐκεῖνο τὸ ὅποιον αὕτη θὰ εἶναι, ὡς καὶ ἐὰν θὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς «νοητοὺς χώρους»⁴, χρονικοὺς καὶ ἐξωχρονικοὺς συγχρόνως, ἵνα ἐγκατασταθῇ ἐν τινι ἐξωχρονικότητι ἐκχρονισθεῖση ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ τμήματος ὅπερ περιέχεται ἐν τῇ μορφικῇ εἰκόνι τοῦ ἀκριβοῦς ἀναμνήματος⁵.

Ὡς πρὸς τὸ αἰσθητόν, τοῦτο, χωρὶς νὰ εἶναι ταυτιστὸν πρὸς τὸ κακόν, συνδέεται πρὸς τὴν ἀνάγκην, πρὸς τὴν στέρησιν, πρὸς τὴν ἔλλειψιν, πρὸς τὴν ὕλην, αἵτινες εἶναι οἰονεῖ μορφαὶ τοῦ κακοῦ⁶. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς, χωρὶς καθ' ἑαυτὴν νὰ εἶναι κακόν τι, ἡ εἰκὼν, συνδεομένη πρὸς τὸ αἰσθητόν, ἐλκύει, διὰ μέσου τῆς ἀναμνήσεως, τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν βιωθεῖσαν

1. Αὐτόθι.

2. Πβ. J. Trouillard, μν. ἔργ., σ. 37: «Il n'y a pas souvenir des vérités éternelles, pas davantage des choses indifférentes. La mémoire implique un attachement à cette part de notre vie que nous posons comme passé, et que nous voudrions retenir... L'acte de se souvenir révèle une volonté de *recupération du moi perdu* et une domination active du temps selon une certaine loi... La notion de «temps pur» se détruit elle-même. La mémoire... est... une fonction de l'âme proprement dite, en ce qu'elle suppose bien plus qu'un enregistrement d'impressions et qu'un dressage de réflexes. La vie des souvenirs traduit une *intention* explicite du moi, elle est réglée par son attitude prédominante». Πβ. Ἐνν., IV, 3, 26. Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς χρονικῆς προθέσεως, πβ. τὴν ἡμετέραν μελέτην Χρονικαὶ καὶ «καιρικαὶ» κατηγορίαι, ἐνθ' ἂν.

3. J. Trouillard, μν. ἔργ., σ. 38. Πβ. αὐτόθι, σ. 72.

4. Αὐτόθι, σ. 39.

5. Πβ. Ἐνν., IV, 4, 15.

6. Πβ. V, 9, 10. P. V. Pistorius, μν. ἔργ., σ. 47.

αὐτῆς ὑπόστασιν, ἐνῶ ἡ ἄνευ εἰκόνων νόησις ¹, οἷα εἶναι ἡ (πλατωνικὴ) ἀνάμνησις τῶν νοητῶν ², τὴν κρατεῖ ἐντὸς τοῦ ιδανικοῦ κόσμου, ἐλευθεροῦσα αὐτὴν ἀπὸ τῶν μετὰ τῆς ὕλης δεσμῶν τῆς. Ἡ τοιαύτη ἀσταθὴς ἰσορροπία, ἡ τοιαύτη ταλάντευσις τῆς ψυχῆς μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, δύνανται νὰ παραταθῇ ἀπεριορίστως, ἐξαρτᾶται δὲ μόνον ἐκ τῆς σημασίας τὴν ὁποῖαν δύνανται τὶς ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν ὅρον *μνημονεύει* ὡς ἀναφερόμενον εἰς μίαν συνειδησιακὴν ἐνέργειαν.

Ἐπεχειρήθη νὰ ὑποστηρισθῇ ὅτι, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἐὰν ἡ ψυχὴ καθίσταται ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου μνημονεύει, τοῦτο ὀφείλεται εἰς μόνην τὴν ἐπὶ αἰσθητοῦ βάθους ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος αὐτῆς, καὶ εἰς τὸ ὅτι, συνεπῶς, ἡ ἀνάμνησις τὴν παρασύρει ἀναποτρέπτως ἔξω τῆς περιοχῆς τοῦ νοητοῦ, ἥτοι ἐντὸς τῆς χρονικότητος ³. Δὲν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι, ἐὰν ὑφίσταται μνήμη καὶ ἀνάμνησις ἐπὶ αἰσθητοῦ βάθους, ἡ ψυχὴ παραμένει ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ὕλης τείνουσα νὰ συγχυθῇ πρὸς αὐτήν, καὶ ὅτι ἐὰν ἀνάμνησις καὶ θέασις ὑφίστανται, ἐλευθεροῦται ἀπὸ τῶν ὑλικῶν τῆς δεσμῶν προκειμένου νὰ ἐγγίσῃ τὸ νοητόν; Θὰ ἐπρόκειτο ἀναμιφθόλως περὶ βεβιασμένης ἀποδόσεως σημασίας εἰς τὸν ὅρον «μνημονεύει» τὸ νὰ υἱοθετήσῃ τις τὴν στάσιν αὐτὴν, προϋποθέτουσαν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ὅρος ἀποδίδεται εἰς τὴν ἀνάμνησιν τὸσον τῶν αἰσθητῶν ὅσον καὶ τῶν (πλατωνικῶν) νοητῶν. Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἀναμνησκέται, τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ διατελεῖ εἰσέτι ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ, καί, ὡς ἐκ τούτου, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος ὅπως αὕτη καταστῇ καὶ παραμείνῃ τι πλεόν ἢ ψυχὴ προσδεμένη πρὸς ἓν σῶμα ⁴. Τοῦτο ἀκριβῶς φαίνεται νὰ ὑπολαμβάνῃ ὁ Πλωτίνος βεβαιῶν ὅτι μόνον διὰ μέσου τοῦ νοητοῦ ἡ ψυχὴ ἐγγίζει τὴν ἄληθῃ

1. Πβ. I, 4, 10.

2. Πβ. IV, 4, 3: «τὸ μνημονεύειν ἢ νοεῖν ἢ φαντάζεσθαι». IV, 3, 26: «προστιθεμένων τινῶν λήθῃ, ἐν δ' ἀφαιρέσει καὶ καθάρσει ἀνακύπτει πολλάκις ἡ μνήμη». Πβ. καὶ Th. Whittaker, *μν. ἔργ.*, σ. 47.

3. Πβ. P. V. Pistorius, *μν. ἔργ.*, σ. 95: «The essential function of the soul when it is freed from the body is intellection or contemplation. Such intellection is timeless. Because there is no past or future in the Ideal world, there is no room for memory... it is not as if death simply terminates all memory of human life and a new memory era is born. All memory is annulled, and because there is no time in the ideal world and all is an eternal moment, there is no possibility of remembering things that happened there». Πβ. W. Schüller, *Die Vorstellung der Seele bei Plotin und Origenes*, ἐν *Zeitschr. für Theol. und Kirche*, τ. 10, 1900, σσ. 167 κ. ἐξ.

4. Πβ. Ἀριστ., *Περὶ μν. καὶ ἀναμν.*, 449b 15: «ἡ δὲ μνήμη τοῦ γενομένου...». 449b 22: «ὅταν ἐνεργῇ κατὰ τὸ μνημονεύειν... πρότερον τοῦτο ἤκουσεν ἢ ἤσθετο ἢ ἐνόησεν». Πβ. αὐτόθι: «...μόριον ᾧ χρόνῳ αἰσθανόμεθα». 451b 2: «τὸ ἀναμνησκέσθαι τῶν εἰρημένων τι». Ὁ Δαμάσκ., *Εἰς Φίληβ.*, 71, 2, θὰ διακρίνῃ ἐν ὧν ἐξ εἰδῶ μνήμης: «ἡ μνήμη τριττὴ, ἡ μὲν ἄλογος ἡ δὲ λογικὴ» ἡ δὲ νοερά, διττὴ δὲ ἐκάστη, φανταστικὴ αἰσθητικὴ, διανοητικὴ δοξαστικὴ, οὐσιώδης θεία».

γνώσιν, τὴν τοῦ Ἀγαθοῦ λ.χ. Μόνον ἂν ἡ ψυχὴ προσφέρεται εἰς τὰ κατώτερα πράγματα, διευκρινίζει ὁ φιλόσοφος, κατέχει ὅτι θέλει συμφώνως πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ ἀναμνήματα καὶ τὰς ἐν αὐτῇ εἰκόνας¹. Διὸ καὶ ἡ ἀνάμνησις, καὶ ἂν εἰσέτι εἶναι ἀνάμνησις τῶν ἀρίστων, δὲν εἶναι ἡ ἰδίᾳ ὅτι τὸ ἀρίστον ὑπάρχει². Ἡ ἐν τῇ μνήμῃ παρουσία τοῦ αἰσθητοῦ καθιστᾷ τὴν ψυχὴν ὑποκείμενον ἐκφυλισμοῦ. Εἶναι δυνατόν νὰ ἀνεύρῃ τις ἐν τῇ ἰδέᾳ ταύτῃ τὴν προέλευσιν τῆς ἀνάγκης διακρίσεως δύο ψυχῶν, τῆς μιᾶς διατελούσης ἐν τῇ θεάσει τοῦ αἰωνίου, τῆς ἄλλης προσδεδεμένης εἰς τὸ αἰσθητόν. Πρόκειται περὶ διακρίσεως ἐκ πρώτης ὄψεως ἀρκούντως ἀχρήστου, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὅσιν ὁ ριζικὸς διῆσμός τοῦ πλωτινικοῦ συστήματος, δυναμένης δὲ νὰ ἐξηγηθῇ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐπιθυμεῖ νὰ μειώσῃ τὴν ὑπερβολικῶς αἰσθητὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν ἀρχῶν «ψυχῇ» καὶ «σῶμα»³, ἀποτελουσῶν τὰς βάσεις τῆς θεωρίας του. Εἰς ἀνάλογον πιθανῶς σκοπὸν ἀποβλέπουν ἐπίσης ἡ ὑπ' αὐτοῦ θεωρήσις τῆς φαντασίας ὡς δυνάμει ἐνδιαμέσου, τοποθετουμένης μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως, ὡς καὶ αὐτὴ ἐτι ἡ διάκρισις τοῦλάχιστον δύο φαντασιῶν⁴ καὶ δύο μνημῶν. Ὅλοι δὲ αἱ προσπάθειαι αὗται ἀποβαίνουν μάταιαι, ἐνθ', ἐπὶ πλέον, τονίζουν τὰ κενὰ καὶ τὰς ἀντιφάσεις ὅσα μέχρι τοῦδε ἐπεσημάναμεν. Κατὰ βάθος δηλαδή ὁ πλωτινικὸς διῆσμός παραμένει οὐχὶ ἀναγώγιμος.

Ὑπὸ τοὺς ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου τιθεμένους ὅρους, καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὰ ἀρίστα τῶν ἀναμνημάτων ἔχουν σχεδὸν ὅσιν ἀληθεινὴν⁵, χωρὶς βεβαίως καὶ νὰ εἶναι ποτὲ καθ' ὅλοκληρίαν τοιαῦται, δὲν εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἀναγκαῖον νὰ διατηρῶνται, τὰ περιεχόμενα τῶν ἀναμνήσεων, ὅπως δὲ εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καθίστανται ὑποκείμενα παραστασιακῆς φαντασίας ὅσαι τυχαῖαι περιστάσεις συνοδεύουν μίαν ἀντίληψιν⁶. Τέλος, ἐὰν συμβαίῃ νὰ γνωρίζωμεν ἀντικείμενόν τι διὰ τῆς διανοίας εὐκρινέστερον ἢ διὰ τῶν αἰσθήσεων, δὲν εἶναι καὶ ἀναγκαῖον ὅπως, εἰς ἣν περίπτωσιν τὸ ἐν λόγῳ ἀντικείμενον ἤθελε πραγματοποιηθῇ ἐντὸς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, προτι-

1. Ἐνν., IV, 4, 4: «ἀναλόγως τῇ φαντασίῳ».

2. Πβ. αὐτόθι.

3. Πβ. Ρ. Ο. Kristeller, μν. ἔργ., σ. 16.

4. Πβ. Ἐνν., IV, 3, 31: «δύο τὰ φανταστικά». Εἶδομεν ὥστόσον ὅτι, διὰ τὸν Πλωτίνον, ἡ φαντασία εἶναι, ὡς ἐκ τῶν λειτουργιῶν τῆς δύναμις τῆς ψυχῆς συνθετικὴ. (Πβ. Th. Whittaker, μν. ἔργ., σ. 51. G. H. Clark, μν. ἔργ., σ. 371). Συγκρινομένη πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἡ διάκρισις πλειόνων φαντασιῶν ἀκριβῶς φαίνεται ἀντιφασκίμως πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς πλωτινικῆς διανοήσεως.

5. Πβ. J. Trouillard, μν. ἔργ., σ. 38.

6. Πβ. IV, 3, 31: «οὐτε τῶν πάντη κατὰ συμβεβηκὸς ἐπακολουθούντων ἐν φαντασίᾳ γίνεσθαι». Ἡ ἰδέα αὕτη θὰ ἤδυνάτο νὰ εἶναι πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς προελεύσεως. Ὅλοι αἱ θεωρήσεις αὗται συγκεκριμενοποιοῦν ἴσως τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι μία μορφικὴ δομὴ πρὶν καταστῆ συγκεκριμένη λεπτομερὴς παράστασις.

μῆσωμεν, ἀντὶ τῆς νοητικῆς του γνώσεως, τὴν διὰ τινος αἰσθησιακῆς ἐντυπώσεως δυναμένην ν' ἀποκτηθῇ τοιαύτην, ἐκτὸς ἂν πρέπη νὰ κατευθυνώμεν τὸ αἰσθητὸν τοῦτο ἀντικείμενον ἢ ὃν χειριζόμενοι αὐτὸ καταλλήλως καὶ ἐνεργῶς¹.

Ὁλόκληρος ὁ πολὺπλοκὸς μηχανισμὸς τῆς πλωτικῆς ἐπιχειρηματολογίας τῆς ὁποίας μία κάπως βαθύτερα ἐξέτασις δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ τὰς ἀντιφάσεις, τοὺς ἐπαμφοτερισμοὺς, τὰ ἀβέβαια συμπεράσματα, ὑπογραμμίζει τὴν ἀναποφασιστικότητα τοῦ Πλωτίνου περισσότερο ἢ τὴν δυσχέρειαν τὴν βασιλεύουσαν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐκθέσεως μᾶς ἐνορασιοκρατικῆς θεωρίας δι' ὀρθολογιστικῶν παραδοσιακῶν μέσων δανεισθέντων ἰδίᾳ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει καὶ τοῖς Στωϊκοῖς. Ὁ Πλωτίνος εὐχαρίστως περιγράφει λεπτομερῶς τὰς νοητικὰς λειτουργίας τῆς φαντασίας, χωρὶς ὥστόσον νὰ δύναται νὰ χωρήσῃ εἰς ἀφαίρεσιν τῶν ἐξωνοητικῶν τῆς τοιούτων αἰτινες ἄλλωστε καὶ ἐπιβάλλονται ἐπὶ τῆς διανοήσεώς του. Αἱ δομικαὶ ἀδυναμίαι τοῦ συστήματος, ὅσαι ἀπεμονώθησαν χάρις εἰς τὴν μελέτην ὀρισμένων πλωτικῶν κειμένων, μᾶλλον ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἡμετέραν θέσιν, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐξωνοητικὴ ἄποψις τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος παραμένει, διὰ τὸν Πλωτίνον, ἡ κυριωτέρα τοιαύτη, παρὰ τὰ φαινόμενα, ὀφειλόμενα εἰς τὸν παραδοσιακὸν ἐξωτερικὸν χειρισμὸν τοῦ θέματος. Εἰς τὸ αὐτὸ πλαίσιον, ὅτι κατὰ τὴν φαντασιακὴν δραστηριότητα φαίνεται κατέχον τὴν κεντρικὴν θέσιν, χωρὶς τοῦτο νὰ εἶναι πάντοτε καὶ ἐκδηλον, εἶναι αὕτη αὕτη ἡ εἰκὼν. Οὕτω, ἐφ' ὅσον, παρὰ τὰς ἐνοράσεις του τὰς ὁποίας ἐνίοτε ἀφήνει νὰ διαφανοῦν, καὶ προκειμένου νὰ παραμείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθουμένην παράδοσιν, ὁ Πλωτίνος εἶναι μᾶλλον ἀποφασισμένος νὰ χωρήσῃ, ἄλλως ἢ ὡς ὁ ἴδιος ἴσως κρίνει φυσικόν, εἰς τὴν διερεύνησιν καὶ τὴν ἐπίλυσιν τῶν εἰς αὐτὸν παρουσιαζομένων, περὶ ὧν ἀνωτέρω, μερικῶν προβλημάτων, ἀναγομένων βεβαίως ἐν τέλει εἰς ἓν γενικόν. Τοῦτο συνεπάγεται δι' αὐτὸν μίαν σειρὰ δυσκολιῶν δυναμένων ἐνδεχομένως νὰ εὑρουν λύσιν ἀληθοφανεστέραν χάρις εἰς μίαν νέαν ἐξέτασιν αὐτῶν σύμφωνα πρὸς μίαν ὀπτικὴν ἀνεστραμμένην.

1. Πβ. αὐτόθι. Τοιαύτης τάξεως σκέψεις, σταχυολογηθεῖσαι παρὰ Πλωτίνῳ, προέτρεψαν πιθανῶς τὸν Bergson νὰ κατατάξῃ αὐτὰς μεταξὺ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι συγκεκριμενοποιοῦν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θέσιν περὶ μεθοδολογικῆς πλάνης, εἰς ἣν ὑπέπεσαν αἱ περισσότεραι φιλοσοφίαι τῆς Ἀρχαιότητος, πλάνης ὀφειλομένης εἰς τὴν ἀναλυτικὴν τῶν διάρθρωσιν καὶ εἰς τὴν ἐξέχουσαν θέσιν τὴν ὁποίαν φαίνονται ἀποδίδουσαι εἰς τὴν δύναμιν τοῦ διεξοδικοῦ λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΙ ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΑΙ ΔΟΜΑΙ

Περισσότερον ἢ περὶ τῶν «ἀνθρωπολογικῶν δομῶν τοῦ φανταστικοῦ»¹ θέλει γίνει λόγος ἐν τοῖς ἐξῆς περὶ τῶν *φαντασιακῶν δομῶν τοῦ ἀνθρωπί- νου*. Χωροῦντες εἰς τὴν ἐν τέλει τοῦ προηγηθέντος κεφαλαίου σκιαγραφη- θεῖσαν μεθοδολογικὴν ἀναστροφὴν ἥτοι ἐκκινούμεντες, τοῦ λοιποῦ, κατὰ τὴν θεώρησιν τοῦ προβλήματος τοῦ φανταστικοῦ, ὄχι πλέον ἐκ τῆς φαντα- σίας ὡς νοητικῆς λειτουργίας λαμβανομένης, ἀλλ' ἐκ τῆς δομικῆς πραγμα- τικότητος τῆς παρουσίας της ἐν τῇ συνειδήσει, ἐκκινούμεντες δηλαδὴ ἐκ τῆς εἰκόνος, παρουσιαζομένης ὡς πρώτου δεδομένου καὶ ὄχι ὡς προϊόντος τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος, εἰσερχόμεθα εἰς μίαν περιοχὴν ἐνθα ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἐν γένει δραστηριότητός της προσλαμβάνει σημασίαν ἀρκούντως ἀπροσδόκητον. Αἱ εἰκόνες δὲν προσφέρονται εἰς τὴν συνείδη- σιν ὑπὸ τῆς φαντασίας, ἀλλ' ἀντιθέτως αὐταὶ αὐταὶ γονιμοποιοῦν τὴν φαντα- σιακὴν δραστηριότητα. Ἡ διαφορά, καίπερ ἀνεπαίσθητος ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶναι οὐσιώδης. Δὲν πρόκειται περὶ ἀρνήσεως τῆς δυναμικότητος τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ περὶ τονισμοῦ τῆς δυναμικότητος τῆς εἰκόνος. Ὁ Α. Ε. Chaignet διείδεν ἴσως² τὴν τοιαύτην ἄποψιν τοῦ προβλήματος, τῆς ὁποίας τὸ προφανὲς δὲν ἠθέλησεν, ἄλλωστε, ἀσφαλῶς, νὰ προσυπογράψῃ, ἀφοῦ δὲν ἐπιμένει ἐπ' αὐτοῦ. Ὅπως δὲποτε, ὀρίσμεναι ἐκ τῶν ἐρμη- νειῶν του δεικνύουν ὅτι ἠδυνήθη νὰ συλλάβῃ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν ὅσων λέγονται εἰς τὰς *Ἑννεάδας*, ἴσως μάλιστα πέραν τῶν ὅσων ὑπὸ τινῶν πλωτινικῶν κειμένων³ φαινομενικῶς βεβαιοῦνται.

Ἀναφερόμενος εἰς δύο χωρία τοῦ Πλωτίνου ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ὄντος πρὸς τὴν συνείδησιν, τὴν μνήμην καὶ τὴν φαντα- σίαν, ὁ Chaignet δὲν διστάζει ν' ἀναγάγῃ ἐλευθέρως τὴν δραστηριότητα τῆς ἀναμνήσεως ὅσον καὶ τὴν συνείδησιν τῶν δομικῶν μορφῶν τῆς ὑπάρ- ξεως εἰς τὸν δυναμισμόν τῆς εἰκόνος, εἴτε παραστασιακῆς εἴτε ὄχι. Ποιεῖ- ται συγκεκριμένως μνεῖαν ἄφ' ἐνὸς μὲν τοῦ κειμένου περὶ τοῦ ὁποίου ἐγέ- νετο ἤδη λόγος, καὶ ὅπου βεβαιοῦται ὅτι τίποτε δὲν ἐμποδίζει ὅπως διὰ τὴν

1. Πβ. G. Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Introd. à l'archétypologie générale, Grenoble, impr. Allier, 1960.

2. *Histoire de la psychologie des Grecs*, τ. 4, 1, Paris, Hachette, 1892, σσ. 196 κ.ἐξ.

3. Οὐδόλως πρόκειται περὶ σειρᾶς «κεκρυμμένων σημασιῶν», ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τῆς προεκτάσεως τῶν γενικῶς γενομένων δεκτῶν ἐρμηνειῶν, πέραν τῶν κατὰ παράδοσιν προσδιωρισμένων ὁρίων τῶν.

ἀνάμνησιν ὑπάρχει ἐν ἀντικείμενον αἰσθήσεως, ὅπερ εἶναι ἡ εἰκὼν, καὶ ὅπως ἡ μνήμη καὶ ἡ διατήρησις αὐτῆς ἀνήκουν εἰς τὴν φαντασίαν· ὅτι ἡ αἴσθησις καταλήγει εἰς φαντασιακὴν παράστασιν, ὥστε, μὴ ὑφισταμένης πλέον τῆς πρώτης, τὸ ἀντικείμενόν της νὰ παραμένῃ εἰς τὴν δευτέραν· καὶ ὅτι, συνεπῶς, ἡ μνήμη τῶν αἰσθητῶν ἀνήκει εἰς τὴν φαντασίαν¹, ἀφ' ἑτέρου δέ, τοῦ κειμένου καθ' ὃ ἡ ψυχὴ καθίσταται ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου μνημονεύει². Ἑρμηνεύον τὸ χωρίον τοῦτο ὁ Chaignet ὑπογραμμίζει ὅτι «φαντάζεσθαι δὲν σημαίνει κατέχειν, ἀλλὰ καθορᾶν καὶ καθίστασθαι, ὅ,τι καθορῶμεν»³. Δὲν συλλαμβάνη λοιπὸν ἡ συνειδήσις ἐν φαντασιακὸν δεδομένον, ἀλλ' ἀντιθέτως τὸ τελευταῖον τοῦτο καθιστᾷ ἐκείνην ἰκανὴν ὅπως τὸ συλλάβῃ ἐν τῇ μορφικῇ του ὁλότητι. Δὲν πρόκειται, φυσικῶς τὸ λόγῳ, περὶ ἀναγνωρίσεως, εἰς τὴν συνειδήσιν, δομῆς παθητικῆς καθιστώσης αὐτὴν ἄποψιν κατ' ἐξοχὴν εὐπλαστον τῆς ψυχῆς, ἰκανῆς δὲ νὰ δέχεται μορφικὰς ἐντυπώσεις ἀναλόγους πρὸς τὰς ἐνσφραγίσεις, τὰς ἀντερείσεις καὶ τὰς τυπώσεις⁴ περὶ ὧν ποιεῖται λόγον ἡ στωϊκὴ παράδοσις θεωροῦσα τὴν ψυχὴν ὡς ἐν εἶδος ἀγράφου πίνακος. Ὁ Πλωτίνος διευκρινίζει ὅτι, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ ἐντύπωσις αὕτη λαμβάνει χώραν ἐν τῇ ψυχῇ δίκην διανοήσεως⁵. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὰ ἐν λόγῳ χωρία γίνεται ἄμεσος ἀναφορὰ εἰς τὴν ἀνάμνησιν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως, ἡ πλωτινικὴ ἄποψις ἐφαρμόζεται ὡσαύτως, καὶ παρὰ τὰς κατὰ τὴν διαδοχὴν τῶν ἐπιχειρημάτων συναντωμένας δυσκολίας, ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς φαντασίας εἰς τὴν ὁποίαν ἡ μνήμη τελικῶς ἀνάγεται⁶. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ δυναμικότης τῆς φαντασίας βεβαιοῦται διὰ τῆς δυνατότητος ἐκείνης, ὅπως συλλάβῃ τὰ ἴδια τῆς ψυχῆς ἀντικείμενα καί, δεδομένου ὅτι «αἱ ἴδιαι τῆς ψυχῆς καταστάσεις εἶναι τὰ μόνα ὑπὸ τῆς φαντασίας συλλαμβανόμενα ἀντικείμενα»⁷, διὰ τῆς δυνατότητος ἐκείνης ὅπως συλλάβῃ αὐτὴ ἑαυτὴν⁸, ἐν τῇ πραγματικότητι τῆς ὑπάρξεώς της.

1. Πβ. Ἑρν., IV, 3, 29.

2. Πβ. αὐτόθι, IV, 4, 3.

3. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 198. Πβ. J. - P. Sartre, *Structure intentionnelle de l'image*, ἐν *Rev. de Métaph. et de Morale*, 1936, σσ. 543 - 609. C. Wolfarth, *Theorie des aktuellen Bildes*, Berlin, Funk, 1936. Πβ. ἤδη R. Dodge, *Die motorischen Vorstellungen*, Halle, Niemeyer, 1896.

4. Πβ. Ἑρν., IV, 3, 26.

5. Πβ. αὐτόθι.

6. Πβ. IV, 3, 29.

7. Πβ. A. E. Chaignet, ἐνθ. ἀν. Ἡ διαβεβαίωσις αὕτη ὅμως εἶναι πῶς ὑπερβολικὴ, δεδομένου ὅτι ὁ Πλωτίνος δὲν ἀρνεῖται τὴν πραγματικότητα τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐνδεχομένην ἰσότητα τοῦ βαθμοῦ πραγματικότητός των ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ νοητόν.

8. Δὲν θὰ χωρήσωμεν μέχρι παραλληλισμοῦ μεταξὺ τῶν οὕτω ἐρμηνευομένων ἀπόψεων τοῦ Πλωτίνου καὶ τῶν μεργκσονικῶν περὶ ἐνορατικῆς γνώσεως θεωρήσεων. Ἀπλῶς ἐπισημαίνομεν τὴν ὁμοιότητα τῶν ἀντιστοιχῶν ἐκφράσεων.

Ὅπωςδήποτε, δεόν ὅπως δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὸ πλαίσιον τοῦτο εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορίσωμεν ποῖα εἶναι τὰ ἄλλα πλαστά, «ψευδῆ» καὶ φανταστικά¹ ἀντικείμενα πρὸς τὰ ὁποῖα τὰ προηγούμενα ἀντιτίθενται. Ἐπειδὴ καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ εἶναι δεδομένα τῆς φαντασίας, οὐδὲν ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξωφαντασιακόν. Ἐχει τις, συνεπῶς, κατὰ καιροῦς, τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ἑρμηνεία τοῦ Chaignet ἐδράζεται ἐν πολλοῖς ἐπὶ σχημάτων στωϊκῆς προελεύσεως. Οἰκοθεν νοεῖται ὅτι αὐτὸς ὁ Πλωτῖνος διακρίνει τὰ ἀληθῆ δεδομένα τῆς φαντασιακῆς παραστάσεως ἀπὸ τῶν ψευδῶν τοιούτων. Οὐδόλως ὅμως πρόκειται ἐνταῦθα περὶ δεδομένων ἀνεξαρτήτων ἐκ τινος νοητικῆς παραστάσεως ἥτοι τῆς *δόξης*². Ἡ τελευταία αὕτη δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής, ἢ δ' ἐπ' αὐτῆς ἐρειδομένη φαντασιακὴ παράστασις δύναται ὡσαύτως νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ ἀληθές ἢ εἰς τὸ πεπλανημένον³. Πλὴν, ἡ πραγματικότης τῶν ὑπὸ τῆς φαντασίας συλλαμβανομένων καταστάσεων δὲν ἐπιτρέπει ὅπως αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι πλασταί, μολονότι παραμένουν φανταστικά. Οὕτω ἡ πραγματικότης τῆς φαντασίας δὲν περιορίζεται εἰς τὴν παράστασιν τῶν αἰσθητῶν καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ἐπεκτείνεται ὡσαύτως μέχρι τῆς ἐμπεδώσεως μορφικῶν δομῶν μεταφραζουσῶν καταστάσεις οὐσίας, καὶ διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἡ ψυχὴ λαμβάνει συνειδήσιν ἑαυτῆς, ἄνευ μεσολαβήσεως τοῦ λόγου. Ὑπὸ τοιούτους ὁρους ἐπιτρέπεται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποβαίνει ὅ,τι παριστᾷ εἰς ἑαυτὴν ἐπὶ φαντασιακοῦ πεδίου, ἀφοῦ πράγματι τὸ ὑπ' αὐτῆς παριστῶμενον εἶναι ἡ ἰδίᾳ αὐτῆς κατάστασις. Ἡ φαντασία εἶναι συνεπῶς ἀνοικτὴ εἰς τὰς εἰκόνας ὅσας προέρχονται ἐκ τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ βάθους τῆς ὑπάρξεως. Κατὰ τοῦτο ὡσαύτως εἶναι δύναμις «ἐνδιάμεσος», τοῦ ρόλου τῆς ἐξ ἄλλου συνισταμένου κυρίως εἰς τὴν δόμησιν τῶν μορφικῶν δεδομένων, τῶν εἰκόνων, προκειμένου νὰ τὰς καταστήσῃ ἱκανὰς ὅπως ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν καθίσταται ὅ,τι καθίσταται, ἀπολύτως. Διότι, ἐξαρτωμένη, ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τούτου, ἐκ τῶν μορφικῶν δεδομένων τῆς φαντασίας ἥτις, μὲ τὴν σειρὰν τῆς, προσανατολίζεται πρὸς τὸ αἰσθητὸν ὅσον καὶ πρὸς τὴν συνειδησιακὴν δραστηριότητα τῆς ὑπάρξεως, οὐδέποτε ἔχει στάσεις ἀντιστοιχοῦσας καθ' ὅλα πρὸς τὴν ἐσωτάτην πραγματικότητα αὐτῆς. Ὡς πρὸς τὴν φαντασίαν, αὕτη ἐμφανίζει προσαρμοστικότητα καὶ δυναμικότητα ἐκπληκτικὰς. Ἡ φαντασία, λέγει ὁ Πλωτῖνος, δὲν κατέχει τὸ ἀντικείμενόν τῆς, ἔχουσα ὅμως τὸ ὄραμά του διατίθεται συμφώνως πρὸς

1. A. E. Chaignet, ἐνθ. ἀν.

2. Πβ. *Err.*, I, 1, 9 καὶ I, 8, 15.

3. Πβ. τὴν ἡμετέραν μελέτην *Vers un élargissement du concept de vérité : le presque-vrai*, ἐν *Annales de la Fac. des Lettres et Sc. Hum. d'Aix*, τ. 40, σσ. 189 - 196.

αὐτό¹. Θεωροῦσα αἰσθητά, ἀποκτᾷ τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ ὑπ' αὐτῆς θεωρούμενον ἔκτασιν. Οὕτω ἡ ψυχὴ κατέχει παντοῖα πράγματα, πλὴν τὰ κατέχει δευτερευόντως, μὴ καθισταμένη τελείως πάντα ταῦτα. Εἶναι ἐνδιάμεσος² μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, καί, οὕσα τοιαύτη, φέρεται πρὸς ἀμφότερα³. Μακρὰν τοῦ νὰ συμπεριφέρεται παθητικῶς, ἡ ψυχὴ ἅπασα προσαρμόζεται πρὸς τὴν εἰκόνα τὴν ὁποῖαν ἡ φαντασία δομεῖ πρὸ τοῦ νὰ τὴν παρουσιάσῃ εἰς αὐτὴν⁴, καὶ τῆς ὁποίας λαμβάνει συνειδήσιν ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἰδίας αὐτῆς καταστάσεως, ἀφοῦ εἰς τὸ ἐξῆς γνωρίζει ὅτι ἡ ἰδίᾳ ἔχει λάβει τὴν μορφὴν ἐκείνης.

Βεβαίως, συνδεομένη πρὸς μίαν ψευδῆ δόξαν, ἡ φαντασία δύναται νὰ προκαλῇ δομήσεις οὐδόλως ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὴν ὀρθότητα τὴν ὑπὸ τοῦ λόγου ἀπαιτουμένην. «Μᾶς κάμνει νὰ βλέπωμεν», γράφει ὁ Ghaignet, «πράγματα ἀνύπαρκτα, οὔτε ἐξωτερικὴν οὔτε ἐσωτερικὴν πραγματικότητα ἔχοντα, ἀφοῦ ὅ,τι μᾶς προσφέρει... εἶναι μορφὴ κενὴ ἀμέσου πραγματικοῦ περιεχομένου»⁵. Ἡ ἰδέα αὕτη θὰ ἡδύνατο νὰ μᾶς ἐπαναφέρῃ ὀπίσω, συγκεκριμένως εἰς τὰ κείμενα τοῦ Ἐπικούρου τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ ὁράματα τῶν ὀνειρευομένων καὶ τῶν «μεμνηνόντων». Ὡστόσο ὁ Chaignet φροντίζει, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν ἔκφρασιν «κενὴ πραγματικοῦ περιεχομένου» νὰ προσθέσῃ τὸν ὅρον «ἀμέσου», ὅπερ μεταβάλλει τελείως τὸν προσανατολισμὸν τῆς ἐνδεχομένης ἐρμηνείας τοῦ κειμένου του. Οὕτω ἡ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως, διὰ μέσου τῆς φαντασίας καὶ τῆς δόξης, ἔστω καὶ ψευδοῦς, πρὸς ἣν αὕτη συνδέεται, ἐπιβαλλομένη εἰκὼν δύναται νὰ μὴ εἶναι παράστασις καθ' ὅλα πιστὴ πρὸς τὸ ὑπ' αὐτῆς παριστώμενον ἀντικείμενον ἢ πρὸς τὴν «κατάστασιν» τῆς ψυχῆς, τῆς ὁποίας ἡ τελευταία αὕτη δέον νὰ λάβῃ συνειδήσιν χάρις εἰς φαντασιακὰ δεδομένα. Τοῦτο δὲν καθιστᾷ πάντως τὴν ἐν λόγῳ εἰκόνα ὀλιγότερον πραγματικὴν, καθ' ὃ μέτρον ἐπιβάλλεται εἰς τὴν συνειδήσιν. Ἡ πραγματικότης αὐτῆς δὲν εἶναι ἄσμεος ὡς πρὸς τὸ παριστώμενον, ἀντικείμενον ἢ τὴν παριστωμένην κατάστασιν. Εἶναι ὅμως τοιαύτη ὡς πρὸς τὴν παρουσίαν τῆς ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐφ' ἧς ἐπιβάλλεται συνειδήσεως : «ἐνταῦθα... ἔγκειται ἐν τῶν αἰτίων τῆς μαγικῆς τῆς δυνάμεως... (ἥτις, ἐπὶ πλεόν,) ἐκτείνεται ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ πεδίου τῆς διανοίας»⁶.

1. Πβ. Ἑνν., IV, 4, 3 : οἷα ὁρᾷ καὶ οἷα διάκειται.

2. Ὁ ἐνδιάμεσος χαρακτὴρ τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι εἰμὴ μία γενίκευσις ὑπερβολικὴ τοῦ ἐνδιαμέσου χαρακτῆρος τῆς φαντασίας.

3. Πβ. Ἑνν., IV, 4, 3.

4. Παρὰ Π ρ ό κ λ ω, ἡ φαντασία θὰ θεωρηθῇ ὡς ἔτι περισσότερον οὐσιωδῶς δομικὴ. Πβ. *Εἰς ποῶτ. Ἐνγλ. Στοιχ. βιβλ. σχολ.* 94, 24-25 (ἐκδ. E. Diehl) : «ἡ φαντασία... τῶν μὲν ἀμόρφων μορφάς, τῶν δὲ ἀσχηματίστων σχήματα προτείνουσας».

5. Μν. ἔργ., σ. 198.

6. Τὸ κείμενον τοῦτο τοῦ Chaignet, ἐνθ. ἀν., ἀναφέρεται εἰς τὴν εἰκόνα, ὅσον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φαντασίαν ἐν γένει.

Κατὰ βάθος, ἡ φαντασία δομεῖ τὰ πραγματικά ἀντικείμενα εἰς τὰ ὅποια ἡ εὐαισθησία δὲν εἶναι εἰς θέσιν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ν' ἀναφερθῇ, καθ' ὃ μέτρον ταῦτα θά ἡδύναντο νὰ γίνουν ἀντιληπτά διὰ τῶν αἰσθήσεων. Οὕτω ἤδη ὁ Πλάτων, ἐπιχειρῶν, ἐν τῷ *Σοφιστῇ*¹, νὰ ἐπιλύσῃ, ἐπὶ ἐπιπέδου ὄντολογικοῦ, τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης, τεθέν, ἐν τῷ *Θεαιτήτῳ*², ἐπὶ ἐπιπέδου γνωσιολογικοῦ, βεβαίῳ ὅτι εἶναι δυνατόν ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ μὴ ὄν τρόπος τις οὐσίας³, ὅπερ ἐξ ἄλλου ἐνθυμίζει ὀρισμένες συγχρόνους τοποθετήσεις⁴.

Ἐάν, ἐπὶ καθαρῶς γνωσιολογικοῦ ἐπιπέδου, αἱ βεβαιώσεις αὐταὶ γεννοῦν δυσχερείας τινάς, ἐπὶ τοῦ ὄντολογικοῦ τοιούτου, ἀντιθέτως, ἐπιτρέπουν, ὅπως, δι' αὐτῶν, ἐπιλυθοῦν δυσκολίαι ἄλλως ἐμφανιζόμεναι ὡς ἀνυπέρβλητοι. Οὕτω, μετὰ τὸν Πλάτωνα⁵, ὁ Πλωτῖνος θά ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ προαισθάνεται ὅ,τι εἶναι τὸ ὄν, συμφῶνως πρὸς μίαν εἰκόνα ἀμυδράν καὶ ἀπροσδιόριστον⁶. Ὡς ἐκ τοῦ δυναμισμοῦ τῆς, ἡ φαντασία ἐπιτρέπει τὴν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἐπιπέδου τῆς συνειδήσεως εἰς τὸ ἕτερον μετάβασιν τῶν ἀντιστοιχῶν αὐτῶν δεδομένων. Ὡς ἀκριβῶς διευκολύνει τὴν ἀπόκτησιν τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων ἐκ μέρους τῆς διανοίας, οὕτω παρέχει καὶ ὀρισμένην τοῦ ὄντος ὄψιν, ἔστω καὶ συγκεχυμένην, εἰς τὴν ψυχὴν θεωρουμένην ἐν τῇ ὁλότητι τῆς⁷. Ἡ μόνη ὑποχώρησις εἰς τὴν ὁποίαν προβαίνει

1. 240c κ.ἑξ.

2. Πβ. 188a κ.ἑξ. Πβ. τὸ ἡμέτερον Νόησις καὶ πλάνη, σ. 112, P. Kucharski, *Les chemins du savoir dans les derniers dialogues de Platon*, Paris, P. U. F., 1949, σσ. 14 καὶ 114, καὶ τὴν ἡμετέραν μελέτην *Ἐπιστημολογία καὶ ὄντολογία ἐν τῷ πλατωνικῷ «Θεαιτήτῳ»*, Ἀθῆναι, ΞΕ', 1961, ἰδίᾳ σ. 235.

3. Πβ. Περὶ τῆς ὄντολογικῆς ὑποστάσεως τῆς τέχνης, ἐνθ. ἀν., ἰδίᾳ σ. 371 καὶ σημ. 4.

4. Πβ. αὐτόθι, σ. 375 καὶ σημ. 2, ἐνθα γίνεται μνεία τῆς νεωτέρας καὶ συγχρόνου διανοήσεως ἀναφορικῶς πρὸς τὸ μὴ ὄν, ἀποκτῶν βαθμὸν τινα ὑπάρξεως εὐθὺς ὡς γίνῃ λόγος περὶ αὐτοῦ. Πβ. *Σοφιστ.*, 240a. F. Cassirer, *Eidos und Eidolon. Das Problem des Schönen in Platons Dialogen*, Vortr. der Bibl. Warburg, Leipzig - Berlin, 1922 - 23, I, σσ. 1 - 27. Πβ. *Κρατ.*, 432b-d. Πβ. Ἀριστ., *Μτφ.*, 1011 b 25 κ.ἑξ.

5. Πβ. *Συμπόσ.*, 203b.

6. Πβ. *Ἐνν.*, III, 7, 8: «μαντευομένη δὲ τι εἶναι κατὰ ἀόριστον φάντασμα». Πβ. IV, 3, 23: «αἰσθητικὸν γὰρ κριτικὸν πῶς καὶ φανταστικὸν οἷον νοερόν».

7. Πβ. ἐπ' αὐτοῦ τὸ περιεργον ὅσον καὶ ὑποβλητικὸν κείμενον τοῦ Πρὸ κλοῦ, *Εἰς Εὐκλ. Α'*, 285, 5 - 15 (Friedlein): «λείπεται δὲ οὖν ἐν τῇ φαντασίᾳ τὸ ἀπειρον ὑφίστασθαι μόνον οὐ νοούσης τὸ ἀπειρον τῆς φαντασίας» ἅμα γὰρ νοεῖ καὶ μορφήν ἐπάγει τῷ νοουμένῳ καὶ πέρας... οὐ νοούσης τοίνυν ἐπὶ τὸ ἀπειρον ἀλλ' ἀορισταινούσης περὶ τὸ νοούμενον καὶ μὴ νοούσης μᾶλλον... ὥσπερ γὰρ τὸ σκότος τῷ μὴ ὄρᾳ ἢ ὄντι γινώσκει, οὕτως ἡ φαντασία τὸ ἀπειρον τῷ μὴ νοεῖν». Ἐκπλήττουν ὅροι οἱ «ἀορισταινούσης» καὶ «ἀπειρον», τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἐνθυμίζει τὴν τῶν ὄρων «ἀόριστον» καὶ «ἀπειρον φάντασμον» παρὰ Πλωτίνῳ (III, 7, 8' πβ. προηγουμένην σημειώσιν). Πβ. Πρὸ κλοῦ, *Εἰς Κρατ.*, 76, 26 (Pasquali): «φαντασία νοῦς ἐστὶν μορφοπτικός καὶ οὐ καθαρὸς» [πβ. *Εἰς Εὐκλ. Α'*, 94, 24 - 25 (Diehl)]. Πβ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς*, 434a 5, καὶ *Περὶ μν. καὶ ἀναμν.*, 451 (1) ἐν τέλει). Οὕτω ὁ Πρόκλος, ὡς «μυστικιστῆς», φοβεῖται τὴν

ἡ τοιαύτη μορφοῦσα φαντασία πρὸς τὴν διάνοιαν προκαλεῖται ὑπὸ τῆς παρουσίας συνειδησιακῶν ἀντικειμένων στερουμένων μορφῆς ἢ ἐχόντων μορφήν τὴν ὁποίαν ὁμως δυσκολευόμεθα νὰ διῶμεν¹. Τὸ αὐτὸ λ.χ. συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἀπείρου² ὅπερ, ὡς ἀντικείμενον τῆς φαντασίας, εἶναι ἀντικείμενον παραστάσεως κατὰ τοὺς ὑπὸ τῆς νοήσεως ἐπιβαλλομένους κανόνας. Πῶς λοιπόν, διερωτᾶται ὁ Πλωτίνος, νὰ φαντασθῶμεν³ τὴν ἀκριβῆ οὐσίαν αὐτοῦ; Ποιοῦμενοι ἀφαίρεσιν τῆς μορφῆς του διὰ τῆς νοήσεως⁴. Πῶς δὲ τὸ φανταζόμεθα; ⁵ Ὡς ὃν καὶ μὴ ὃν συγχρόνως τὰ ἀντίθετά του. Ἐὰν εἶναι ἄπειρον, εἶναι τὰ ἀντίθετά του μόνον κατὰ τινὰ ἄπειρον καὶ ἄοριστον τρόπον, οὕτω δὲ παριστῶμεν αὐτὸ ἐν ἡμῖν ὡς ὃν ἐκάτερον τῶν ἀντιθέτων τούτων⁶.

Ἡ εἰκὼν εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ ἡ ψυχὴ παριστᾷ ἐν αὐτῇ ὅ,τι εὐρίσκεται πέραν τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ νοῦ. Ὁ Ἑρως, λέγει ὁ Πλωτίνος, ἔχει γεννηθῆ πρὸ τῶν αἰσθητῶν, ἡ δὲ Πενία μετέχει νοητῆς τινος φύσεως⁷, οὐχὶ δὲ εἰκόνας ἢ εἰδώλου προερχομένων ἐκ τοῦ νοητοῦ⁸. Ἐγκαθισταμένη εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀναμειγνύουσα τὴν μορφήν πρὸς τὴν ἄοριστίαν⁹, γεννᾷ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἑρωτος¹⁰. Οὕσα πλέον ἢ ἀπλῆ μορφή, ἡ εἰκὼν ἐξασκεῖ τὴν δύναμιν τῆς ἐπὶ τῆς νοήσεως τῆς ὁποίας οὕτως εἰπεῖν διαπλάσσει

φαντασίαν, πλὴν δὲν δύναται νὰ τὴν ἀγνοήσῃ. Ὅπως δὲποτε, ἀναγνωρίζει τόσον εἰς ἐκείνην ὅσον καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν εἰκόνα μίαν δύναμιν μορφοτικήν, καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου φαίνεται νὰ ἔχῃ ἐμπνευσθῇ ὑπὸ τῶν πλωτικῶν ἐνοράσεων. Δὲν παραλείπει ὁμως καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς τὴν φαντασίαν ρόλον πρωταρχικὸν κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν, ρόλον τὸν ὁποῖον οὐδόλως θεωρεῖ ἀμελητέον. Δικαιώνει τοὺς μύθους θεωρῶν αὐτοὺς ὡς ἀληθείας ὑπεραισθητάς ὑπὸ μορφήν αἰσθητήν, χάρις εἰς τὴν φαντασίαν. Πβ. καὶ M. W. B u n d y, μν. ἐργ., σσ. 138 καὶ 143.

1. Ἡ δομικότης τῆς φαντασίας συνίσταται συνεπῶς, ἐν προκειμένῳ, εἰς τὸ νὰ προσδίδῃ εἰς τὴν συγκεχυμένην εἰκόνα τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένην, μίαν ἄποσιν περισσότερον συγκεκριμένην ἐπιτρέπουσαν αὐτῇ ὅπως ἐπιβληθῇ ὡσαύτως ἐπὶ τῆς νοήσεως.

2. Πβ. Ἑνν., VI, 6, 3.

3. Αὐτόθι: «ἐπινοήσῃ». Πρόκειται περὶ συλλήψεως λαμβανούσης χώραν ἀπὸ τῶν νοητικῶν δεδομένων.

4. Αὐτόθι: «χωρὶς τὸ εἶδος τῇ διανοίᾳ».

5. Αὐτόθι: «νοήσει».

6. Πβ. αὐτόθι.

7. Πβ. Ἑνν., III, 7, 8: «μετεχούσης φύσεως νοητοῦ». Ἐπὶ τοῦ παραλλήλου τῶν ἐννοιῶν *Ψυχὴ* - *Ἀφροδίτη*, πβ. J. P é r i n, Plotin et les mythes, ἐν Rev. Philos. de Louvain, τ. 53, 1955, 5-27.

8. Πβ. Π λ ω τ., ἐνθ. ἀν.: «ἀλλ' οὐκ εἰδῶλον νοητοῦ οὐδ' ἐκείθεν ἐμφαντασθέντος».

9. Πβ. αὐτόθι: «ἐξ εἶδους καὶ ἄοριστίας». Πβ. E. B r é h i e r, ad loc., τ. 3, σ. 82: «C'est l'indétermination de l'âme qui n'a pas encore rencontré son bien, mais qui en pressent quelque chose dans l'image vague et mal définie qu'elle possède».

10. Ἡ ἄμεσος ἀναφορὰ εἰς τὸ πλατωνικὸν *Συμπόσιον*. Ἡ πλωτικὴ ἔννοια τοῦ Ἑρωτος (πβ. A. H. A r m s t r o n g, Plotinian Eros and christian Agape, ἐν Downside Review, τ. 79, 1961, σσ. 105-121) δὲν παίζει ρόλον ἐνταῦθα.

Εἰκόνες νοητῆς φύσεως εἶναι ὡσαύτως παροῦσαι ἐν τῇ συνειδήσει, καθορίζουσαι, ἀλλὰ καὶ γονιμοποιούσαι τὴν δραστηριότητα αὐτῆς ¹. Ἡ εἰκὼν δύναται νὰ παριστᾷ, ἀλλὰ καὶ νὰ προκαλῇ ἐν ψυχικὸν γεγονὸς ² αἰσθητῆς προελεύσεως ³. Ψυχικὸν γεγονὸς εἶναι ὅμως ταυτοχρόνως καὶ ἡ ἰδίᾳ, προπάντων καθ' ὃ μέτρον ἡ παρουσία της ὥθει τὸν λόγον νὰ ἐκφρασθῇ καὶ τυπικῶς, μέσῳ τῆς ὁμιλίας ⁴. Οὕτω ἡ εἰκὼν δὲν εἶναι μόνον ἀπαύγασμα μιᾶς ἀνωτέρας ἀληθείας, ἐφ' οἰουδὴποτε ἐπιέδου, αἰσθητοῦ ἢ νοητοῦ ⁵, καὶ ἂν δύναται νὰ θεωρηθῇ αὕτη. Εἶναι πραγματικότης ἡ ἰδίᾳ, δρᾶσις, κίνησις καθ' ἑαυτήν, ὅσον καὶ κίνησις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ὑπ' αὐτῆς παριστώμενον ἢ καί, ὡσαύτως, κίνησις τῆς ψυχῆς ἀρχομένη ἀπὸ ἐκείνου τὸ ὁποῖον καθιστᾷ παραστατόν, ὃ δὲ βαθμὸς πραγματικότητος αὐτῆς δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τοῦ βαθμοῦ ὁμοιότητός της πρὸς τι πρότυπον πραγματικὸν τοῦ ὁποῖου δυνατόν νὰ εἶναι μίμησις, ὥς τοῦτο συμβαίνει συνήθως ⁶, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς δυνατότητος τὴν ὁποίαν αὕτη παρέχει εἰς τὴν συνειδήσιν ὅπως συλλάβῃ τὸ νοητόν, ὅπως τὸ παραστήσῃ εἰς ἑαυτήν, προκειμένου νὰ ἀχθῇ μέχρις αὐτοῦ ⁷. Καθίσταται μάλιστα τόσον ἡ ἀρχὴ ὅσον καὶ τὸ μέσον τῆς μεθέξεως τῆς ψυχῆς εἰς τὰς νοητὰς πραγματικότητας, καίτοι δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην μία ἐξ αὐτῶν ⁸.

Ὅπως οἰουδὴποτε, καὶ μολονότι γεννᾷ τὴν μορφικὴν καὶ τυπικὴν τῆς ἐκφρασιν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς δραστηριότητος τοῦ λόγον θεωρουμένου ὡς ὁμιλίας ⁹, μολονότι δέ, καθ' ὅριον, συγγέεται πρὸς τὴν τοιαύτην δραστη-

mon perception» (συναίσθησις)... of an «accompaniment» (παρακολουθήσις)... With these terms are point expressious for mental «synthesis» (σύνθεσις and σύνεσις) as a unitary activity of the soul in reference to its contents... The rank assigned to introspective consciousness of mental activities is similar to that which is assigned to memory [πβ. IV, 4, 2]. It is above sense, but lower than pure intellect... The organ of introspection and of memory... is the same».

1. Πβ. *Ἐνν.*, VI, 4, 11.

2. Καὶ ὅχι ἐν αἰσθητὸν ἀντικείμενον τοῦ ὁποίου, εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις, θὰ διέφερεν.

3. Πβ. *Ἐνν.*, I, 1, 8· IV, 5, 2· IV, 6, 2· IV, 7, 6.

4. Πβ. αὐτόθι, IV, 3, 30.

5. Πβ. F. Bourbon di Petrella, μν. ἔργ., σσ. 17-21, ἔνθα καὶ πολυάριθμοι ἀναφοραὶ εἰς πλωτικὰ κείμενα.

6. Πβ. *Ἐνν.*, I, 2, 2· I, 2, 7· VI, 2, 8. Πβ. Π λ α τ., *Σοφιστ.*, 240a - d. Ἡ εἰκὼν ἐμφανίζεται οὕτω ὡς μεῖζις ὄντος καὶ μὴ ὄντος, τῶν ὁποίων ἡ ἀναλογία ἐξαρτᾶται εἰς τὸ βαθμὸν καθ' ὃν αὕτη πλησιάζει πρὸς τὸ πρότυπον τῆς.

7. Ὡς λ.χ. εἰς τὴν περίπτωσιν ὅπου ἡ ψυχὴ κατευθύνεται πρὸς τὸ Ἄγαθόν (πβ. *Ἐνν.*, V, 6, 5).

8. Πβ. αὐτόθι, III, 6, 14.

9. Πράγματι, λόγος ἐνταῦθα σημαίνει τὴν δυνατότητα ἀσθράσεως λέξεων περισσότερον ἢ τὸν κόσμον τῶν λεγομένων. Ἡ δευτέρα αὕτη σημασία ἀφορᾷ εἰς γεγονὸς γενικώτερον, ἂν καὶ πλέον συγκεκριμένον. Πβ. κατωτ. σ. 172 καὶ σημ. 5.

ριότητα, ή εικών είναι πραγματικότητας ψυχική αντιτιθεμένη πρὸς τὸν λόγον θεωρούμενον ὡς *λογικὴν ἀρχήν*, ἀφοῦ ἰδίᾳ ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐξώλογον τῆς ψυχῆς¹. Ὁ Πλωτίνος διευκρινίζει ὅτι αὕτη εἶναι «πληγὴ ἀλόγου ἐξωθεν»² γινομένη ἀντιληπτὴ ὑπὸ τῆς ὅλης ψυχῆς³. Ἀρνεῖται ὁμως νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τῆς «πληγῆς» ταύτης τὴν ὁποίαν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐντύπωσιν. Ἐν τοιαύτῃ ὁμως περιπτώσει ἡ εἰκὼν δὲν θὰ διέφερε τοῦ αἰσθηματος. Ἀληθὲς τυγχάνει ὅτι ὁ ὅρος «ἐξωθεν» φαίνεται νὰ βαρύνῃ ὑπὲρ μιᾶς τοιαύτης ἐρμηνείας, θὰ ἡδύνατο δὲ τις πράγματι νὰ λάβῃ τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ὡς ἀναφερόμενον εἰς μόνας τὰς ἐξωτερικῆς προελεύσεως εἰκόνας τῶν ὁποίων ἄλλωστε ἡ ἀρχὴ δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν αἴσθημα. Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ Πλωτίνος θὰ ἡδύνατο νὰ προσδώσῃ ἐνταῦθα εἰς τοὺς ὅρους «εἰκὼν», «φάντασμα», «εἰδῶλον», σημασίαν στενωτέραν ἐκείνης τῆς ὁποίας προσδίδει εἰς αὐτοὺς ἀλλαχού. Οὐδόλως ἡ τοιαύτη κύμανσις, τῆς ὁποίας ἄφθονα παράλληλα δυνατόν ν' ἀνεύρωμεν εἰς ἔργον τοῦ εἶδους καὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν *Ἑννεάδων*, εἶναι ἐκπληκτικὴ⁴. Ἑμνημονεύσαμεν ἤδη τῶν χωρίων ἔνθα ἡ ἔννοια τῆς εἰκόνας φαίνεται νὰ σημαίῃ περισσότερον ἢ μίαν ἀπλὴν ἐντύπωσιν αἰσθητὴν⁵. Θὰ ἔτεινέ τις μᾶλλον ὅπως ἐρμηνεύσῃ τὸ πρῶτον σκέλος τῆς φράσεως διὰ τοῦ δευτέρου, ἀναφερόμενος εἰς τὴν σύνθετον φύσιν τῆς ψυχῆς⁶, ν' ἀποδώσῃ δὲ εἰς τὸ σύνολον τοῦ κειμένου

1. Τὸν Πλωτίνον οὐδόλως φαίνεται ν' ἀπασχολῇ τὸ αἷτημα τοῦ λεγομένου λογι-κο-γραμματικοῦ παραλληλισμοῦ. Ἐπὶ τῶν ἰδιατέρων συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἡ μορφή ὑποτάσσεται εἰς τὸν λόγον (λογικὴν διανόησιν ἢ ἐναρθρον ἑκφρασιν) κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν (διαδικασίαν μαρτυροῦσαν περὶ τινος κατ' εὐκαιρίαν ἀδυναμίας τῆς μορφῆς).

2. I, 8, 15. Πβ. Δ α μ α σ κ., *Εἰς Φίληβ.*, 148, 3 (Westerink): «ἡ φαντασία προτείνει τὸ ὀρεκτὸν τῇ ἀλόγῳ ὀρέξει». Πβ. αὐτόθι: «ἀναμνησκομένης τῆς δόξης αἰσθητοῦ τινος σεισμὸν ἐπὶ τοῦτ' διὰ τῆς φαντασίας γίγνεσθαι τῷ σώματι». Ἐπὶ ἐκφράσεων ἀναλόγων, πβ. *La musique dans l'oeuvre de Platon*, σσ. 25-26 καὶ τὰς σημ.

3. Πβ. I, 8, 15: «δέχεται δὲ τὴν πληγὴν διὰ τοῦ οὐκ ἡμεροῦς». Πβ. Ν ε μ ε σ., 171, 8 κ.ἑξ.

4. Πβ. E. Bréhier, *Introd.*, εἰς τὴν ἐκδόσιν τῶν *Ἑννεάδων*, τ. 1, σ. XXX: «Par la loi du genre qu'il a choisi, Plotin ignore l'art de développer systématiquement une doctrine».

5. Πβ. ἰδίᾳ *Ἑνν.*, I, 1, 4· III, 7, 8· IV, 3, 30·

6. Ἐπὶ τῆς φύσεως ταύτης, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς γενωμένων κακῶν. Πβ. *Ἑνν.*, I, 1, 9 καὶ I, 8, 15. Ἐξ ἄλλου, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς φύσεως τὴν ὁποίαν ἡ εὐαισθησία υποτίθεται ὅτι ἀντανακλᾷ, οὐδεμίαν φαντασιακὴν δραστηριότητος ὑπάρχει. Πβ. III, 6, 4: «οἷα τῇ λεγομένη φύσει ἐνυπάρχει ἐνέργεια καθ' ἕνα ποιεῖ ἕκαστον, ὥς φασιν, ἀφαντάστως». Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου τὸ κείμενον εἶναι σαφές (I, 8, 15): «οἷα τοῦ οὐκ ἡμεροῦς», ἡ δὲ χειρόγραφος παράδοσις οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπει ἐν προκειμένῳ. Ὁ E. Bréhier ὁμως (τ. 1, σ. 130) μεταφράζει: «parce qu'elle n'est pas indivisible», ἴσως ἐπειδὴ ἐμμέσως φαίνεται ὅτι ἀντικαθιστᾷ «οἷα τοῦ οὐκ ἡμεροῦς» ὑπὸ τινος «οἷα τὸ οὐκ ἡμέρεον», ὅπερ, ἀπὸ ἀπόψεως παλαιογραφικῆς, δὲν εἶναι ἀπῆλλαγμένον δυσχερεῶν τινῶν. Πβ. ἄλλωστε

τὴν ἀκόλουθον γενικὴν σημασίαν : « ἡ εἰκὼν εἶναι κτύπημα ὑφιστάμενον ὑπὸ τοῦ ἐξωλογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς εὐρίσκομένου ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τοῦ ἀληθοῦς » ¹, σημασίαν εἰσέτι ἀρκούντως στενὴν ², οὐδόλως ὅμως πλέον ἀντιφάσκουσαν πρὸς τὰ χωρία ἐκεῖνα εἰς τὰ ὅποια ἡ εἰκὼν, εἴτε παραστασιακὴ εἴτε ὄχι, διακρίνεται αὐτοῦ τούτου τοῦ αἰσθήματος ³.

Ὁ ἐξωλογικὸς χαρακτὴρ τῆς εἰκόνης δύναται ἐξ ἴσου νὰ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αὕτη ἐπιβάλλεται ἐπὶ τῆς νοήσεως ⁴ χωρὶς ν' ἀναμείνῃ τὴν κρίσιν τοῦ λόγου ⁵, ὥς καὶ εἰς τὸ ὅτι, ὥς ἐκ τούτου, ἡ ἰδία παραμένει ἀνεξάρτητος, ἀλλὰ καὶ ἐστερημένη παντὸς λογικοῦ ἐρείσματος ⁶, εὔρηται δὲ παροῦσα εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος πλὴν τοῦ τῆς καθαρῶς φυσικῆς τοιαύτης ⁷. Ὁ Πλωτίνος ἀφήνει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι αὕτη διαφέρει τοῦ

τὸ κριτ. ὑπόμν., ad loc. Ἡ ἐκδ. P. Henry καὶ H.R. Schwyzer, Paris, Bruxelles, Desclée de Brouwer, 1951, τ. 1, σ. 140 ad loc., δέχεται : « διὰ τοῦ ». Πβ. ὡσαύτως I, 1, 9 : « τὸ κοινὸν » (= τὸ σύνθετον). Πβ. I, 8, 15 (αὐτόθι) : « καὶ δόξαι ψευδεῖς ἐξω γινομένη τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ· ἐξω δὲ γίνεται τῷ μὴ εἶναι καθαρὰ ». Ἐπὶ τῶν προτεινομένων παραλλαγῶν : « ἐξω... ἐξω », « ἐξω... ἐξωθεν », « ἐξωθεν... ἐξωθεν », πβ. αὐτόθι. Ἐν τῇ μεταφράσει του, ὁ E. Bréhier, ἔνθ' ἂν., λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰ συμφραζόμενα οὐχὶ δὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον. Ὁ ὅρος « ἐξωθεν » φαίνεται νὰ ἔχῃ τεχνικὴν τινα χρῆσιν ἐστερημένην πάσης ἀκριβοῦς σημασίας. Ἦδη ὁ Θεόφραστος, ὅστις τὸν χρησιμοποιοῖ προκειμένου περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς διανοίας, συζητεῖ τὰ πολλαπλὰ τὸν σημασιολογικὰ ἐνδεχόμενα. Πβ. E. Barbotin, μν. ἔργ., σσ. 187 - 190 καὶ 240.

1. Πβ. IV, 6, 4, ἐνθα ὁ Πλωτίνος διακρίνει δύο φαντασίας, μίαν ἀνωτέραν καὶ μίαν κατωτέραν ἀμφοτέρας ὅμως ἀνηκούσας εἰς τὴν ψυχὴν : « ἡ φαντασία ἐν ψυχῇ ἢ τε πρώτη... ἢ τε ἀπὸ ταύτης ». Πβ. I, 4, 10 : « Ὡς ἐμφαίνεται τὰ τῆς διανοίας καὶ τοῦ νοῦ εἰκονίσματα ». Ἡ εἰκὼν ἐπιβάλλεται προκαλοῦσα « des mouvements de la partie de notre âme, qu'on appelle emotionnelle non parce qu'elle éprouve elle-même des émotions et des agitations, mais parce qu'elle est la cause des émotions qui retentissent dans le corps » (A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σ. 199. Ὑπογραμμίζομεν ἡμεῖς). Πβ. Ἐνν., III, 6, 4 : « τὸ παθητικὸν τοῦ πάθους μὲν αἴτιον ἢ παρ' αὐτοῦ γενομένου τοῦ κινήματος ἐκ τῆς φαντασίας τῆς αἰσθητικῆς ». Ἐπὶ τῆς σημασίας τῶν ὀρων « ἐξωθεν », « ἐξω », πβ. I, 8, 15 καὶ ἀνωτέρω, σ. 127 καὶ σημ. 4.

2. Ἡ εἰκὼν συνδέεται οὕτω ἐνταῦθα πρὸς τὴν δόξαν ἐν γένει (I, 1, 9), ἰδιαιτερον ὅμως, πρὸς τὴν ψευδῇ τοιαύτην. Πβ. αὐτόθι : « δόξα » — « εἰδόλου κακοῦ ».

3. Πβ. IV, 3, 26. Πβ. E. Wolff, La sensation et l'image, Carcassonne, impr. Bonnafous, 1943, σσ. 129 κ. ἐξ.

4. Πβ. ἐξ ἄλλου I, 4, 10, ἐνθα νόησις καὶ φαντασία διακρίνονται ἀλλήλων : « οὐκ οὐσῆς τῆς νοήσεως φαντασίας ».

5. Πβ. I, 1, 9 : « οὐκ ἀνέμεινε τὴν τοῦ διανοητικοῦ κρίσιν ». Συμβαίνει ἄλλωστε ἡ νόησις νὰ θεωρητῇ ὡς στοιχεῖον τοῦ δῆθεν ψευδοῦς συλλογισμοῦ : « ἡ τῶν ψευδῶν λεγόμενη διάνοια ».

6. Πβ. III, 6, 4 : « ἀνεπίκριτος ». V, 3, 2 : « φαντασμάτων... ἐπίκρισιν ». Πβ. ὡστόσον IV, 3, 23, ἐνθα ἡ φαντασία ὑποτίθεται σχετιζομένη πρὸς τὴν εὐαίσθησιαν οὖσαν ψυχικὴν διακριτικὴν δύναμιν (« κριτικόν »), μολοντόν διαφέρει ταύτης.

7. Πβ. III, 6, 4.

αίσθήματος ἐμμέσως, διακρίνων τὰς ἀντιστοίχους δυνάμεις εἰς τὰς ὁποίας τὰ δύο ταῦτα ψυχικά γεγονότα ἀπευθύνονται ἥτοι τὸ *αἰσθητικόν* καὶ τὸ *φανταστικόν*¹, ἀποτελοῦντα μέρη τῆς ψυχῆς. Ἐνῶ ὅμως ἀφ' ἑνὸς βεβαίοι πάντα ταῦτα, ἀφ' ἑτέρου ἀρνεῖται ἀκριβῶς τὸ ἐπιβλητικὸν τοῦ ἐξωλογικοῦ χαρακτήρος τῆς εἰκόνος, τὸ ὁποῖον προηγουμένως εἶδομεν ὅτι εἶχε δεχθῇ². Οὕτω αἰσθητικὴ καὶ φαντασία ἔχουν, ὡς λέγει, ὑπεράνω αὐτῶν τὸν λόγον ὅστις, διὰ τοῦ κατωτέρου μέρους αὐτοῦ, γειτνιάζει πρὸς τὰ ἀνώτερα τοιαῦτα τῶν ἐν λόγῳ δυνάμεων³. Αὗται, συνεχίζει ὁ φιλόσοφος, θὰ ἔδει νὰ ἀφορῶν εἰς τὸ σῶμα καὶ διὴ εἰς τὸ καταλληλότερον νὰ δεχθῇ τὴν δραστηριότητά των μέρος αὐτοῦ. Ὁ λόγος ὅμως, εἰς οὐδεμίαν συνάφειαν πρὸς τὸ σῶμα εὐρισκόμενος, δέον ὥστόσον νὰ συνδέεται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις ταύτας ἀποτελούσας μέρος τῆς ψυχῆς⁴. Τὸ σημαντικὸν ἐνταῦθα εἶναι ὅτι, θεωρούμεναι ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς εἰκόνος, αἱ διάφοροι ψυχικαὶ δυνάμεις παύουν ἐμφανιζόμεναι ὡς μηχανισμοὶ συνιστάμενοι ἐκ μερῶν διακεκριμένων, καὶ ὅτι ἡ ψυχικὴ δραστηριότης ἐν τῷ συνόλῳ τῆς παρουσιάζεται ἐν γένει ὡς ὀργανικὸν ὅλον τοῦ ὁποίου αἱ ἰδιαίτεραι συναρτήσεις συμπλέκονται μέχρι τοῦ σημείου νὰ συγγέωνται αἱ μὲν πρὸς τὰς δέ⁵. Ἡ εἰκὼν εἶναι μία παραστασιακὴ μορφή δομηθεῖσα ἐξ ἀρχικῶν, αἰσθητῶν ὅσον καὶ νοητῶν, δεδομένων τὰ ὁποῖα νομιμοποιεῖ ἀναφερομένη εἰς τὴν λογικὴν δραστηριότητα⁶. Διὰ τινος προσωρινῆς ὑποταγῆς τῆς φαντασίας εἰς τὸν λόγον, ἡ εἰκὼν, μορφή ἐντυπωθεῖσα εἰς τὴν φανταστικὴν δραστηριότητα, φαίνεται νὰ προέρχεται ἐκ τινος δυνάμεως σχεδὸν νοητικῆς, καὶ νὰ ἐπιβάλλεται εἰς τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ εἰς τὴν δυναμικότητα τῆς ὑπάρξεως ἐν γένει⁷, στοιχεῖα ἅτινα, χάρις εἰς τὴν φαντασίαν, καταστᾶσαν δύναμιν νοητικὴν, ὑπακούουν ἐμμέσως εἰς τὸν λόγον⁸.

1. Πβ. IV, 3, 23 : «ψυχῆς οὗσης αἰσθητικῆς καὶ φανταστικῆς». Πβ. τὴν μτφρ., ad loc., τοῦ E. Bréhier, τ. 4, σ. 90 : «être capable de sentir et d'imaginer».

2. Πβ. I, 4, 10.

3. Πβ. IV, 4, 3 : «μεθόριον οὖσα».

4. Πβ. IV, 3, 23 : «ψυχῆς εἶδος».

5. Πβ. IV, 4, 1 : «τοῦτῳ τῷ μέρει ὁρᾷ ὃ καὶ αὐτῷ σφᾷζει τὴν φύσιν τοῦ ὅλου. Οὕτε γὰρ ἐνταῦθα μόνον μεριστῇ, ἀλλὰ καὶ ἀμερίστος· τὸ γὰρ μεριζόμενον αὐτῆς ἀμερίστως μερίζεται. Πβ. Πλάτ., *Τίμ.*, 34c - 35a. Πβ. καὶ *Ἐνν.*, IV, 5, 1 κ.ἑξ. Ἐπὶ τῶν ἀντιστοιχῶν θεωρήσεων τοῦ Ἀλβίνου, *De Plat. dogm.*, κεφ. XIV, τοῦ Πρόκλου, *Εἰς Τίμ.*, 185b κ.ἑξ., ὡς καὶ τινων «Ἀριστοτελικῶν» μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλίου, *Περὶ ψυχῆς*, παρὰ Σ το β., *Ἐκκλ.*, I, II, 32 (σ. 262, 27, Meinecke), πβ. E. Bréhier, ἑκδ. *Ἐννεάδων*, τ. 4, σ. 6.

6. Πβ. IV, 3, 23 : «τὰς παρὰ τοῦ λόγου ἀντιλήψεις ποιεῖσθαι».

7. Πβ. αὐτόθι : «ὄρεξις», «ὀρμή».

8. Ὁ Πλωτῖνος θὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ αἰσθησις καὶ ἡ φαντασία, ἐδρεύουσαι εἰς τὴν κεφαλὴν, χαίρουν τοῦ λόγου, οὗτος δύναται νὰ θεω-

Ἀκριβῶς ὁμως, φαντασία καὶ δυναμικότης δὲν εἶναι συνειδηταί εἰμὴ παρουσία τῆς εἰκόνος τοῦ ἀντικειμένου των. Τοιαυτὴ δὲ εἰκὼν δὲν δύναται εἰμὴ νὰ εἶναι ἐξωλογικὴ. Ἐκτὸς λοιπὸν ἂν θέσωμεν, ὥς ἤδη ὁ Chaignet, διὰ τοῦ υπερβολικῶς ἀναλυτικοῦ, σχολαστικοῦ ἐν πολλοῖς, πνεύματος τοῦ, φαίνεται νὰ τὸ ἐπραξεν, ὅτι αἱ μεταξὺ διαφορῶν μορφῶν τῆς φαντασίας¹ γενόμεναι διακρίσεις δύνανται νὰ διατηρηθοῦν, καὶ δὴ νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου αὐτῆς ταύτης τῆς εἰκόνος², θὰ χρειασθῇ νὰ δεχθῶμεν ὅτι αὕτη εἶναι μία δομὴ παρούσα ἐφ' ὅλων τῶν ἐπιπέδων τῆς συνειδησιακῆς δραστηριότητος, πρὶν ἢ ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ λόγου, ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν μεταβιβάζει εἰς τὰς ψυχικὰς δραστηριότητας ὧν δύναται νὰ εἶναι ἔκφρασις. Ἡ διαδικασία τὴν ὁποίαν προϋποθέτει ἡ τοιαυτὴ ἰδέα τῆς εἰκόνος ἐκτιμωμένης ὥς κυρίου φορέως τῶν τάσεων τῆς κατωτέρας ψυχῆς, εἶτα δὲ ἐπιβαλλούσης, μὲ τὴν σειρὰν τῆς, εἰς ἐκείνας μίαν τάξιν κανονιστικὴν τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ θὰ πρέπη ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λόγου, εἶναι ἀρκούντως συγκεχυμένη καὶ σκοτεινὴ. Φαίνεται ὥστόσον ὅτι, παρὰ Πλωτίνῳ, ἡ ὅλη θεωρία αὕτη βασίζεται ἐπὶ τῆς προθέσεως ὅπως ἀποτελέσματα διάφορα ἀναχθοῦν εἰς ἀρχὴν μοναδικήν³.

Ἐν προκειμένῳ, βαβαιοῦμενος εἰς τὰ αἷτια τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς⁴, ὁ Πλωτίνος ἀναφέρει ὅτι, οἷα εἶναι, προερχόμενα ἐξ ἀρχῆς μοναδικῆς, τὸ μόνον τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιτρέπουν εἶναι νὰ φερώμεθα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν μᾶς ὠθοῦν. Αἱ παραστάσεις θὰ εἶναι ἀποτελέσματα τῶν προηγηθέντων αἰτίων, αἱ δὲ τάσεις, σύμφωνοι πρὸς τὰς παραστάσεις⁵. Ἀνεξαρτήτως τοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου αἱ ἰδέαι αὗται ἐκφέρονται, εἶναι προφανές ὅτι, διὰ τὸν Πλωτίνον, αἱ παραστασιακαὶ εἰκόνες εὐρίσκονται εἰς σχέσιν πρὸς τὰς ἐξωλογικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς τῆς ὁποίας μεταφράζουν τὴν δραστηριότητα διὰ μορφῶν ἐπιδεχομένων ποιὰν τινα δόμησιν.

ρηθῇ ὡς ἐδρεῶν ἐπίσης αὐτόθι, μολονότι, εἰς τὴν πραγματικότητα, δὲν ἔχει ἔδραν καθωρισμένην.

1. Πβ. Th. Whittaker, μν. ἔργ., σ. 51.

2. Πβ. A. E. Chaignet, μν. ἔργ., σσ. 199 (πβ. Ἐνν., I, 4, 10· III, 6, 10) καὶ 201 (πβ. Ἐνν., IV, 3, 31).

3. Ἡ τοιαυτὴ τάσις δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ πνεῦμα συνθέσεως τὸ χαρακτηρίζον τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλωτίνου, παρὰ τὰς ὀρισμένας ἐξαίρέσεις τὰς ὁποίας θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὑπογραμμίσῃ. Πρόκειται περὶ συμβιβασμοῦ δύο γεγονότων ἀντιτιθεμένων φαινομενικῶς ἢ τελειδικῶς. Ἐπὶ τοῦ τοιούτου προσανατολισμοῦ τῆς πλωτινικῆς διανοήσεως, πβ. Th. Whittaker, μν. ἔργ., σ. 52.

4. Πβ. E. Bréhier, τ. 3, σ. 14, σημ. 4 : «Allusion aux efforts que faisait Chrissippe pour concilier le destin conçu comme une liaison des causes, avec la liberté».

5. Πβ. III, 1, 7 : «αἱ τε γὰρ φαντασίαι τοῖς προηγούμενοις, αἱ τε ὅρμαι κατὰ ταῦτα ἔσονται». Πβ. ὥστόσον V, 10, 26 : «ἀλλὰ τῇ μὴ νεύσει καὶ ταῖς φαντασίαις καὶ τῇ ἄλλοτριότητι τῇ πρὸς τὸ σῶμα».

Φαίνεται ότι ή εικών έχει τοιουτοτρόπως καταστή ή γνωσιολογική και υπαρκτική συγχρόνως άρχή ή συνδέουσα τὸ ἐξώλογον πρὸς τὸν λόγον, οὐσα μὲν ή ίδια δυνάμει δομή μορφική συμπεριφορᾶς ὅσον καί μορφή δομηθεῖσα, οὐσα δὲ εἰς θέσιν νά ἐπεκτείνῃ τὰς δυνατότητας αὐτῆς ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς υπάρξεως.

Ἡ σύνδεσις λοιπὸν τῶν συστατικῶν ἀπόψεων τοῦ ἀνθρωπίνου λαμβάνει χώραν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς εἰκόνας. Θά ἡδυνάμεθα νά συλλάβωμεν μίαν ἀνιούσαν καί μίαν κατιούσαν διαλεκτικὴν τοῦ φανταστικοῦ παρὰ Πλωτίνῳ, τῶν ὁποίων ὁμως αἱ ἀντίστοιχοι διαρθρώσεις δὲν εἶναι διακεκριμένοι ἀλλήλων. Ἀρκεῖ νά βεβαιωθῇ ὅτι ή εἰκών, μόλονότι ἔχει ἀσυνειδήτητα «προηγούμενα», παραμένει δεδομένον πρῶτον ἐν σχέσει πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἄψιν τῆς συνειδήσεως οἷα εἶναι ή φαντασία. ὅτι δέ, ἀντιστρόφως, μέσφ ταύτης, ή ἔλλογος συνειδήσις ἐξωτερικεύεται ὡς προφορικὸς λόγος¹, ὅσον καί ὡς πρότυπον συμπεριφορᾶς. Ἡ δύναμις τῶν εἰκόνων ἐξισούται, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὑπὸ τῆς πρὸς αὐτὰς ἀναποκρίσεως τῆς συνειδήσεως. Εἴτε αἰσθητῆς εἴτε νοητῆς ἀρχῆς μορφαί εἶναι, προκαλοῦν τὴν ἐμφάνισιν ἄλλων μορφῶν πιθανώτατα ἥδη δυνάμει υπαρξασῶν ἐν τῇ συνειδήσει. Ὅθεν δὲν πρόκειται πλέον περὶ κεχωρισμένης θεωρήσεως τῆς εἰκόνας καί τῆς φαντασίας, ἀλλὰ περὶ θεωρήσεως τῆς μεταξὺ τῶν δύο τούτων συντελεστῶν υπαρχούσης λειτουργικῆς σχέσεως. Δὲν πρόκειται δὲ πλέον περὶ θεωρήσεως τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος, ἀλλ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κόσμου τοῦ φανταστικοῦ. Πράγματι, ὁ ἐνεργὸς χαρακτήρ τοῦ τελευταίου τούτου φαίνεται νά εὐρίσκεται εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν ή δυναμικότης τῆς συνειδήσεως ἐπιβεβαιούται κατὰ τὴν ἐπαφὴν αὐτῆς πρὸς τὴν εἰκόνα.

Αἱ ἀπόψεις αὗται ἐπαναλαμβάνονται μᾶλλον ἢ ἤττον κατὰ τὴν ὁλοτήτᾳ τῶν εἰς τὸ *Περὶ τῶν γινωσκουσῶν ὑπόστάσεων καί τῆς πέρας τοῦ ὄντος ἀρχῆς*, ἐνθα ὁ Πλωτίνος ἐξηγεῖ τὴν διαδικασίαν καθ' ἣν ή γνῶσις λαμβάνει χώραν. Ἡ εὐαισθησία, λέγει, γνωρίζει μόνον τὰ ἐξωτερικά πράγματα². Τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς³ παρέχει τὴν κρίσιν του, χωρεῖ δέ, διὰ συνθέσεως καί διαιρέσεως, ἐρειδόμενον ἐπὶ εἰκόνων παραγῶγων τοῦ αἰσθηματος⁴. Ὡς πρὸς τὰ παράγωγα τῆς διανοίας, τὸ λογικὸν μέρος τῆς

1. Πβ. *Ἐνν.*, IV, 3, 30.

2. Οὐδόλως, τοῦτο εἶναι προφανές, ή ἔννοια τῆς αἰταισθησίας (*sensibilité proprioceptive*) ὑπεισέρχεται εἰς τὸ χωρίον τοῦτο.

3. Πβ. *Ἐνν.*, V, 3, 2: «τὸ ἐν αὐτῇ λογιζόμενον».

4. Πβ. αὐτόθι: «παρὰ τῶν ἐκ τῆς αἰσθήσεως παρακειμένων φαντασμάτων τὴν ἐπὶκρίσιν (πβ. III, 6, 4 καὶ V, 3, 2) ποιούμενον καί συνάγον καὶ διαιροῦν». Πβ. ὡστόσον J. M. Rist, Plotinus, the road to reality, Cambridge, Univ. Press, 1967, σ. 102, βεβαιούντα: «Whatever logos may mean to other ancient thinkers, it means to Plotinus that aspect of soul which by transmitting the creative Forms creates, maintains and orders

ψυχῆς θεωρεῖ τὰς ἐπὶ τῆς συνειδήσεως ἐντυπώσεις των ¹ ἐφ' ὧν ὁρᾷ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Χάρις εἰς τὰς ἐντυπώσεις ταύτας ἄλλωστε δύναται νὰ κατανοήσῃ. Τοιαύτη κατανόησις ἐπιτυγχάνεται λ.χ. διὰ διακρίσεως τῶν προσφάτων εἰκόνων ², καὶ δι' ἐφαρμογῆς των ἐφ' ὧσιν ἀπὸ πολλοῦ ὑπάρχουν ἐν αὐτῷ. Εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ ἀνάμνησις ³ τῆς ψυχῆς ⁴. Μὲ ἄλλους λόγους, αἱ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως ἐπιβαλλόμεναι εἰκόνες, εἶναι νοητῆς ὅσον καὶ αἰσθητῆς προελεύσεως. Ἀργότερον μόνον ἡ διάνοια χωρεῖ εἰς ἀνάλυσιν αὐτῶν. Ὁ Πλωτίνος καταφεύγει εἰς συγκεκριμένον παράδειγμα ἀναλύσεως τοιαύτης εἰκόνος ἐπιβαλλομένης διὰ μέσου τῶν αἰσθήσεων. Ἡ αἰσθησις, λέγει, ἔχει τὸ ὄραμα ἐνὸς ἀνθρώπου, καὶ τοῦ ὁράματος τούτου τὴν εἰκόνα παρέχει εἰς τὸν λόγον. Ὁ τελευταῖος οὗτος οὐδὲν κατ' ἄρχήν περὶ αὐτῆς ἀποφαίνεται, θὰ ἤρκετο δὲ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῆς, ἐὰν δὲν διηρωτᾶτο ποῖος ὁ παριστώμενος ἄνθρωπος, καὶ ἐὰν, ἐν ἣ περιπτώσει τοῦτον εἶχε προηγουμένως συναντήσῃ, δὲν ἀπῆντα, διὰ μέσου τῆς μνήμης : ὁ Σωκράτης. Ἐξ ἄλλου, ὁ λόγος δύναται ν' ἀναπτύξῃ τὴν εἰκόνα ἣν ἔχει τοῦ Σωκράτους ἀναλύων τὰ ὑπὸ τῆς φαντασίας παρεχόμενα αὐτῷ στοιχεῖα ⁵. Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τούτου τοποθετεῖται ἡ νοητικὴ δραστηριότης τῆς φαντασίας, συνισταμένη ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν μορφικὴν εἰκόνα σημασίαν ἀκριβῆ. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ὅμως ἡ εἰκὼν παύει νὰ εἶναι περιεχόμενον τοῦ «ἀλόγου», προκειμένου νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἀναλυτικὴν, ἢ ὅχι παραμορφωτικὴν, δρᾶσιν τοῦ διεξοδικοῦ λόγου.

the visible world» (πβ. ἀνωτ., σ. 112, καὶ σημ. 3), μὴ λαμβάνοντα ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι μία τοιαύτη ἐπιβολὴ τάξεως διὰ μέσου μορφῶν προϋποθέτει μορφωτικὴν δύναμιν τοῦ λόγου μὴ δυνάμενον συνεπῶς νὰ θεωρηθῇ ἀποκλειστικῶς ὡς κυρίως εἰπεῖν νοητικὴ δύναμις, ὅτι δὲ ἀντιθέτως ἡ ἐπιβολὴ αὕτη προϋποθέτει μίαν ἐκ τῶν προτέρων δυναμικότητα τῆς συνειδήσεως ἀντιτιθεμένην πρὸς τὴν ἐκ πρώτης ὄψεως νοοκρατικὴν θέσιν τοῦ πρώτου μέρους τοῦ χωρίου, τὸ ὁποῖον ὁ J. M. Rist δὲν φαίνεται νὰ λαμβάνῃ ὑπὸ σημείωσιν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐπιβεβαιοῖ τὴν ὅλην θέσιν τοῦ Πλωτίνου, ἐκτιθεμένην ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου. πβ. M. D. Philippe, 'Αφαίρεσις, πρόσθεσις, χωρίζειν dans la philosophie d'Aristote, ἐν Rev. Thomiste, τ. 49, 1949, σσ. 254-277. P. Gohlke, ἐνθ' ἀν., πβ. 'Err., III, 6, 10· V, 3, 3· VI, 6, 3.

1. πβ. 'Err., V, 3, 2 : «τύπους».

2. πβ. αὐτόθι. Οἱ ὅροι «empreintes» καὶ «images», δι' ὧν ὁ Bréhier μεταφράζει ἀντιστοίχως τὸν πλωτικὸν ὅρον «τύπους», ἀναλόγως τοῦ ἂν προέρχωνται ἐκ τοῦ κόσμου τῶν αἰσθητῶν ἢ ἐκ τοῦ τῶν νοητῶν, ὑπογραμμίζουν καὶ τὴν δυναμοκρατικὴν ἡμῶν θέσιν ἐν προκειμένῳ.

3. πβ. αὐτόθι : «ἀναμνήσεις». Ὡστόσο, ὁμιλῶν περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, ὁ Πλωτίνος φαίνεται ἀλλαγῇ (IV, 3, 25), ν' ἀναφέρεται εἰς νοητικὰς λειτουργίας. Ἐν ταῦθα ὅμως (V, 3, 2), τὸ πρόβλημα τίθεται κατὰ τρόπον ὁλως διάφορον.

4. πβ. V, 3, 2.

5. πβ. V, 3, 3. Ὁ Bréhier μεταφράζει τὸν ὅρον «μορφὴ» διὰ τοῦ ὅρου «image». Πράγματι, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πλωτικῆς διανοήσεως, αἱ δύο σημασίαι δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ διακριθῶν.

Ἀντιθέτως, αἱ νοηταὶ μορφαὶ ἐπιβάλλονται καὶ αὐταὶ ὡς εἰκόνες μη ταυτισταί, μέχρις οὗ λάβουν σημασίαν τινὰ χάρις εἰς ταυτιστικὴν διαδικασίαν οἷα εἶναι ἢ ἀνάμνησις. Ἐὰν συνεπῶς ἡ φαντασία παραμένη λειτουργία «ἐνδιάμεσος», ὁ διεξοδικὸς λόγος ἀποβαίνει ἢ λειτουργία εἰς τῆς ὁποίας τὸ ἐπίπεδον αἱ ὑπὸ τῆς εὐαισθησίας, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐταισθησίας ἔτι, ἢ, τέλος, ὑπὸ τῆς ἐνοράσεως¹, παρεχόμεναι εἰκόνες διαλύονται² ἐνῶ συγχρόνως τείνουν ν' ἀπολέσουν τὴν ἀρχικὴν τῶν δυναμικότητα. Μόνον καθ' ὃ μέτρον ὁ λόγος ἐπεμβαίνει ὑπάρχουν νοητικαὶ μορφαὶ τῶν προϊόντων τῆς φαντασίας³ τῆς ὁποίας ἡ μορφοῦσα δραστηριότης παραποιεῖται

1. Πβ. V, 3, 2: «εἰς αὐτὸ στρέφεται καὶ γινώσκει αὐτό».

2. Ἀντιθέτως, παρὰ Πορφύριον ὅστις ἔχει δεχθῇ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πλατωνικοῦ δυΐσμου, ἡ ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου εἰς τὴν φαντασίαν ἀποδομένη σημασία ὑποβιβάζεται ἀξιολογικῶς, ἀφοῦ ἡ ἐν λόγῳ δύναμις λαμβάνεται ὡς παραμορφούσα τὴν γνῶσιν (πβ. *Sententiae ad intelligibilia ducentes*, σ. 26 (Mommert), ἐνθα ὁ Πορφ. δὲν ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ φαντασία «ἐπ' ἄμφω φέρεται», τοσοῦτον ὁ δυΐσμός του φαίνεται ριζικός). Ἐκτοτε ἡ φαντασία, δύναμις ἐπαμφοτερίζουσα, καταδικάζεται (πβ. M. W. Bundy, μν. ἔργ., σ. 132). Ἀπομένει νὰ θεωρήσωμεν τὴν μαντικὴν τῆς φαντασίας λειτουργίαν (πβ. Πορφ., *Ἐπιστ.*, 10. Ἰάμβλ., *Περὶ μυστηρ.*, σ. 15, Parthey) εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Πορφ. βλέπει ἐν γεγονόσ, μολονότι ἀποφεύγει νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντίφασιν πρὸς αὐτὸν δεχόμενος, ἐν προκειμένῳ, ὅτι τὴν τοιαύτην «δύναμιν φανταστικὴν τοῦ μέλλοντος» παρέχουν εἰς τὴν ψυχὴν στοιχεῖα δαιμονικά. Διὰ τὸν Ἰάμβλιχον τοῦ ὁποίου ἡ θεωρία ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ δυΐσμου τοῦ Πλωτίνου ὑπάρχουν δύο εἶδη φαντασίας, ἀνώτερον καὶ κατώτερον, ὅπερ ἐξ ἄλλου ἐξηγεῖ τὴν μαντικὴν δραστηριότητα. Πβ. *Περὶ μυστηρ.*, 3, 14, σ. 132 (Parthey): «φαντασῖαι θεῖαι καταλαμβάνουσι τὴν ἐν ἡμῖν φανταστικὴν δύναμιν κινούμεναι ὑπὸ τῆς βουλῆσεως τῶν θεῶν». Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἰάμβλιχος ἀποδίδει τὴν δυναμικότητα τῶν εἰκόνων εἰς δύναμιν ἐδρευούσαν ἐκτὸς αὐτῶν, ἐν τῇ προσπάθειά του ὅπως συμβιβάσῃ τὴν δυναμοκρατικὴν αὐτοῦ ἄποψιν πρὸς τὴν δυΐστικὴν παράδοσιν τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἀντιπροσωπεύει. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν διακρίνει διάφορα ἐπίπεδα εἰκόνων, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ τῆς αἰσθήσεως. Ἀρνεῖται ὅμως τὴν δυνατότητα μιᾶς ἁληθοῦς εἰκόνος («φάντασμα») τῆς ἁληθείας (πβ. *Περὶ μυστηρ.*, 3, 27 (Parthey). Χαρακτηριστικῶς νεοπλατωνικός, τοποθετεῖ τὴν θεωρίαν του μεταξὺ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ, ἀποδίδοντος εἰς τὴν φαντασίαν σημασίαν λειτουργίας ἐξεικονιστικῆς, καὶ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀπολλωνίου, μνημονευομένης ὑπὸ τοῦ Φίλοστράτου (*Βίος Ἀπόλλ.*), καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπίνη νόησις ἔχει δύναμιν φαντασίας ἀνωτέραν πάσης διαδικασίας ἀντιγραφικῆς ἢ μιμητικῆς τῆς φύσεως. Πβ. M. W. Bundy, μν. ἔργ., σσ. 112 - 114 καὶ 136 - 138.

3. Πβ. Πρόκλου, *Εἰς Εὐκλ. Α'*, 52, 21 (Friedl.) ἐνθα βεβαιοῦται περὶ τῆς φαντασίας ὅτι, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, «ὅπερ ἂν νοῆ, τύπος ἐστὶ καὶ μορφή νοήματος». Ἡ παράδοσις, ἐμπνευμένη συγχρόνως ἐκ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ, τονίζει τὰς διαφόρους νοητικὰς διαδικασίας τὰς σχετικὰς πρὸς τὰς εἰκόνας. Ἐπὶ τῆς «ἀφαιρέσεως» παρὰ Θεοφρ., πβ. E. Barbotin, μν. ἔργ., σσ. 83 - 85. Πβ. τὴν ἐκθεσιν τῆς περιπατητικῆς ψυχολογίας παρὰ Σέξτω Ἐμπεϊρικῷ, *Πρὸς μαθ.*, VII, σσ. 216 - 226 (Mutschmann), M. D. Philippe, ἐνθ. ἀν. Διὰ τὸν Συριανόν, ἀντιθέτως (πβ. *Εἰς Μτφ.*, σ. 96, 8 - 9, Kroll), «ἄχρι γάρ φαντασίας χωρεῖν δύναται τὰ δι' αἰσθήσεως ὡς εἰς ἡμᾶς εἶδη παρατεμπόμενα, ἃ δὴ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φαντασίᾳ ἄτομα μένειν ἐθέλει καὶ τοιαῦτα οἷα εἰσελήλθεν». Πβ. *Ἐνν.*, III, 6, 10° V, 3, 3° VI, 6, 3.

τοιουτοτρόπως, χωρὶς βεβαίως, ὡς ἐκ τούτου, νὰ παύῃ ὑφισταμένη¹. Ἐνθ' ὡς δύνამις θεωρητική, ὁ λόγος εἶναι ἀνοικτὸς εἰς τὰς ἐκ τοῦ νοητοῦ κόσμου προερχομένας εἰκόνας, ὡς δύναμις διεξοδικὴ καταστρέφει, διὰ τῆς ἀναλυτικῆς του δραστηριότητος, τὴν σύστασιν καὶ τὴν δυναμικὴν μορφήν πάσης εἰκόνας, ὡς καὶ τὴν δυνατότητα ἐπιβολῆς τῆς ἐπὶ τῆς σωματικῆς ὑπάρξεως οὔσης ὑποτεταγμένης εἰς μορφικὰς δομάς². Εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν ἀντικείμενα τῆς συνειδήσεως συλλαμβανόμενα πέραν πάσης κυρίως εἰπεῖν μορφικῆς ἀπόψεως, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἐξώμορφος φύσις μορφοποιεῖται χάρις εἰς τὴν μορφήν τὴν ὁποίαν ἀποδίδει εἰς αὐτὰ ποιά τις κίνησις πρὸς τὴν ὁποίαν ταῦτα συνδέονται. Οὕτω, ὡς λέγει ὁ Πλωτίνος, τὸ ἄπειρον εἶναι κίνησις ἢ στάσις ἀναλόγως τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡ φαντασία φέρεται πρὸς αὐτὸ³. Ἥτοι, τὸ ρευστόν, τὸ ἀβέβαιον δὲν καθίσταται ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεως εἰμὴ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως λάβῃ μορφήν μὴ δυναμένην νὰ εἶναι στατική. Εὐθὺς ὅμως ὡς ὁ διεξοδικὸς λόγος προσπαθήσῃ νὰ τὸ καθορίσῃ, ἥτοι νὰ τὸ ταυτίσῃ, νὰ τὸ σταθεροποιήσῃ, ἡ μορφοῦσα εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἡ κίνησις του ἐγέννα ἐξαφανίζεται, τὴν δὲ θέσιν αὐτῆς καταλαμβάνει μία ἔννοια.

Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι αὕτη αὕτη ἡ πραγματικότης. Ὁ Πλωτίνος τὴν θεωρεῖ ὡς σκιὰν ἐκείνης. Ὅτι τὴν καθιστᾷ πραγματικὴν, τοῦλάχιστον ἐν τινὶ μέτρῳ, εἶναι ἡ δυνατότης αὐτῆς ὅπως ὑποκαταστήσῃ τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα ὑπείσερχομένη εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἐπιβαλλομένη ἐπ' αὐτῆς. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπεμβαίνουν ἐνταῦθα θεωρήσεις ἀριστοτελικῆς ἐμπνεύσεως, ἐπὶ τῆς οὐσίας τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς ὡς καὶ ἐπὶ τῶν σχέσεών των. Ὁ Πλωτίνος ὅμως τὰς ὑπερβαίνει

1. Πβ. Π ρ ό κ λ., μν. ἐργ., 94, 24-25 (Diehl), καὶ 52, 21 (Friedl.): «ἡ δ' αὖ φαντασία τὸ μέσον κέντρον κατέχουσα τῶν γνώσεων ἀνεγείρεται μὲν ἀφ' ἑαυτῆς, ἅτε δὲ οὐκ ἔξω σώματος οὐσα... εἰς... σχῆμα προάγει τὰ γνωστά αὐτῆς».

2. Διὰ τὸν Π ρ ό κ λ ο ν, *Εἰς Τίμ.*, II, 83, 9-12 (Diehl), καὶ ἐστερημένον ἐτι τὸν δομητικὸν του δυνατοτήτων κυριαρχούμενον δὲ ὑπὸ τῆς καταλυτικῆς μορφῶν διανοίας, τὸ σῶμα εἶναι εἰς θέσιν νὰ δημιουργήσῃ δι' ἑαυτὸ μίαν μορφικὴν εἰκόνα τῆς νοήσεως προβαλλομένης ἐπὶ κόσμου αἰσθητοῦ οὕτω ἀναδομouμένου: «ἔσται... τῆς διανοίας ἐν αὐτῷ (sc. τῷ σώματι) εἰκὼν, ἣν ἂν εἰποιμεν ἡμεῖς τὴν κοσμικὴν εἶναι φαντασίαν... τοὺς ἀφανεῖς τύπους ἔχουσιν τῶν αἰσθητῶν». Πρόκειται, κατὰ βάθος, περὶ τινος ἰδεοκρατικοῦ ἀπριορισμοῦ προεικονίζοντος τὸν καντιανοῦ τύπον τοιοῦτον.

3. Πβ. *Ἐνν.*, VI, 6, 3: «καθ' ἕτερον τῶν φαντασμάτων κίνησις καὶ καθ' ὃ προήλθεν ἡ φαντασία, στάσις». Ἐπὶ τῆς φαντάσεως τοῦ ἀπείρου, πβ. Π ρ ό κ λ., *Εἰς Εὐκλ.* Α', 285, 5-15 (Friedl.) [πβ. *Ἐνν.*, III, 7, 8] καὶ αὐτόθι, 46, 4 (Friedl.), ἐνθα ἡ ἰδέα αὕτη ὁδεύεται ἐτι περαιτέρω ἀφοῦ βεβαιούται ὅτι αὐταὶ αὐταὶ αἱ εἰκόνας εἶναι μορφοῦσαι κινήσεις ἢ ὅτι προκύπτουν ἐκ τοιούτων κινήσεων: «αἱ δὲ φαντασίαι μορφοτικὴν κίνησιν ἀναπμπλάσιν».

υποτάσσων αὐτὰς εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κριτικὴν ἢ ὅποια ἐνταῦθα βασιζέται ἐπὶ θέσεων σαφῶς πλατωνικῶν. Οὕτω ἡ ὕλη λαμβάνεται ὡς μέσον περιέχον τὰ ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα. Συγκρίνεται μάλιστα πρὸς κάτοπτρον¹ ὅπου εἰσερχόμεναι αἱ ψευδεῖς μορφαὶ φαίνονται ὄχι μόνον νὰ ἐγκαθίστανται, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβεβαιῶνται ὡς πραγματικότητες, προσδίδουσαι συγχρόνως, ὡς ἐκ τούτου, ποῖαν τινα πραγματικότητα εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ κάτοπτρον². Οὕτω εἰς πᾶν ὅ,τι εὐρίσκεται ἐν τῇ ὕλῃ ἀναγνωρίζεται καθεστὼς εἰκόνας ἢ ἀντικείμενον ἀναληθοῦς³, τοῦθ' ὅπερ θέτει ἐν βασικὸν πρόβλημα, ἥτοι ἂν τὰ πράγματα ὅσα φαίνονται νὰ εὐρίσκονται ἐν τῇ ὕλῃ εὐρίσκονται πράγματι ἐν αὐτῇ. Πρόκειται περὶ ζητήσεως τοῦ ἂν ταῦτα ὑπάρχουν ἐντὸς τῆς ὕλης, ὡς λέγει ὁ Πλωτῖνος, καθ' ὃν τρόπον ἀνακλῶνται εἰς ἓνα κάτοπτρον αἱ εἰκόνες τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἀτενιζόντων ἑαυτὰ ὄντων⁴, ἐφ' ὅσον χρόνον τοῦτο διαρκεῖ. Ἐάν τὸ ἐν τῷ κατόπτρῳ εἶδωλον εἶναί τι, διατὶ νὰ μὴ συμβαίῃ τὸ αὐτὸ καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἐν τῇ ὕλῃ αἰσθητῶν; Ἐπειδὴ ὁμως τὸ ὡς ἄνω εἶδωλον δὲν εἶναι εἰμῇ φαινόμενον⁵, ἔπεται, ἂν ἐπιθυμῶμεν νὰ ἐμμεῖνωμεν ἐπὶ τοῦ παραλληλισμοῦ, ὅτι τὰ αἰσθητὰ παραμένουν ἐπίσης φαινόμενα παραπλανητικὰ τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξις, εἰς βαθμὸν κατώτερον, ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν, ὡς λέγει ὁ φιλόσοφος, οὐσιώδη παρουσίαν τῶν τοιούτων ὄντων⁶. Δυνάμεθα οὕτω νὰ συλλάβωμεν τὴν κατὰ βαθμοὺς δόμησιν τοῦ κόσμου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ συνειδήσις ἐλίσσεται, καὶ τοῦ ὁποίου τὰ δεδομένα πληροῦν εἰς ἕκαστον ἐπίπεδον, καὶ εἰς πλαίσιον γνωσιολογικόν, διπλὴν ὄντολογικὴν λειτουργίαν, ὄντα συγχρόνως εἶδωλα, μιμήματα, παραποιήσεις ἐνὸς ἀνωτέρου ὄντος, ὡς καὶ πρότυπα ἐνὸς ὄντος κατωτέρου προερχομένου ἐξ αὐτῶν. Ὑπὸ πνεῦμα ἐνταῦθα εἰσέτι πιθανώτατα ἀριστοτελικόν, ἢ τοιαυτὴ ἱεραρχία τῶν ὄντων καθίσταται, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἱεραρχία τῶν ὄντολογικῶν αἰτίων⁷. Ἐὰν ὥστόσον πᾶσα εἰκὼν κέκηται πρότυπον ὑφ' ἑαυτῆς ἐκφραζόμενον, δὲν συμπεραίνομεν κατ' ἀνάγκην ὅτι τοῦτο εἶναι πραγματικόν, ἰδίᾳ καθ' ὃ μέτρον, μὲ τὴν σειράν

1. Πβ. I, 4, 10.

2. Ἐπὶ τῶν σχέσεων τοῦ πραγματικοῦ πρὸς τὸ φανταστικόν πβ. A. Petit Jean, *Imagination et réalisation*, Paris, Denoël, 1936. Διὰ μίαν μελέτην τοῦ προβλήματος ἐπὶ ἐπιπέδου περισσότερον περιγραφικοῦ, πβ. J. Chateau, *Le réel et l'imaginaire dans le jeu de l'enfant. Essai sur la genèse de l'imagination*, Paris, Vrin, 1946. Πβ. ἀντιθέτως P. Masson-Oursel, *Imagination, idéation*, ἐν *Journ. de Psychol.*, 1940 - 41, σσ. 39 - 46.

3. Πβ. III, 6, 3: «εἶδωλον ὃν καὶ εἰς οὐκ ἀληθινὸν οὐκ ἀληθές».

4. Πβ. αὐτόθι: «τὰ εἶδωλα τῶν ἐνοραμένων».

5. Πβ. αὐτόθι: «εἰ δὲ μὴ ἔστι, φαίνεται δὲ εἶναι».

6. Πβ. αὐτόθι.

7. Πβ. *Μτφ.*, Λ, θ, 1074a 36 - 37.

του, εἶναι ἡ εἰκὼν ἐνὸς ἄλλου προτύπου, ἀνωτέρου, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ¹.

Αὕτη αὕτη ἡ ὕλη εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφον, τὸ ἀληθὲς μὴ ὄν, ἐν «εἰδωλον καὶ φάντασμα» ² τοῦ σωματικοῦ «ὄγκου» ³. Ἄστατον φάντασμα, δὲν δύναται ὥστος ὄν νὰ διαφύγῃ ⁴. Ψεύδεται ὡς πρὸς πᾶν ὄν, ὑπόσχεται. Τὸ ὄν τὸ ὁποῖον φανταζόμεθα ἐν αὐτῇ εἶναι μὴ ὄν ⁵ ὁμοιάζει δὲ πρὸς φευγαλέαν ὁπτασίαν. Ὅλα ὅσα νομίζομεν ὅτι βλέπομεν ἐν αὐτῇ μᾶς ἐμπαίζουσιν : εἶναι «εἰδῶλα ἐν εἰδῶλῳ» ⁶, ἀκριβῶς ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ κάτοπτρα, ὅπου ἐν ἀντικείμενον φαίνεται εὐρισκόμενον ἀλλαχοῦ ἢ ἐνθα ὑπάρχει ⁷. Φαινομενικῶς, τὸ κάτοπτρον εἶναι πλήρες ἀντικειμένων. Εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδὲν περιέχει. Ὁ Πλωτίνος ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ιδέας ὅτι πᾶν τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὴν ὕλην καὶ ἐξερχόμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι ἀπλῶς εἰκὼν ⁸ καὶ εἰδῶλον ὄντος ⁹ εἰδῶλον εἰσερχόμενον «εἰς εἰδῶλον ἄμορφον» ¹⁰, ὡς «ψεύδους ὄντος τοῦ ἐνορωμένου» ¹¹. Μὴ ὄν μορφούμενον ἐντὸς μὴ ὄντος, ἡ αἰσθητὴ εἰκὼν, καθισταμένη ἀντιληπτὴ ἐπὶ βάθους αἰσθητοῦ ὡσαύτως ¹²,

1. Ἀργότερον ὥστος ὁ Δαμάσκιος, *Probl. et sol.*, §§ 37, 93, 133 καὶ 341, θὰ ἀρνηθῇ εἰς τὴν εἰκόνα τὴν δυνατότητα νὰ ὑπάρχῃ ἀνεξαρτήτως τοῦ παραδείγματος τῆς. Τὸ κείμενον τοῦ *Εἰς Φίληβον*, 174, 2 (37a, 1 - 40c, 4) ἐνθα ἡ φαντασία συγκρίνεται πρὸς ζωγράφον, ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ πλατωνικῷ κειμένῳ γινόμενῃν σχετικῇν παρατήρησιν. Θὰ ἦτο πάντως τολμηρὸν νὰ βεβαιώσῃ τις, ὅπως ὁ Chaignet (*Probl. et sol.*, μτφρ., Paris, Leroux, τ. III, 1898, σ. 261) ἀφῆναι νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι ὁ Δαμάσκιος οὐδόλως ἀντιμετωπίζει τὴν πραγματικότητα τῆς φαντασιακῆς δυνάμεως.

2. *Ἐνν.*, III, 6, 7. Ὁ Πλωτίνος ἐμφανίζεται ἐνταῦθα πλέον «παρμενίδειος» ἢ ὁ Πλάτων ὅστις ἀναγνωρίζει εἰς τὸ μὴ ὄν τοῦ φανταστικοῦ ποίαν τινα οὐσίαν. Πβ. *Σοφ.*, 234a, 240e, 260d.

3. Αὐτόθι.

4. Πβ. E. Bréhier, ad loc., τ. 3, σ. 105, σημ. 1, ὅστις παραλληλίζει τὴν ιδέαν ταύτην πρὸς τὴν ἐν τῷ *Τιμαίῳ*, 52b, ἐκτιθεμένην, ἐνθα ἡ «χώρα» δὲν δύναται νὰ συλληφθῇ εἰμὴ «par une pensée bâtarde, qui est comme une vision inconsciente de rêve».

5. *Ἐνν.*, III, 6, 7 : «τὸ ὄν αὐτοῦ ἐν φαντάσει οὐκ ἔν ἐστιν».

6. Αὐτόθι.

7. Αὐτόθι : «τὸ ἀλλαχοῦ ἰδρυσόμενον ἀλλαχοῦ φανταζόμενον». Ἐπεμείναμεν ἐπαπειλημένως ἐπὶ τοῦ ὁπόσον ὁ Πλωτίνος ἀρέσκεται εἰς τὸ θέμα τοῦ κατόπτρου.

8. Πβ. E. Bréhier, ad loc., τ. 3, σ. 105, σημ. 2, ὅστις βλέπει ἐνταῦθα μίμησιν τοῦ Τιμαίου, 50c.

9. III, 6, 7 : «ὄντων μιμήματα καὶ εἰδῶλα». Ὁ Πλάτων προτιμᾷ τὸν ὅρον «ἀφομοιώματα».

10. Αὐτόθι.

11. Αὐτόθι.

12. Ἡ μορφοκρατικὴ ψυχολογία παρουσιάζει ὀρισμένας ἐκ τῶν θέσεών της εἰς πλαισίον ἀνάλογον. Πβ. E. Rubin, *Visuell wahrgenommene Figuren*, 1921. Liebmann, *Über das Verhalten farbiger Formen bei Helligkeitsgleichheit von Figur und Grund*, ἐν *Psychol. Forschungen*, τ. II, 1922, σσ. 5 - 60. P. Guillaume, *La psychologie de la forme*, Paris, Flammarion, α' ἐκδ., 1937, σσ. 58 κ.εξ.

περιέχει, παρὰ τὴν ψευδῆ τῆς φύσιν, βαθμόν τινα πραγματικότητος, ἀφοῦ μέσφ τῆς μορφῆς ἐπιβάλλεται. Ἡ τελευταία αὕτη ἀκριβῶς τῆς παρέχει τὴν ἐν λόγφ πραγματικότητα. Ἐὰν ὁμῶς ἐπιβάλλεται ἐφ' ἡμῶν, τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ ἡμετέρα συνείδησις, φερομένη πρὸς μορφὰς ἀναλόγους, προσφέρεται πρὸς τοῦτο. Ἐὰν ἡ ὕλη εἶναι «ὑποστάσεως ἔφεσις»¹ ἤτοι ἐπιθυμία ὑπάρξεως, ὑπάρχει πράγματι καθ' ὃ μέτρον βλέπομεν ἐν αὐτῇ τὸ οὐσιαστικὸν βάθος τὸ συνιστῶν τὴν ἡμετέραν γνώσιν, κατὰ συνέπειαν δέ, καθ' ὃ μέτρον συγκεκριμενοποιεῖται εἰς τινα μορφήν ἢ εἰκόνα, τῆς δευτέρας οὔσης ὅψεως δυναμικῆς τὴν ὁποίαν ἡ πρώτη λαμβάνει.

Ἐκτοτε τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς ἐντάξεως τῆς ιδέας περὶ μορφῆς εἰκόνας ἐντὸς τῆς γενικῆς περὶ χώρου ιδέας. Εἰς ἐν μακρὸν κείμενον², ὁ Πλωτῖνος ἐξηγεῖ ὅτι τὸ δοχεῖον τῶν μορφῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὄγκος. Μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ὄγκου θὰ ἐδέχετο καὶ ὅλας τὰς ἄλλας ιδιότητας. Συνηθίζομεν βεβαίως νὰ τὸ παριστῶμεν ὡς ὄγκον³, ἐπειδὴ δύναται νὰ δεχθῇ τὸν ὄγκον — πλὴν ὡς ὄγκον κενόν, διὸ καὶ ἐνίοτε λέγεται ὅτι ἡ ὕλη ταυτίζεται πρὸς τὸ κενόν⁴. Ἡ τοιαύτη εἰκὼν τοῦ ὄγκου προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ψυχὴ, οὐδὲν εὐρίσκουσα ὅπως προσδιορίσῃ κατὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς προσέγγισιν τῆς ὕλης, καταλείπει ἑαυτὴν ἐντὸς τοῦ ἀπροσδιορίστου. Δι' αὐτὴν, δὲν ὑπάρχει πλέον οὔτε ὄριον περιγράμματος οὔτε σημεῖον κατευθύνσεως, ὅπερ θὰ ἦτο ἤδη ὄριόν τι. Δὲν ἐπιτρέπεται συνεπῶς νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ ἀπροσδιόριστον τοῦτο εἶναι μέγα ἢ μικρόν, ἀφοῦ, ὡς ἀπροσδιόριστον εἶναι ἀμφότερα ταῦτα⁵. Πρόκειται μὲν περὶ ὄγκου, στερουμένου ὁμῶς ἐκτάσεως, ὄντος δὲ αὐτῆς ταύτης τῆς ὕλης τοῦ ὄγκου. Ἄλλοτε μὲν σμικρύνεται, ἄλλοτε δὲ διογκοῦται, διατρεχόμενον ὑπὸ τῆς ὕλης. Ὁ οὕτω ἐκτεταμένος χώρος ἀποτελεῖ τὸ ἄπειρον τῆς ὕλης, συγχρόνως δὲ καὶ τὸ δοχεῖον τοῦ μεγέθους αὐτῆς. Πάντα ὁμῶς ταῦτα δὲν εἶναι εἰμὴ εἰκόνας τῆς ὕλης⁶. Μεταξὺ τῶν

1. Πβ. Ἐνν., III, 6, 7.

2. Πβ. αὐτόθι.

3. Πβ. II, 4, 11 : «φάντασμα μὲν ἔχειν ὄγκου». Πβ. αὐτόθι : «φάντασμα ὄγκου». (Ὁ E. Bréhier, ad loc., μεταφράζει : «image du volume».)

4. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ ἐν λόγφ κειμένου θὰ ἡδύνато εὐκολώτερον νὰ καταστήσῃ κατανοητὴν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἀριστοτελικοῦ «τόπου» καὶ τῆς καρτεσιανῆς «ἐκτάσεως».

5. Πβ. II, 4, 1 : «οὔτε μέγα λεκτέον χωρὶς οὔτε σμικρόν, ἀλλὰ μέγα καὶ σμικρόν». Αὐτόθι, III, 6, 7 : «πᾶν ὃ ἂν ἐπαγγέληται ψεύδεται, κἂν μέγα φαντασθῇ, μικρόν ἐστί, κἂν μᾶλλον, ἥτιον ἐστί».

6. III, 6, 7 : «ἐν δὲ φαντασίᾳ ἐκείνως». Διὰ τὸν Συνέστιον, *Περὶ ἐνυπν.*, ἐν Migne, Patr. gr., τ. 66, σ. 1309c, αἱ μεταβληταὶ εἰκόνας συλλαμβάνονται χάρις εἰς τὴν λεγομένην «ἐπιστατικὴν δύναμιν», ἤτοι τὸ «φανταστικὸν πνεῦμα» τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς φαντασίας καὶ περὶ τοῦ ὁποίου βεβαιοῦται (σ. 1289c) : «αἰσθησις γάρ αἰσθήσεων αὕτη, ὅτι τὸ φανταστικὸν πνεῦμα κοινωτάτόν ἐστιν αἰσθητήριον καὶ

ὄντων, ὅσων δὲν εἶναι ἐκτατῶν, καταλέγονται αἱ προσδιορισμένοι μορφαὶ αἱ οὐδεμίαν ιδέαν τοῦ χώρου ὑποβάλλουσαι. Ὑπάρχει ὁμως ἡ ὕλη, ἀπροσδιόριστος, ἀσταθῆς καθ' ἑαυτὴν, ὅλον ἐν κινήσει πρὸς τὴν μορφήν εὐρισκομένη, πρόθυμος νὰ δεχθῇ πᾶσαν ἐπίδρασιν. Πολλαπλασιάζεται μεταφερομένη πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις ὑπὸ τινος ἀδιακόπου γιγνέσθαι. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἐνέχει τι ἐκ τῆς φύσεως τοῦ χώρου¹.

Οὕτω, μὲ τὸ νὰ θεωρῶμεν τὰς λειτουργίας τῆς μορφῆς κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἀντίληψεως τοῦ χώρου, ἔτι δὲ κατὰ τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, εἶναι δύσκολον ν' ἀρνηθῶμεν ἀπολύτως πᾶσαν ὑπαρξιν εἰς τὴν μορφικὴν εἰκόνα. Εἴτε ἐν ὄλῳ εἴτε ἐν μέρει αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα, τὴν ἐκφράζει ὅπωςδὴποτε. Ἐξ ἄλλου, ἀντιστοιχεῖ καὶ πρὸς ὠρισμένας ἐνυπάρκτους ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν τάσεις ὀφειλομένας εἰς τὴν αὐτὴν ὑπερτάτην πραγματικότητα τῆς ὁποίας τὸ αἰσθητὸν εἶναι ἡ παριστάμενη κατάπτωσις, καὶ τῆς ὁποίας αἱ *a priori* μορφαὶ ὅσαι ὑπάρχουν ἐν ἡμῖν εἶναι ἰδιαίτεραι παραστάσεις. Ὡς δύναμις τοῦ ἐξωλογικοῦ, ἡ φαντασία θὰ ἦτο ἀνίκανος νὰ συλλάβῃ τὰς μορφὰς ταύτας ἐὰν δὲν εἶχον τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπιβληθῶν ἐπ' αὐτῆς. Μιμήματα ὅσον καὶ περιορισμοὶ τοῦ ὄντος, αἱ μορφικαὶ εἰκόνες ὑποβάλλουν τὴν ιδέαν τῆς ὑπάρξεως μέσῳ τῆς ἰδίας αὐτῶν τοιαύτης. Εἶναι ὁμως ἡ τελευταία αὕτη ἀπόλυτος ἢ σχετικὴ; Τόσον ἡ θέσις τοῦ Πλάτωνος ὅσον καὶ ἡ τοῦ Πλωτίνου, ἐμπνεομένου ἐξ αὐτοῦ, εἶναι ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συγκεχυμένη καὶ ἀμφίρροπος. Τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ γενικοῦ πλαισίου τῆς ζητήσεως. Πράγματι, ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ ἐπιγείου βίου, ἡ σημασία τῆς ὕλης, τὰς παραστασιακῆς εἰκόνος, τοῦ ἀναμνήματος, τῆς μορφῆς, θὰ ἦτο ἀναντίρρητος. Εὐθὺς ὁμως ὡς ἀνερχόμεθα μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ θεωρητικοῦ βίου, ἐπιβεβαιοῦται τὸ μὴ ὂν τῆς αἰσθητῆς εἰκόνος² τῆς ἐκτὸς τῆς ὑπαρξιακῆς πραγματικότητος εὐρισκομένης, ἡ δὲ ψυχὴ ἀποκαλύπτεται οὕσα ὄντοτης ἐλευθερωτά ἐξ αὐτῆς³.

σῶμα πρῶτον ψυχῆς». Πβ. αὐτόθι, σ. 1288c: «οὕτως οὐδὲ τῶν ἐν τῇ πρώτῃ ψυχῇ τὴν ἀντίληψιν ἔσχομεν, πρὶν εἰς φαντασίαν ἦκειν αὐτῶν ἐκμαγεῖα».

1. III, 6, 7.

2. Τοῦτο οὐδόλως ἐξυπακοῦει τὴν ἐπὶ γνωσιολογικοῦ ἐπιπέδου ἐγκατάλειψιν τῆς πραγματικότητος τῆς ἀποτελέσεως τὸ φανταστικὸν λειτουργίας.

3. Οὕτω λ.χ. 'Ενν., III, 6, 6, ἐνθα ὁ Πλωτίνος καταφέρεται ἐναντίον ὅσων θέτουν τὰ ὄντα ἐντὸς τῶν σωμάτων ζητοῦντες ἀποδείξεις τῆς ἀληθείας ἐν τῇ μαρτυρίᾳ τῶν σωματικῶν πραγμάτων καὶ ἐν τοῖς φαντάσμασι τῶν αἰσθητῶν («τοῖς διὰ τῆς αἰσθήσεως φαντάσμασι πίστιν τῆς ἀληθείας λαμβάνοντας»), ἐνθυμίζοντος οὕτω τοὺς ὄνειρευομένους («παρὰ πλῆσιν τοῖς ὄνειράττους»). Πβ. τὴν ἀντίθετον καὶ ἐν ταύτῳ παράλληλον θέσιν τοῦ Ἐπικουροῦ, ([I] 32, 10, καὶ Πρὸς Ἡρόδ., 51, 1-2) περὶ ὅσων ἐκλαμβάνουν ὡς προφανὲς ὅ,τι βλέπουν καθ' ὕπνου. Ἡ αἰσθησις προσήκει εἰς τὴν ὑπνώττουσαν ψυχὴν («καὶ γὰρ τὸ τῆς αἰσθήσεως ψυχῆς ἐστὶν εὐδούσης»). Ἡ πραγματικὴ ἐγγύγησις συνί-

Ἡ ἡμι-υπαρξία χαρακτηρίζει τὴν κατάστασιν τῶν αἰσθητῶν εἰκό-
νων. Ἡ τῶν νοητῶν τοιαύτη, μορφῶν ἐπιβαλλομένων ἐπὶ τῆς θεωρητικῆς
συνειδήσεως, ἐπιβεβαιοῦται εὐθὺς ὡς πρόκειται περὶ τῆς δημιουργικῆς
δραστηριότητος τῆς ψυχῆς εἰς τὸν καλλιτεχνικὸν τομέα ¹, δραστηριότητος
οὐσης βασικῶς ζητήσεως τοῦ καλοῦ διὰ μέσου μιᾶς μορφικῆς εἰκό-
νος, συνεπῶς δέ, ζητήσεως τοῦ ὄντος διὰ μέσου δεδομένου μὴ δυναμένου νὰ θεω-
ρηθῇ ὡς μὴ ὄντος, ὅπερ ὁδηγεῖ εἰς ἀνεπίλυτον ἀντινομίαν. Διὰ τὸν Πλά-
τωνα, εἰς τὸ Ἰ βιβλίον τῆς *Πολιτείας* ², τὸ ἔργον τέχνης εἶναι μίμησις
μimήσεως. Ἡ στάσις αὕτη υἰοθετεῖται κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ³,
ὑπὸ τοῦ ψευδο-Λογγίνου ⁴ καὶ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ⁵, καθ' ὅσον εἶναι
ἀναντίρρητον ⁶ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ μίμησις εἶναι μίμησις προτύπου αἰσθητοῦ.
Ἀντιθέτως, ἥδη παρὰ Κικέρωνι παριστάμεθα εἰς τὴν ἑκθεσιν νέας τινὸς
θεωρίας καθ' ἣν τὸ ἔργον τέχνης εἶναι μίμημα προτύπου ἰδεατοῦ ὀνομα-

σταται εἰς τὸ νὰ ἐγερεθῇ τις ἄνευ τοῦ σώματος καὶ οὐχὶ μετ' αὐτοῦ (πβ. E. Bréhier, ad loc., τ. 3, σ. 104, σημ. 1). Πβ. Πλάτ., *Τίμ.*, 52b. Πβ. *Ἐνν.* III, 6, 5, ἐνθα ὑποστηρί-
ζεται ὅτι διὰ τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, καθαρσις σημαίνει ἐγρήγορσιν ἀπὸ τῶν
ἀτόπων ὀνείρων καὶ παῦσιν ὁράσεως φαντασμάτων («ἡ ἔγερσις ἐκ τῶν ἀτόπων εἰδῶλων
καὶ μὴ ὁρασις»). Χωρισμὸς δέ, παῦσιν ὑπερβολικῆς κλίσεως πρὸς τὰ κατώτερα πράγμα-
τα καὶ φαντασμοῦ αὐτῶν («μὴ φαντασία»). Χωρισμὸς τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς
ἀπὸ τοῦ σώματος σημαίνει ἐπίσης ἀφανισμόν τῶν ἀφ' ὧν αὕτη χωρίζεται. Κατὰ τὸν P. O.
Kristeller, μν. ἔργ., σ. 42, «Das objektive πάθος, das φάντασμα ruft in dem höheren
Seelenteil die ταραχὴ hervor». Ἀπὸ τοῦ Πλωτίνου, θά διαμορφωθῇ ἐν ρεῖμα ἀπαιτοῦν
τὴν κάθαρσιν τῆς *νοήσεως* καὶ ἀρνούμενον ἐμμέσως πᾶσαν νοητικὴν λειτουργίαν τῆς
φαντασίας. Οὕτω ὁ ἀλέξανδρεὺς πλατωνίζων τοῦ 5^{ου} αἰ. Ὀλυμπιόδωρος, συγχεόμενος
συχνάκις πρὸς τὸν ἀριστοτελίζοντα ὁμώνυμόν του ἐπεξηγεῖ τὰς μείζονας θέσεις τοῦ
ρεύματος αὐτοῦ βεβαιῶν ὅτι ἡ φαντασία εἶναι πέπλος καλύπτων τὰ ἀντικείμενα καὶ ἐμπο-
δίζων τὴν ἐκστασιν (πβ. Ὁ λ. υ μ π ι ὀ δ., *Εἰς Πλάτ. Φαῖδ.*, σ. 34, 35 καὶ 38, ἐκδ. Norvin)
ὡς καὶ τὸν νοητικὸν ἐν γένει βίον. Μολονότι γνωρίζει τὴν ἄποψιν τῶν Στωϊκῶν, ἰδί-
α τοῦ Ἐπικτήτου, καταφέρειται κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους καθ' ὃν δὲν ὑπάρχει νόησις *ἀφαντα-*
σίας. Πβ. *Περὶ ψυχῆς*, 431a 16. Πβ. M. W. Bundy, μν. ἔργ., σσ. 144 - 145.

1. Ἀνάλογοι θεωρήσεις ἀνευρίσκονται καὶ παρὰ Πρόκλῳ, *Εἰς Κρατ.*, σ. 76, 26 (Pasquali).

2. 595c κ.ἑξ. Πβ. La musique dans l'oeuvre de Platon, σσ. 255 κ.ἑξ. H. Koller, μν. ἔργ., σσ. 217 κ.ἑξ. E. Cassirer, μν. ἔργ., σσ. 8 καὶ ἐξ.

3. Πβ. H. Koller, ἐνθ. ἀν. Ἀριστ., *Ποιητ.*, 1447b 13 - 15, καὶ 1448a 16 καὶ 24. U. Galli, La mimesi artistica secondo Aristotele, ἐν Studi italiani di filol. clas-
sica, τ. 4, τεύχ. 4, Firenze, Ariani, 1926.

4. Πβ. *Περὶ ὕψους*, XXXVI, 3.

5. Πβ. *Συμπόσι.*, V, 1, 6 καὶ 9. *Περὶ ἀναγνῶν. ποιητ.*, III.

6. Πβ. E. de Keyser, La signification de l'art dans les «Ennéades» de Plotin, Louvain, Bibl. de l'Univ., 1955, σ. 30. Y. Grand, Recherche des principes d'une philo-
sophie des arts dits d'imitation chez Platon, Aristote et Plotin, διατρ., Fribourg 1954, σσ. 67 κ.ἑξ.

ζομένου *cogitata species*.¹ Ὁ τοιοῦτος ὁρισμὸς εἶναι ἄλλωστε κάπως ἀσαφής, πιθανῶς ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς πηγὴν προγενεστέραν². Αὐτὸς οὗτος ὁ Πλωτίνος φαίνεται νὰ διστάζῃ μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω δύο ἐρμηνειῶν τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ἡ πλατωνικὴ διανόησις τοῦ εἶναι τοσοῦτον οἰκεία, ὥστε τὴν ἀκολουθεῖ ἐκ τοῦ πλησίον, χωρὶς καὶ νὰ παραμένῃ ἀδιάφορος πρὸς τὰς περισσότερον προσφάτους θεωρίας αἰτίνες, κατὰ βάθος ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ πλατωνισμοῦ ἐμπνέονται. Τὰ καλλιτεχνήματα, ὡς καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπνεύσεως ἐν γένει, γεννῶνται ἐκ προτύπων ἐχόντων τὴν πηγὴν των εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ δημιουργοῦ. Τὰ αἰσθητά, λέγει ὁ Πλωτίνος, εἶναι, διὰ μεθέξεως, ὅ,τι λέγομεν ὅτι εἶναι, τὸ δὲ ὑπόστρωμά των λαμβάνει τὴν μορφήν του ἄλλοθεν, ὡς ὁ χαλκὸς λαμβάνει τὴν ἰδικήν του ἐκ μέρους τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ. Ἡ τέχνη εἰσέρχεται εἰς τὰ αἰσθητά διὰ τῆς μορφῆς, παραμένει ὅμως ἀναλλοίωτος ἐκτὸς τῆς ὕλης καὶ κρατεῖ ἐν αὐτῇ τὸν ἀληθῆ ἀνδριάντα³.

Πᾶσα καλλιτεχνικὴ δημιουργία ἔχει δύο ἀντικείμενα: τὸ ἐξ αὐτῆς προερχόμενον τὸ ὁποῖον εἶναι αἰσθητόν, καὶ τὸ ἰδεατὸν τοιοῦτο ὕφ' οὗ ὁ καλλιτέχνης ἐμπνέεται⁴. Τὸ δευτερον τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλὴ εἰκὼν, ἀλλὰ μορφή καὶ σύστημα ἐνοποιήσεως, ἐξερχομένη ἐκ τοῦ βάθους τῆς ὑπάρξεως⁵ καὶ μεταφραζομένη πρὸς τῆς τέχνης διὰ μορφῶν αἰσθητῶν⁶ μὴ ὑπαρχουσῶν ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ καλλιτέχνου, τοῦτο δέ, ὡς ὁ Πλωτίνος ὑποστηρίζει, ὅχι ἐπειδὴ οὗτος ἔχει ὀφθαλμοὺς καὶ χεῖρας, ἀλλ' ἐπειδὴ μετέχει τῆς τέχνης⁷. Ἐὰν δὲ ἡ παραγομένη μορφή εἶναι ὡραία, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ κάλλος ὑπῆρχεν ἤδη παρὰ τῷ δημιουργῷ⁸, ὡς κάλλος πολὺ ἀνώτερον τοῦ τῶν μορφῶν τῆς φύσεως⁹, τοῦθ' ὅπερ¹⁰ θὰ ἦδύ-

1. Πβ. *De oratore*, II, 8 καὶ 9· III, 9 καὶ 10.

2. Πβ. E. de Keyser, μν. ἔργ., σ. 31.

3. Πβ. *'Enn.*, V, 9, 5.

4. Πβ. αὐτόθι.

5. Πβ. *'Enn.*, I, 6, 3. Πβ. E. de Keyser, μν. ἔργ., σ. 36. Ἐπ' αὐτοῦ, πβ. τὰς ἡμετέρας μελέτας *Vers une phénoménologie de la création*, ἐν *Rev. Philosophique*, 1961, σσ. 263 - 291, ἰδίᾳ σσ. 271 κ.ἐξ., *L'expérience esthétique: contemplation et expérimentation*, ἐν *Rev. de Synthèse*, 1963, σσ. 303 - 305. Σχετικῶς πρὸς τὴν εἰκόνα μιᾶς ἀξίας, πβ. καὶ Ἡ ἐξαντικειμένισις τῆς συνειδησιακῆς προθετικότητος, ἐνθ' ἄν., ἰδίᾳ σσ. 522 κ.ἐξ.

6. Ἐπὶ τῶν προβλημάτων τούτων πβ. J. Dubé, *Essai sur l'esthétique de Plotin*, Ottawa 1948, καὶ A. M. Cerni, *Introduzione all'estetica neoplatonica*, Roma, Soc. anon. poligr. ital., 1951.

7. Πβ. *'Enn.*, V, 8, 1.

8. Πβ. αὐτόθι. Πβ. O. Walzel, *Plotins Begriff der ästhetischen Form*, ἐν *Neue Jahrb. für das Klass. Altertum*, 1916, σσ. 186 - 225. Πβ. F. Bourbon di Petrella, μν. ἔργ., σσ. 106 κ.ἐξ.

9. Πβ. *'Enn.*, V, 8, 1: «μειζόνως καὶ ἀληθεστέρως καλῇ».

10. Πβ. αὐτόθι: «ἦν ἐν τῷ ἐννοήσαντι».

νατο ν' ἀποτελέσει προϋπόθεσιν ἀπαραίτητον προκειμένου ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κάλλους τούτου ἐπὶ τῆς φύσεως νὰ αἰτιολογηθῇ λογικῶς. Ἐν προκειμένῳ οὐδὲν ἐμποδίζει ὅπως τὸ κάλλος γεννᾶται ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ φαντασίᾳ ἔνθα αἰσθητὸν καὶ νοητὸν συγχέονται εἰς μορφήν τῆς ὁποίας ἡ δυναμικότης συνίσταται εἰς τὴν ἔφεσιν τῆς ὅπως πραγματοποιηθῇ¹, οὐσαν ἔφεσιν ὑπάρξεως. Ὡς λέγει ὁ Πλωτῖνος, ἡ τέχνη παρέχει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ καλλιτέχνου τοὺς λογικοὺς κανόνας τῆς ἐνεργείας².

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν μαγικὴν καὶ τὴν συμβολικὴν³ τῆς λειτουργίαν, ἡ τέχνη ἐπιβάλλει τὰς φαντασιακὰς δυναμικὰς μορφάς, τοῦ διεξοδικοῦ λόγου ἐπεμβαίνοντος κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ὁρθώσεως μόνον ὡσάκις προκύπτει μία τεχνικὴ δυσκολία. Εἰς τὰς τέχνας, λέγει ὁ φιλόσοφος, ὑπείσρχεται ὁ λογισμὸς, ὅποτε ὁ καλλιτέχνης εὐρίσκεται ἐν ἀπορίᾳ. Ἐφ' ὅσον ὅμως δυσκολία δὲν ἐμφανίζεται, μόνῃ ἡ τέχνη ἐπιβάλλεται⁴. Οὕτω, χάρις εἰς τὴν τέχνην, καὶ καθ' ὃ μέτρον αὕτη αἰτιολογεῖται ὡς ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν τάσεων τῆς ψυχῆς, ἡ τελευταία αὕτη χωρεῖ εἰς ὑπέρβασιν ἑαυτῆς, ἀπελευθερουμένη ἐκ τῶν γηϊνῶν δεσμῶν τῆς. Ὁ Πλωτῖνος καταδεικνύει ὅτι «ἡ ψυχὴ, ἐγκαταλείπουσα τὸ σῶμα, οὔτε τοῦ λογισμοῦ οὔτε τοῦ προφορικοῦ λόγου ἔχει πλέον ἀνάγκην⁵. ἀλλὰ διατελεῖ εἰς κατάστασιν ἀπολύτου σταθερότητος»⁶, εἰς σημεῖον ὥστε, ὡς συνεχίζει ὁ φιλόσοφος, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον λ.χ. ζωγραφίζει δὲν εἶναι οὔτε τὸ σῶμα τοῦ ζωγράφου οὔτε ἡ ὑπ' αὐτοῦ μιμουμένη μορφή⁷, ἀλλ' ἡ ἐν ἀπελευθερώσει, τοῦλάχιστον προσωρινῇ, διατελοῦσα ψυχὴ του. Ἡ κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴν διαδικασίαν λαμβάνουσα χώραν δημιουργικῆς θεώρησις εἶναι ὡσαύτως ἀπελευθερώσις τῆς φαντασιακῆς δυνάμεως ἥτις, μὲ τὴν σειράν τῆς, ἐπιβάλλει τὰς πρὸς πραγματοποίησιν μορφάς, εἰς τρόπον ὥστε τὸ φανταστικόν, ὡς γεγονὸς συνδέον τὴν φαντασίαν πρὸς τε τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ νοητόν, ἀποτελεῖ στοιχεῖον δι' οὗ ἡ φαντασιακὴ πραγματικότης ἐπιβεβαιοῦται μετὰ μείζονος ἰσχύος, ἐπιβάλλουσα ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου τὰς ἰδίας αὐτῆς δομάς.

Αἱ ὡς ἄνω ἰδέαι ἐυχάριστως γίνονται δεκταὶ ὑφ' ὀρίσμένων νεοπλατωνικῶν. Ἐγείρουν ὡσαύτως τὸ ἐνδιαφέρον μεσαιωνικῶν καὶ δὴ βυζαντινῶν τινῶν στοχαστῶν, παρὰ τὴν πάντοτε τεραστίαν αὐθεντίαν τῶν σχετικῶν

1. Ἐπὶ τίνος ἀναλόγου δυναμισμού τῆς ὕλης, πβ. III, 6, 7.

2. Πβ. V, 9, 3.

3. Πβ. E. de Keyser, μν. ἐργ., σσ., 53 κ.έξ.

4. Πβ. Ἐνν., IV, 3, 18: «...ἐνταῦθα ὁ λογισμὸς ἐγγίνεται ἐν ἀπὸρῳ ἡδὴ οὔσης (sc. τῆς ψυχῆς) καὶ φροντίδος πληρουμένης καὶ μᾶλλον ἀσθενούσης». Πβ. αὐτόθι: «κρατεῖ καὶ ἐργάζεται ἡ τέχνη».

5. Πβ. ἀνωτ., σ. 157 καὶ σημ. 9.

6. Πβ. E. de Keyser, μν. ἐργ., σ. 85.

7. Πβ. Ἐνν., VI, 4, 10.

πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν θεωρήσεων, κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἄλλων παραγόντων, καὶ ὑπὸ μορφήν διαφορετικὴν πως, θὰ ἐπανεμφανισθοῦν ἐν τῇ νεωτέρᾳ καὶ συγχρόνῳ διανοήσει ὡς θεωρίαι ἐκφράζουσαι τὴν θέσιν τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι διετυπώθησαν, ἔστω καὶ ἐμμέσως ἢ ἀτελῶς, πάντως ὅμως κατὰ τρόπον τοσοῦτον ὑποβλητικόν, ἥδη ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου, ἀφοῦ ἀσαφῶς τὰς διείδον οἱ κλασσικοὶ διανοηταί, δεικνύει ὅτι εἶναι ὡσαύτως πιθανὸν ὅπως ἐκφράζουν τὸν ἀνθρώπον καθόλου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τί τὸ ἐνδιαφέρον δύναται τις νὰ συγκρατήσῃ ἐξ ὧν ἀνωτέρω ἐξετέθησαν; Θὰ ἔδει πρῶτον νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι, ἥδη πρὸ τοῦ Πλωτίνου, αἱ περὶ τῶν ἐξωνοητικῶν λειτουργιῶν τῆς φαντασίας γενόμεναι μνεῖαι ἐπιτρέπουν τὴν διεύρυνσιν τῆς γωνίας ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν ἢ ἔννοια αὕτη νὰ ἐξετασθῇ. Ἡ διάρθρωσις τῶν ἰδιαιτέρων θέσεων, λογοκρατικῶν ἢ μηχανοκρατικῶν, ὑφ' ὧν ὁ Πλωτίνος, ὡς καὶ τινες τῶν διαδόχων του, φαίνονται ἐμπνευσθέντες, εἶναι τοιαύτη, ὥστε δυσκόλως ἐπιτρέπει ν' ἀντιμετωπισθῇ εὐκρινῶς τὸ πρόβλημα τῶν ἀσυνειδήτων διαστάσεων τῆς φαντασίας. Εἶναι ὥστόσον δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ παρ' αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία, ἀσθενής, βεβαίως, ἀλλ' ὄχι ὀλιγώτερον πραγματικὴ, νὰ λάβῃ θέσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἐκκινῶν κυρίως ἐκ δεδομένων συλλεγέντων παρὰ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει, προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῇ τὰς ἀντιστοίχους αὐτῶν ἀπόψεις, ἀντιμετωπίζων τὴν ὑπαρξίν τοῦλάχιστον δύο φαντασιῶν ἐνεργουσῶν κεχωρισμένως, μολονότι συνιστοῦν τὴν αὐτὴν ψυχικὴν δύναμιν. Κατὰ βάθος, ἡ ἀναλυτικὴ αὕτη σύλληψις οὐδόλως εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα συνθέσεως ὅπερ, ἐν γένει, κυριαρχεῖ ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Πλωτίνου. Οὗτος δὲν φαίνεται ἔχων πάντοτε συνείδησιν τοῦ ἀτελοῦς χαρακτήρος τῆς ἀναλυτικῆς αὐτοῦ μεθόδου ἐν σχέσει πρὸς τὸν συνθετικὸν χαρακτήρα τῆς φαντασιακῆς δυνάμεως. Δὲν εἶναι ἄραγε τοῦτο λόγος ἀποχρῶν ἵνα ἐξηγηθοῦν αἱ ὑπὸ τῆς τοῦλάχιστον περιέργου στάσεως ταύτης γεννόμεναι παρεξηγήσεις καὶ ἀντιφάσεις;

Κατὰ δευτέρον λόγον, φαίνεται ὅτι, ἐν προκειμένῳ, τὸ πρῶτον δεδομένον δὲν εἶναι αὕτη αὕτη ἡ φαντασιακὴ δύναμις ἀλλ', ἀντιθέτως, τὸ φάντασμα, ἡ εἰκὼν ἥτις, ὡς δυναμικὴ μορφή, ἐμμέσως διαιωνίζουσα ὑπὸ δνόματα νέα τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου *φαντασία*, ὑπείσρχεται εἰς τὸν τομέα τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεως προκειμένου μετ' αὐτῆς νὰ σχηματίσῃ μίαν συνάρτησιν σχεδὸν διαλεκτικὴν ἥτοι τὸ *φανταστικόν*, καὶ ἥτις προέρχεται εἴτε ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἴτε ἐκ τοῦ νοητοῦ τοιοῦτου πρὸς τὸν ὅποιον ἡ ψυχὴ

συνδέεται διὰ τῶν ἀνωτέρων αὐτῆς μερῶν. Αἱ εἰκόνες τῶν καθαρῶν ὄντων ὑπεισέρχονται εἰς τὴν συνειδήσιν χάρις εἰς τὴν μνήμην, ἀντισταθμίζουσαι τὰς εἰκόνας τῶν αἰσθητῶν ὄντων ὑπεισερχομένων εἰς αὐτὴν μέσῳ τῆς ἀντιλήψεως, ἐγκαθισταμένων δὲ χάρις εἰς τὴν ἀνάμνησιν. Πράγματι ὅμως ἡ τοιαύτη δυναμικότης τῶν εἰκόνων οὐδόλως θὰ ἤρκει ὅπως τὰς ἐπιβάλῃ, ἂν αὐτὴ αὐτὴ ἡ ψυχὴ δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τὰς ἰδιοποιηθῇ. Ἰκανότης δυναμικὴ καὶ συνθετικὴ συγχρόνως τῆς ψυχῆς, ἡ φαντασία προσφέρεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν αἰσθητῶν μορφῶν προπάντων ὅμως τῶν νοητῶν τοιούτων, ἐνῶ ὡς ἐκ τῆς συστάσεως τῆς, φέρεται ὅπως, μὲ τὴν σειρὰν τῆς, τὰς ἐπιβάλῃ ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ὑπάρξεως. Ὑπάρχει ὁμᾶς ὅλη δυνάμει, ἥτις ἀποκαλύπτεται βασικὴ διὰ τὴν διάρθρωσιν τῆς φαντασιακῆς συνειδήσεως : ἀφ' ἑνός, ἀνεξαρτήτως τῆς προελεύσεώς τῆς, ἡ εἰκὼν ἐπιβάλλει τὴν δομὴν τῆς ἐπὶ τοῦ συνειδησιακοῦ πεδίου· ἀφ' ἑτέρου, ἡ συνείδησις, δεκτικὴ μιᾶς τοιαύτης ἐπιδράσεως, ἐξασκεῖ τὴν ἰδίαν αὐτῆς δυναμικότητα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὑπάρξεως θεωρουμένης ἐν τῇ ὁλότητι τῆς. Ἀκριβῶς δὲ ἐὰν τὸ πρόβλημα ἐξετασθῇ ὑπὸ τὴν γωνίαν αὐτὴν, αἱ σημειωθεῖσαι δυσχερεῖαι τὰς ὁποίας ὁ Πλωτῖνος προτιμᾷ ν' ἀντιμετωπίσῃ καθιστῶν, ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, πλέον πολὺπλοκον τὴν ἔκθεσιν του τείνουν νὰ ἐξαφανισθοῦν, ἡ δὲ φαντασία εἰς τῆς ὁποίας τὸ ἐπίπεδον λαμβάνει χώραν ἡ σύζευξις τοῦ αἰσθητοῦ πρὸς τὸ νοητόν, φαίνεται ἐφεξῆς δυναμένη νὰ ληφθῇ ὡς δύναμις συνέχουσα τὴν ψυχὴν μᾶλλον ἢ ὡς σύνθετος ἰκανότης τῆς ὁποίας αὐτὴ αὐτὴ ἡ δομὴ, ἀναλυθεῖσα εἰς τὸ ἑπακρον, κινδυνεύει νὰ καταλυθῇ.

Τέλος, θὰ ἡδύνατο νὰ παρατηρηθῇ ὅτι, παρὰ Πλωτίνῳ ἀκριβῶς, βλέπομεν νὰ σκιαγραφεῖται, διὰ πρώτην φοράν, μία σαφῶς δυναμοκρατικὴ θεώρησις τῆς φαντασίας καὶ τοῦ φανταστικοῦ. Ἐὰν μεταγενέστεροι διανοηταὶ δὲν φαίνονται νὰ τὴν ἔλαβον σταθερῶς καὶ ὁμολογουμένως ὑπ' ὄψιν, δὲν ἐπιτρέπεται καὶ νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι οὐδόλως ἐνεπνεύσθησαν ἐξ αὐτῆς. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ διανόησις τοῦ Πλωτίνου φαίνεται νὰ ἐπέδρασε, ὑπὸ τὰς ἐν λόγῳ συνθήκας καὶ εἰς τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο πεδῖον, ὡς ἐστία ἥτις, ἀφοῦ συνεκέντρωσεν ἀκτῖνας διαφόρου προελεύσεως, ἐπέβαλεν εἰς αὐτάς σύστασιν νέαν, πρὶν ἢ ἡ ἰδία παῖξις ρόλον φωτεινῆς πηγῆς.